

Б2 44471

8
БАССІ

Беларуская Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка

Цішка Гартны

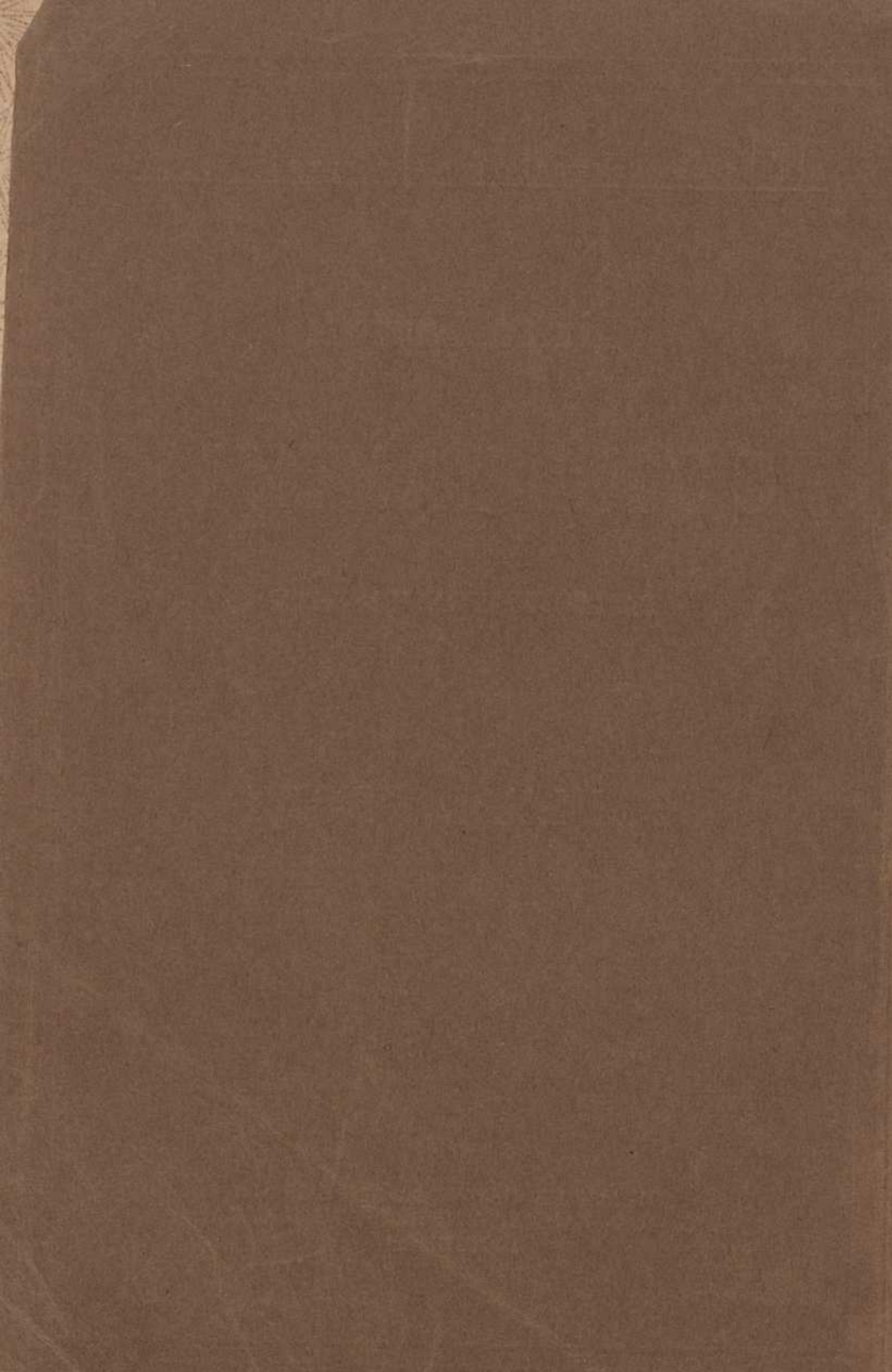
СОКІ ЦАЛІНЫ

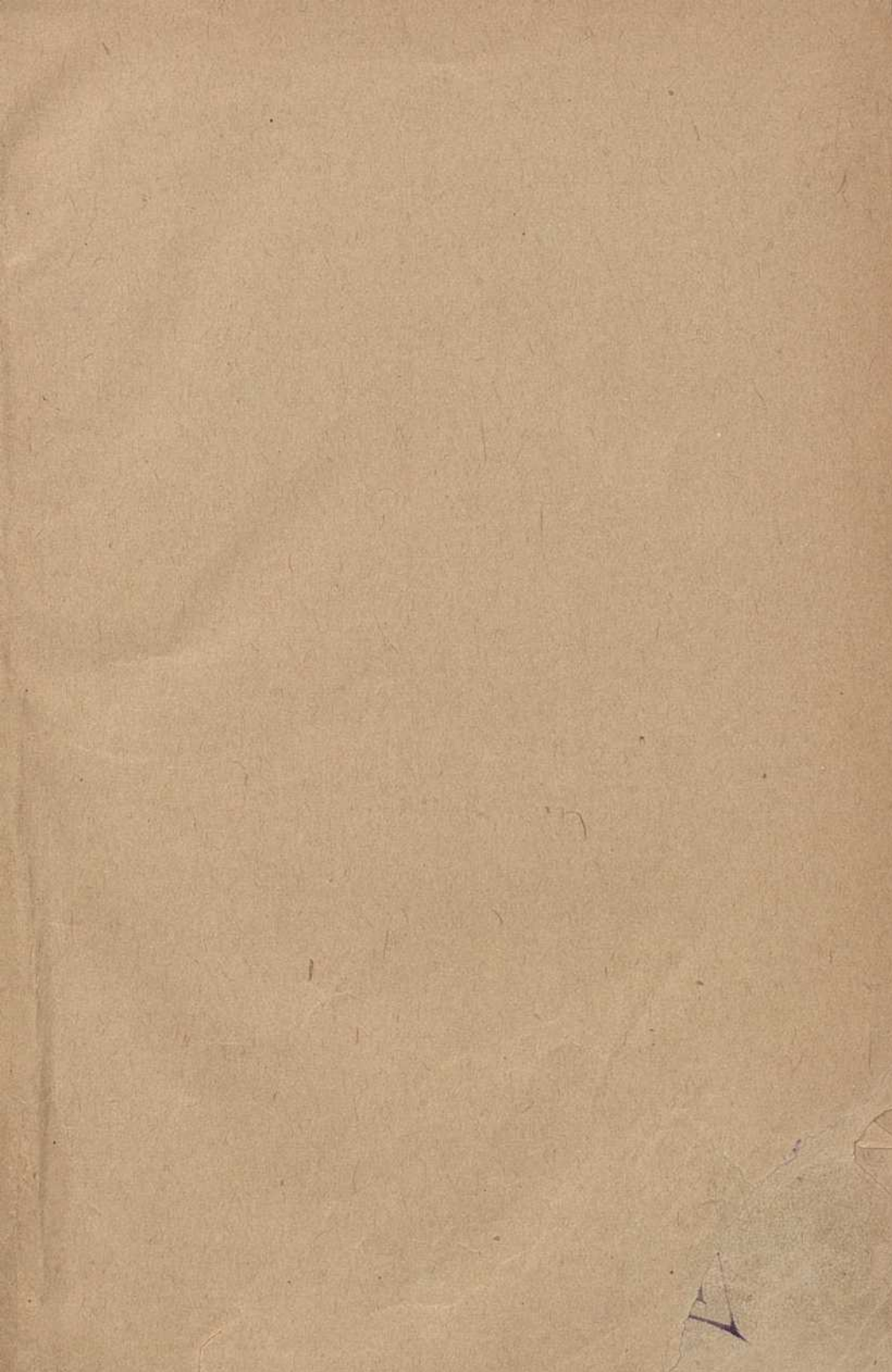
РАМАН У ТРОХ ЧАСТКАХ

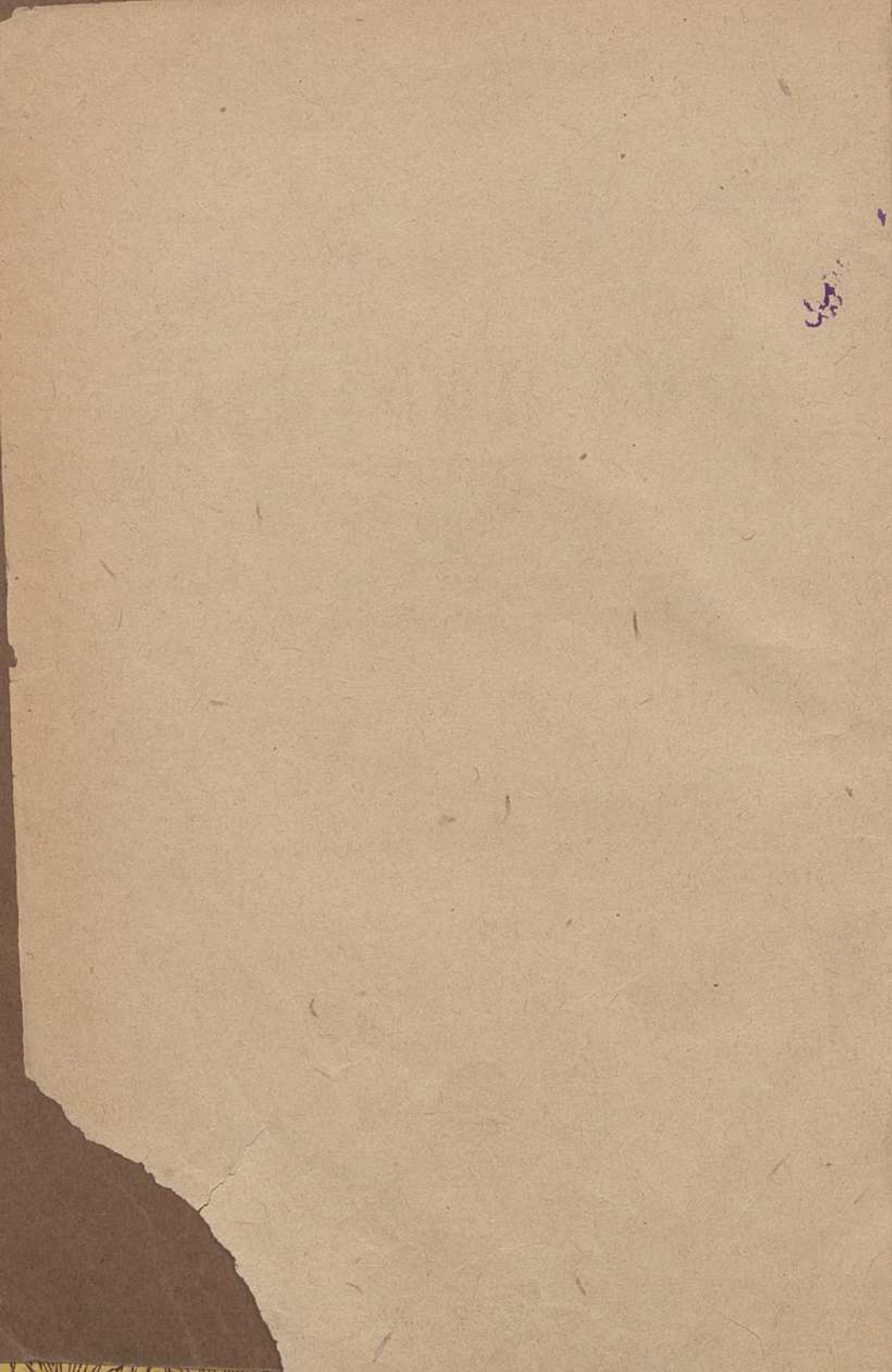
1

БАЦЬКАВА ВОЛЯ

ВЫДАНЬНЕ НАВУКОВА-ЛІТЭРАЦКАГА
АДДЗЕЛУ КАМІСАРЫЯТУ АСЬВЕТЫ Б. С. С. Р.
БЭРЛІН 1922

8
Б2 44471 - 20

Беларуская Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка

Б $\frac{8}{1661}$

Цішка Гартны

СОКІ ЦАЛІНЫ

РАМАН У ТРОХ ЧАСТКАХ

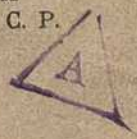
I

БАЦЬКАВА ВОЛЯ

Бел. Савецк.
1924 г.

ВЫДАЊНЕ НАВУКОВА-ЛІТЭРАЦКАГА
АДДЗЕЛУ КАМІСАРЫЯТУ АСЪВЕТЫ Б. С. С. Р.
БЭРЛІН 1922

144471

25.04.2009

ДРУКАВАНА ВЫДАВЕЦКІМ АДЗЕЛАМ ГАНДЛЁВАГА
ПРЭДСТАЎНІЦТВА Н. К. У. Г. У НЯМЕЧЧЫНЕ

ПЕРШАЯ ЧАСЬЦІНА.

I

Ужо зусім зьвечарэла, калі Зося прывяла з пашы каня . . . На вуліцы было цемнавата, але жыцьцё й ня думала заміраць : на прызьбах там і сям сядзелі мужчыны і бабы ў сьвятошній апранасе і цягнулі між сабою рэзвую гутарку, у якой часта прабіваўся вясёлы і бесклапотны рогат, жарты і выгукі. Пасярод вуліцы доўгім цугам пляліся з пашы худыя, дробныя і панурыя кароўкі; стрэламі ймчаліся такія-ж тонкія, замораныя сьвіньні; зьбіўшыся гуртам і сполахна азіраючыся, дрыгалі апэцканыя, пастрыжаныя гавечкі, — і пыл стаіў слупом. Рык кароў, рохканьне сьвіней і мэканыя гавечак, а так-сама нясьціханы крык дзяцей, якія ня лепш, як гавечкі, таўкліся на вуліцы, запыленыя й замураваныя, ганяючыся адно за другім, — усё гэта яскрава сьведчыла аб тым, што, ня глядзячы на зьвячорак, жыцьцё ў мястэчку Сілцох б'е крыніцаю.

Завёўшы каня на прытумень, Зося барджэй пабегла ў хату, каб чаго перакусіць, вымерхаўшыся за дзень; і вось, толькі яна пераступіла парог, як раптоўна з хаты на стрэчу ёй кінулася яе малодшая сястрычка, піявая замураваная Тэклічка і, падаючы ёй ліст, пралепяталася:

— Вось табе, Зоська, ліст прынёс паштальён, яшчэ з самага ранку! Я яго хаваю; нават і маме не паказала.

Зося, нічога ня кажучы, барджэй выхапіла ліст з рук сястрычкі і, забіўшыся нават пра яду, павярнула йзноў у сенцы.

У сенцах яна скінула з сябе старую пашарпаную сьвітку, парудзелыя шкарбаны і зблеклую шаліноўку, узяла на століку газьніцу, якая заўсёды стаяла ў сенцах пад рукамі на ўсякі неспадзяваны прыпадак, запаліла яе і, прысеўшы на ўслоне, далікатна і з нейкаю панскаю асьцярогаю разадрапа з самага беражку руды, прымяты канаверцік, дастала адтуль скрэманую гранатовым атрамэнтам паперачку і пачала, бэкаючы, чуць што ня сьлібізуючы, чытаць.

„Даражэнькая, шаноўная Зоська!“ — гэтак пачыналася пісацца ў лісьце, — „кожны дзень . . . што я кажу . . . нават кожную гадзіну я ймчуся ў сваіх думках туды, к табе, на кнею свае роднае краіны, у сваё дарагое мястэчка Сілцы . . . Твой сьвяты ля мяне і бязьмерна дарагі абраз, неадходна лунае перада мною — а дзе я ні павярнуся, а куды я ні азірнуся . . . Цэлымі дзенькамі карпеючы ў хвабрыцы й чуючы бясьціханы шум і грукат машын, мне здаецца, што гэта трашчаць і грукочуць не страшэньныя хвабрычныя машыны, а калёсы мужыцкіх драбін да панарадаў, хутка коцячыся в гор па камяністым,

каляністым сьценкам родных палеткаў . . . Далей мне марыцца, што на гэтых драбінах да панарадах, як і заўсёды, ездзіш і ты, разам з другімі сілкаўскімі працоўнікамі — хлебаробамі з свайго поля пасьяля орыва, ці баранаванья, і заўсёды вясёлая, і жыцерадая, з часьцінна адпшошчанымі вачыма, з лёгкім, маладзьяністым рыкам на сьвежай пекнай тварыне . . . Каханая Зоська! (Паўсьвету прамандраваў, мільёны дзяўчат бачыў, але ніводнае ня змог падмеціць, каб хоць каліва на цябе паходзіла. І ня толькі мільёнаў, а з цэлага сьвету дзяўчат на цябе аднюсенькую не памяню . . . Ведай гэта — я ня хлушу!) . . .“

Зосья адхілілася ад лісту, глыбока і зацяжна ўздыхнула, аг'янённая наляцеўшымі з нескуль шчасьцем і радасьцю; пачакала крыху ды падумала, і здаволеная лясьліваю, але і мілаю Рыгораваю (а ліст быў ад яе каханка Рыгора Нязвычайнага) хвальбою, зьлёгка ўсьміхнулася й далей увялася чытаць:

„Я гэтак прагну дамоў, так ірвуся на радзіму, каб барджэй прыехаць у Сілцы, дзе-б сумеў убачыць цябе, абняць і пацалаваць, што проста ня ведаю, як дачакацца тых сьвят, тае Тройцы . . . Ведаеш, бок, Засюлька, гэта-ж на Тройцу я маю быць дома: мяне пускаюць на цэлыя пяць тыдняў на пабыўку, у госьці, і я . . . я ўбачуся з табою, даражэнькая Зоська . . .“

Прачытаўшы гэта, Зосья ажно падскочыла ад радасьці, весела завярцела галавою, прыжмурыла вочы і ўчуткі, ня судзержыўшыся, праказала сама сабе: „А, божачка каханы! Няўжо я ўсяго гэтага ня сьню? (Ой, прышлі ты скарэй тую Тройцу!“)

Гук яе слоў данёсся і ў хагу, дзе знайходзілася адна Тэклячка. Дзяўчынка зразу расчула Зосіны словы і падумала, што тая чагось паграбуе яе й выклікае ў сенцы; вось яна падбегла к дзьвярам, ушчыніла іх крыху і запытала:

— Чаго хочаш, Зоська?

— Нічога не хачу . . . хочаш, хочаш . . . я цябе ня клікала, — вырачылася Зосья на сястрычку, не адварочваючыся ад лісту.

„ . . . Так вось жа,“ пісаў пад канец Рыгор, „чакай мяне напэўна, Зоська, — (к Тройцы я прыеду.) А тымчасам, бывай здарова і шчасна. Жадаю табе ўсяго найлепшага ў тваём жыцьці. Шчыра цябе вітаю і цалую твае шчокі і губкі. — (Твой шчыры навекі) — Рыгор.“

Дачытаўшы да канца ліст, Зосья перагарнула яго йзноў к пачатку, паглядзела на першыя словы, пачакала з хвілінку і прынялася йзноў чытаць, другою раз, ужо выгаварваючы многія словы ўчуткі. За чытаньнем яна запамінала, што час быў позвы, і жыцьцё на вуліцы пачало глухнуць; пра яду яна таксама забылася. Гэты ліст ад Рыгора, якога Зосья чакала ўжо цэлы месяц, так зрадаваў яе, што апроч яго (лісту) ёй, здавалася, больш нічога ня трэба было на сьвеце . . .

— Ах! — раптам адарваўшыся ад лісту прагукала Зосья: — а тая ачамера бадай ізноў скоро прыпляецца. Эх, як ён мне адвароцен, гэты Васіль, бач. Няма на яго ніякае пагібелі: не адчашціца ды годзі. І чаго ён, немач яго ведае, ушалонаў сюды швэндацца, чаго? Ні сораму, ні брыдкасьці за сабою ня чуе . . .

Але Зосья не пасьпела дацягнуць да канца свае рассуды, як чыйсь гоман на дварэ, якраз ля сеньяшніх дзьвярэй, паперашкодзіў ёй. Зосі

паказалася, што то няйначай, як Васіль з яе бацькам гамоне. Ня хочучы спаткацца з імі ў сенцах, яна хутчэй схапіла са стала ліст, барджэй згарнула яго ў некалькі столак і захавала ў кішэню, сама-ж затушыла газыню і ўскочыла ў хату.

— Зоська, га, Зоська, вунь Васіль к табе йдзе; паднарадзіся хаця ў ляпейшую спадніцу, — страла на парозе Зосю Тэклічка.

— А табе якое дзела! Яшчэ, бок, што! Ня мела чаго рабіць! Шышка вельмі вялікая, Васіль! — недавольная адказала Зося і пачала нырпаліць у мыццальніку, каб чаго знайсці перакусіць.

— Тэклі, ці не аставілі мне чаго-небудзь пасьці? — лісьліва абярнулася Зося к сястрыцы.

— Пачакай крыху, паспееш, вымерхалася вельмі; вось войдуць у хату мама і будзем разам усе вячэраць.

— А дзе-ж тая мама?

— На дварэ, вунь, зараз войдзе.

Не чакаючы, аднак, покуль войдзе ў хату маці, Зося неяк напала ў коўшыку на паліцы на кавалачак сала, дастала яго, а да яго яшчэ адламала палавіну яшнага блінца і ўсмак пачала аплятаць.

Ня больш як хвілін праз пяць у хату ўвайшлі: Зосін бацька, здаровы, чорны і смуглы, але яшчэ малады мужчына, з расчэсанымі, на прадзел валасамі, у чыстай крамнай картовай жакетцы, у такіх самых портках, выпушчаных цераз халявы элегантных, глянцовых ботаў, з густымі, як у гармоніку, складкамі, работы самага лепшага майстра ў Сілцох — Самуея Пыця; рэзвы і з таемнай хітрасьцю дьпранырлівасьцю мужык Мікола, якога мелі ў воку траха ня ўсе валашчане, ніколі ніводнае справы ня ўладзіўшыя без яго, Прыдатнага. Усьлед за імі пераступіў парог Васіль Бераг, малады й крэпкі хлапец, але няхлопяваты, сутулы і косы, з лёгкім рабаценьнем на белым пляскатым твары, сын Янкі Берага, аднаго з багаццяў сілцоўскіх, памёршага некалькі гадоў назад ад тыфу і пакінуўшага свайму адзінаму сынку вялікае насьледства, якое аддаў разам з ім пад апеку свайму малодшаму брату Хлёру — да „савяршаналецьця Васіля“, як пісалася ў завяшчаньні . . . У канцы за ўсімі была Марта, маці Зосі, трвалая, карчукаватая, але рухавая і вёрткая кабеціна, гадоў так пад трыццаць пяць, з поўным чырвоным тварам і з непамерна пукатымі грудзямі й шырокім крыжам; нібы заведзеная машына, яна бесперасьціханьку ўсё лепятала, ні на момант ня сьціхаючы, ушчаўшы йшчэ з надворку. Сваёю гутаркаю Марта разам ажывіла ўсю хату.

— Няхай-бы ты хаця траха падчубырылася! Эх, эх, нехайніца ты, як я бачу! — вырачылася яна на Зосю, убачыўшы яе ў тым адзеньні, у якім тая пасьвіла каня. — Вось-жа ня бачыш хіба, што ў цябе пад бокам каханак, як золата: чысьценькі, аквуратненькі, ажно міла падзівіцца на яго, — паказваючы пальцам на Васіля, дабавіла Марта і пры гэтым жартоўна падмігнула хлошцу пранозаватымі вачыма, ажно той не ўцярпеў і ухмыльнуўся. Гледзячы на яго, стала весела і Міколе, які, скора ўвайшоўшы ў хату, барджэй хваціўся за люльку і перасыпку тутуню з пачку ў кашук.

— О, братан, Васіль! — весела загаманіў Мікола, ня вымаючы люлькі з зубоў, — каб табе ды бог памог дастаць такую бабу, як мая

Март а, ніколі-б не загінуў бы ... (Маскаль) — ня баба ... Дачка — тая ўжо зусім інакшая, ня тое ...

— Вось годзі хаця грашыць богу, — незадовольна адсекла гаспадару жонка, — яшчэ дай толькі божа, каб наша Тэклечка пашла па Зосі, то я-б нічагуткі ад госпада не прасіла-б ... А то ...

— Та, ша, ша, ша! я-ж ніякае ганьбы на Зоську не ўскладаю, — струсіў Мікола, перацяўшы жонку на словы.

— Та будзе вам хаця сварыцца, а то за мяне ды гатовы яшчэ за чубкі ўшпіліцца. Клопат вам вялікі аба мне: якая ўжо ёсьць — такой і добра будзе мне, — упікнула бацькоў Зося, стоячы пры сталі і з думкаю гультайна жуючы сала з блінцом.

Васіль маўчаў: яму неяк ніякавата было слухаць чужую спрэчку, і ён, нібы не звяртаючы на іх увагі, паважна і самавіта праходзіў па хаце то ўперад, то ўзад, дудукаючы сабе пад нос нейкую зацяжную няроўную мелёдыю. Час-ад-часу ён падымаў к столі галаву, азіраў сыцены, абразы, якімі быў убраны ўвесь покуць і дзьве сыцаны ад траму адна і да першай бэлькі другая, дваровая. З абразоў ён спускаў вочы кнізу і пазіраў на стол, а адтуль — на твар Зосі, — малады, сьвежы і жыцьцёрады. Яму, Васілю, надта жадалася сёньні, вымавіць з ёю, Зосяю, хоць некалькі слаўцоў, выказаць імі тыя думкі, якія ён бярог ля гэтага ўжо многа часу і ўсё ня меў прыпадку, а то й не асьмелваўся выказаць іх ёй. Любячы Мікалаішку (так прывывалі Зосю ў Сілцох) нямерна, нявыкавна, як зможа толькі любіць чалавек з яго розумам, з яго палажэньнем, Васіль мучыўся весь час адным: яму ўсё думалася, што Зося яго зусім не кахае, а калі зрэдку і сустракаецца, а страўшыся перакінецца некалькімі словамі, ці пройдзе крыху, то гэта ўсё — так сабе, па далікатнасьці толькі, сэрца-ж яе ляжыць зусім к другому: к таму, як відаць, гарадскому жуліку і арыштанту — Рыгору Нязвычайнаму. Ён ужо ад многіх чуў, што Зося з ім абменьваецца лістамі, што заўсёды забегвае к Стэпі, яго мацеры, каб праведаць аб ём; ды нават заўсёды, апроч гэтага, і з ім, Васілём, у гутарцы яна ні званьня не саромяецца ўспамінаць яго самага большага ворага. Ён гэта ўсё так прыкрыла Васілю, так мучыла яго, што ён ня ведаў, якімі-б лекамі збавіцца ад гэтай хваробы ... „Ах, ах, — пачасту раздумываў ён: — хай-бы яго там якая немач прыдушыла, каб ён ня змог ужо вярнуцца сюды й змуціць яе болей ... Альбо ... не ... каб як, здаецца, яе бацькоў падбухторьць, то яны-б яе скора аднадзілі-б ад яго ... Толькі, апроч усяго, дзівуе мяне адно: і што гэта за дурасьць найшла на дзяўчыну? Хіба-ж яна нічагуткі не разумее, што ня бачыць той вялізарнай рожніцы, якая ляжыць паміж мною і тым галяком, зьбегляцом тым ... Але — нічога: бацькі яе хітрыя і, як я бачу, бацька крута схілян к таму, каб яна йначай думала.“

І цяпер, тупаючы на хаце, ён у тысячны раз перадумываў іх, гэтыя забытаныя, неразгаданыя свае думкі ... Нешта нашэптвала яму, каб ён асьмеліўся і пазваў Зосю прайсьці з ім на вуліцу, прысьеці дзе на прызьбе ды пасядзеццэ у дваіх і расказаць ёй усе тое, што згрудзілася ў яго на душы, выкласьці ўсе свае таемнасьці; толькі, нейкая палахлівая нясьмеласьць нейкая цёмная, дзіцячая баязьлівасьць стаялі папярок і нагальна стрымлівалі яго рашэньні, прась-

перагалі ад лішняга з'яўленьня яго. І няведама, чымсь-бы і як усё-б гэта скончылася: пазваў-бы ён Зосю сам, ці яна-б мо' намякнула-б яму, — а мо' і ні ён і ні яна-б не абазваліся-б словам і бедным, а моўчкі, з яшчэ большаю пустыр'ю ў душы, прышлося-б Васілю пакінуць хату Міколы, каб — як на тое трэба — ня Марта, каторая, зразу загама-ніўшы, усё вывела на новую дарогу.

— Зося, га, Зося! — абярнулася яна к дачцы: — вось на, бяры, скарэй павячэрайма да выйдзі сабе крыху на вуліцу пагуляй; толькі адно, дачушка, ня баўся, а то заўтра зраньня трэ будзе прачынацца да ехаць у поле пазябліць у Лагорах ды ганоў з чацьвёра папару...

— Ды ня рупся ўжо так аб папары: я й сам здужаю зрабіць гэта, — умяшаўся Мікола.

— А ў вас хіба яшчэ не пазяблен папар? — ні то здзіўлена, ні то са скрытнаю ўсьмешкаю, праказаў Васіль: — А я ўжо, дзякаваць богу, усё скончыў; цяпер толькі скарэй тая касьба падыходзь...

— Ну, ты, вядома, як рупны ды старэнны распадар, ды йшчэ пры тым малады й здаровы хлапец, а мы... што нам раўняцца, — з гэткаю самаю думкаю адказаў Мікола, і ўпічна-калючая ўхмылка зрабіла пляценькую маршчынку на яго гладкім пукатым лбу.

Зося так-сама спатайку ўхмыльнулася і, каб Васіль ня змеціў гэтага, апусьціла голаву к зямлі, быццам чагось шукаючы, потым барджэй адбеглася ад стала і кінулася к вулічнаму вакну.

— Вунь дзяўчата ўжо гуляюць у Прахора на прызьбе, — праказала яна, угледзіўшы, што на суседний прызьбе зыйшлася зборня: — дайце такі хутчэй вячэраць, да выйду крыху пагуляю, — просяч-ным голасам скарароўна абярнулася яна к мацеры.

— Ну, добра, ну, усядайцеся за стол, я даю, вось.

Доўга не чакаючы, Мікола памыў рукі, перажагнаўся некалькі разоў і палез на покуць; а ля яго, з правае рукі, як і заўсёды, уселася Зося, на другую-ж руку — маленькая Тэкліячка.

Васіль нявзмiгнуна глядзеў за кожным паваротам Зосі і як на шылах сядзеў, дрэнчучы, каб хаця ўся гэта цэрэмонія з вячэраю скарэй скончылася. Але яно зусім ня так выходзіла, як яму таго хацелася: Марта, вясёлая і рэзвая, быццам нейкае натхненне найшло на яе, хутка выбегла за нечым у сені, а праз хвілю вярнулася ў хату з бутэлькаю гарэлкі, густа закрашанаю вішнёвым узварам свайго гатунку; потым скрытна зьняла з кратаўкі дзьве фарфуровыя талеркі і на адну з іх палажыла тоўстых кускаў удалага жоўтага сыру, а на другую — нарэзанай мернымі крыжанікамі каўбасы, і ўсё гэта пасьпешна прынясла і паставіла на стол, засланы пекным квяцістым абрусом.

— Ну, Васіль, проша з намі за стол, — абярнулася яна к Васілю, які зразу, толькі што скмеціў у Марты гарэлку, падумаў, што тут павінна сёньні нешта выйсьці, і выйсьці, дагадваўся ён, якраз пад яго хаценьні. За гэтым ён і быў дужа рад, хоць не паказваў гэтага выглядам твару, і на запрашаньне Марты лезьці за стол, пачаў удзяч-на аднеквацца.

— Не, не, цёткачка, дзякую вам, дужа дзякую за вашу просьбу; я толечкі што ад вячэры; не хачу; не, нізваньня, не хачу.

Марта, перш вырочыўшы вочы, паглядзела на яго, потым няпрыкметна падмаргнула Міколу.

— Ды годзі табе аднеквацца, — прагудзеў ён к Васілю: — калі тое трапляецца: гады ў рады; вось двіўны які. Так та-ж ты гэтакі блізкі наш сусед, ды яшчэ ўздумаў сароміцца. Эх, эх, як табе ня брыдка гэта скаваць; садзіся вось, калі не пагарджаеш нашаю ласкаю. Га, Васіль?

— О, не, не, што вы кажаце, — праказаў Васіль і раптам пачаў мякчэць. Падняўшыся з лавы ён, азірнуўся, каб дзе найсьці мейсца ля шапкі. Марта, бачучы, што Васіля заклапаціла шапка, доўга не чакаючы, хутка падскочыла к яму, вырвала з рук шапку і кінула яе, ня гледзячы куды і што; сама-ж апчаперылася ў Васіля за руку і сілаю пацягнула яго к сталу.

— Вось як хіба трэба з табою, вось як . . . Годзі табе аднеквацца, годзі, двівача. Вось, бог спаможа, да зяцем нашым станеш . . .

Васіль болей не спрачаўся, а з нейкаю падышоўшаю к яму сьмеласьцю, залез за стол і ўсеўся радам з Зосьяю. Выказаная яе бацькамі к яму ветленькая гасьціннасьць і нейкая сямейная, надта цёплая ўвага, так тронулі яго за жывое, што ён не на жарты пачуў у сабе непамерна гардую вагкасьць багатага і знатнага чалавека, з якім не задарма і гэтакія паважанья ў Сілцох мяшчане, як Прыдатныя, вельмі лічуцца й дужа шануюць. „Калі так, то і ўся справа павінна пахіліцца ў мой бок“, прамігнуліся ў Васілёвай галаве ружовыя шчасныя думкі, і весь небасхіл яго агляду апануўся ў пекную капоту вясёласьці. Спатайку, наўскасяк, ён акінуў зіркам ўсю пору маўчлівую Зосью, і яна паказалася яму ў гэты момант такою пекнаю, такою прыгожаю, што міжвольна садрыгнулася ўся яго істота і нейкі апоўны халадок пацягнуў па ёй.

— Няўжо я сумею дачакацца тае пары, што яна маёю будзе? — сумленна запытаў ён у думках сам сябе, і зноў, ужо многа сьмялей, паглядзеў на яе тварыну, і ў яго нутру забурліла прагнае хаценьня глядзець і глядзець на яе, бессупачынку, бясьціханьня; але хмурлівая міна Зосі атручвала яго сэрца, і ён злаваў, сам ня ведаючы на каго і за што.

— Ну, будзь здароў, Васіль! — наліўшы повен кілішак гарэлкі й падняўшы яго высока ў руцэ, паабяцаў к Васілю Мікола.

— Дзякую дужа; піце на здароўе! — шчыра адказаў Васіль, не аднімаючы вачэй ад Зосі.

Мікола раптам перакінуў кілішак у шырока адчынены рот, наліў яго поўным ізноў і, падаючы Васілю, праказаў:

— Пі, нябожа! Дай нам божа дачакацца таго, калі-б мне ў цябе на вясельлі вышці . . .

— Дзякую, дзядзьку, — дай божа! — адказаў Васіль і сьледам вышці гарэлку.

— Мо' і ты, Зоська, паспытаеш? — абярнуўся к дачцы Мікола.

— Ды не, я не хачу; адкасьнецеся вы! — сярдзіта адказала Зосья.

— Та чаго ты ўсё капрызішся? Чаго табе не стае ў нас? — сур'ёзна праказала Марта.

— Гэта яна, мамачка, сёньні ліст з пошты атрымала і мусь-быць

аб ім так заклапацілася! — рагочучы, весела пралепятала Тэклячка. Гэта Зосі не спадабалася, і яна, незадовольная, скрывілася, гнеўна паглядзеўшы на сястрыцу.

Усіх-жа настрой разам перайначыўся: Мікола з Мартаю здзіўлена пераглянуліся паміж сабою, потым акінулі зіркамі дачку, якая раптоўна ўся так і загарэлася ад нейкага непрыятнага сораму і ўскіпеўшай злосьці на Тэклячку . . . Васіль так-сама змяніўся на твары, які адбіваў на сабе сардэшную трывогу і вялікую, горкую крыўду.

— Няўжо-ткі й упраўду, што ты ліст атрымала, Зоська? — спусьціўшы крыху часу абярнулася Марта к дачцы.

— Ну, а калі й атрымала, дык што? — з нядобраю ўхмылкаю адказала Зося.

— Нічога, бач. Толькі, скажы хаця ад каго?

— Ды пакінь распытвацца; гэта зусім ня наша дзела, — перабіў жонку Мікола, а, тым часам, самому яму ня менш Марты хацелася ведаць таемнасьць Зосінага лісту.

— Вось ляпей давай болей гарэлкі, — дабавіў ён і вышў ізноў повен кілішак; затым паднёс Васілю, які на гэты раз адказаўся: ён скеміў, што ліст Зося атрымала няіначай як ад Рыгора і так раззваваў, што яму ўжо было не да гарэлкі.

— Та бярэце хаця закусвайце, — упрашвала Марта.

Але Васілю і яда ня лезла ў горла. За тое сваіх прасіць закусваць доўга ня трэба было: як каўбаса, так і сыр і сала былі дужа добрыя і смачныя і іх елі ўсе, пачынаючы Мікалаем і канчаючы Тэклячкаю, елі з такою прагаю, што скора абедзьве талеркі апусьцелі.

Марта, бачучы гэта, не папусьціла вылазіць з-за стала нікога, а барджэй звярнулася ў мыцяльнік і прынясла на стол міску смятаны і другую — кісялю з малаком.

— Вось, закусіце яшчэ! — папрасіла яна.

Але, апроч Зосі, ні таго, ні другога ўжо ніхто і не паспытаў.

Вылезшы з-за стала, Васіль падзякаваў Мікалаю і Марце за выказаную ім ласку і гасьціннасьць і з абайма пачыра расцалаваўся. Потым пачаў збірацца к адходу.

— Ужо бадай што к поўначы блівка, — праказаў ён.

— А ты, нябось, ведзьмы баішся, — пасьмяялася Марта.

— Ня тое, што ведзьмы баюся, толькі . . . запозна, — адгаварваўся Васіль.

— Ды нічога, пасьпееш яшчэ, — разуважыў яго Мікола: — можна яшчэ з гадзіну пасядзець.

— Ой, што вы! — здзівіўся Васіль і, даўшы дабранач, павярнуў к дзьвярам. Зося пашла за ім, каб правясьці.

— Не забывай нас, Васілька! — паслалі ўслед яму ў адзін голас Мікола з Мартаю.

— Ды не, не; дзе-ж вы бачылі, — суцешыў іх Васіль, пераступаючы парог.

Ачуўшыся ў сенцах, ён асьцярожна спыніўся ля вушака дзьвяраў, і трусьліва абмацаўшы Зосіну руку, сіротна, баючыся, праказаў:

— Зоська, га Зоська, а можа мы выйдзем крыху пасядзець на вуліцу?

Зося нічога не адказала.

— Выйдзем, га? — папрасіў яшчэ Васіль.

✓ — Калі нешта няма хэнці — спаць вельмі хочацца, — схлусіла Зося.

— Спаць? спаць . . . няўжо ты ня вытрымаеш і гадзінкі лішняе? — папракнуў Васіль.

— Няўжо ты ня верыш . . .

— Вядома, што ня веру, бо ты проста са мною ні гуляць, ні варыць ня хочаш, — няймаверна праказаў Васіль і, раззлаваны, адварнуўся ад Зосі і прычыніў дзверы. — Ты думаеш я нічога ня ведаю? Я ўсё ведаю: вось і сёньні — атрымала ліст ад Рыгора, дык на мяне й ня дзівішся! Але, няхай! — ціхім і поўным адчаяння голасам дабавіў ён.

— Ну, а калі так . . . а калі ліст ад Рыгора атрымала, та што мне за гэтае будзе? — задзірна адказала Зося.

— Ды нічога, што-ж я пры гэтым, толькі, — зьмякчэў Васіль і ласкава ўмольна паглядзеў на Зося: — Няўжо мне і зусім нават не хадзіць к табе, Зоська? Няўжо мае ўсе жаданні абманны?

— Я ня ведаю. Нічога я ня ведаю, — суха прамовіла Зося і адварнулася ў бок ад яго.

— Скажы мне, га?

— Што табе сказаць?

— Няўжо ты мяне нізваньня ня любіш?

Зося змаўчала. І тая сьціш, што ў момант запанавала ля іх, такой прыкрай, такой адваротнай паказалася Васілю, што ён весь ажно здрыгануўся ад нейкага няпрыемнага пачуцьця, сьціснуў крэпка зубы і скрывіў незадавольную міну. На яго вачах міжвольна выбліснулі сьлёзы і зацьмілі правыстасць вачэй. (Ён тайком, выціраючы нос, абцёр хусьцінкаю й вочы.) Ці йсці да хаты, ці стаяць далей і чакаць адказу — Васіль ня ведаў. Што-ж рабіць? Гадаючы над гэтым, ён прастаяў моўчкі яшчэ некалькі часін, потым, бачучы, што яму нічога ад яе не дачакацца, разам перастуіў парог сенышніх дзвярэй і ачуўся на ганку.

— Та бывай здарова! — адчаянна вымавіў раптам Васіль, думаючы гэтым тронуць Зося.

— Бывай здароў! — адказала яна і намерылася зачыніць дзверы.

Васілю ажно млюсна стала, і, поўны гнеўнай гордасьці, ён адсек:

— Дабранач, калі так! — і пашоў.

Зося на гэта нічога не адказала, а барджэй зачыніла дзверы, запёрла іх на закрутку і засаўку і вярнулася ў хату.

Бацькі й Тэкліячка ўжо былі ў пасьцелі, але яшчэ на стале сьвірэла ўверчаная ў самую машынку лямпа. Зося падышла к сталу, выкруціла ў лямпе агонь, прысела на ўслоні і, дастаўшы Рыгораў ліст з кішэні, разгарнула яго, нашла і прачытала ў ём тое мейсца, дзе Рыгор пісаў, што на Тройцу ён прыедзе да дому; потым ізноў дасьціпненька захавала яго. Спаць ёй, ня глядзячы на позны час, саўсім не хацелася, сядзець-жа пры агні было ніякавата. Падумаўшы з хвілінку, Зося затушыла лямпу, сама-ж падышла к вакну, прыдчыніла яго, прасунула на вуліцу галаву і пачала цешыцца ноччу.

На вуліцы было ціха: гуляўшыя дзяўчаты разыйшліся. Стаяла пекная — цёплая і ясная ноч: ня дуў вецер, ня чуваць было шуму садовых дзярэўцаў, ніякага стуку, ні нават сабачага брэху. Усё — мэрам шчараванае нейкаю моцнаю таемнаю сілаю, нярухна, бязмоўна, нібы мёртвае — прытаіўшыся, маўчала. Ад хат і дзярэў з левага боку цягнуліся цераз вуліцу рагатыя гострыя і тупыя, доўгія і кароткія, страшныя і сьмешныя цені; пахла сьвежаю зеленню, адправаючаю зямлёю і расквітшым бэзам.

„Так! дык значыць ён прыедзе! Прыедзе, знача, на Тройцу Рыгор!“ ігралі ў Зосінай галаве рэзвыя думкі: „а калі-ж гэта хаця тая Тройца? Здаецца ўжо незадоўга... Чакай адно: я вырахую: тыдзень і тры... не... тыдзень і два... да што я! У мінулы чацьвер быў Ушэсьць, а сёньні — нядзеля; значыць: ад Ушэсьця за дзесяць дзён бывае ўсягды Тройца, а ўжо тры дні мінула... Так, так — ужо за тыдзень... Ах, Рыгору мой даражэнькі! Як я цябе чакаю, як я прагну з табою ўбачыцца!“ і Зося хапілася абедзьвюма рукамі за грудзі, быццам стараючыся стрымаць у іх забурліўшае прагнае чуцьцё, (бо прыціснула іх так крэпка і шчыра, што яны на многа расшырэлі і туга напялі вузенькую шчыльную коптачку.) Па твару-ж, чыстаму і ружоваму, прабегла гострае хаценьне; сінія, празрыстыя вочы яе зацягнула тонкаю смуглаю плевачкаю лёгкае сьлязлівае вільгаці. Зося соладка, утомна пацягнулася ўсім целам, здаровым і маладым, поўным кіпучага жыцьця, (а затым і патрабуючым буйных ласк.) і на момант-другі мэрам замёрла. Потым, крыху спусьціўшы, разам ачулася, вытарашчыла шырока вочы і акінула разьвітным зіркам усё, што ляжала перад яе вачыма, ды вылезла з вакна. „А трэ такі лажыцца спаць,“ парадзілася яна сама з сабой і, разьдзеўшы верхнюю апратку да апошнія сарочкі, затушыла барджэй лампу і лягла на пасланую ёй заўчэсьня мацяр’ю, пасьцель...

II

Калі Васіль, сам ня свой ад злосьці і гневу на Зося, вышаў з двара Прыдатных на вуліцу і павярнуў да гасподы, ужо ўсюды ўсё спала, і на мястэчку панавала поўная сьціш. Апусьціўшы к зямлі голаву, ацяжэўшую ад нядобрых, нагальна-рушных думак, родзячых ачамерны клопат, ён ціха, гультайна кльпаў вуліцаю. Уся пекнасьць майскай ночы, якая варажыла Зося, здавалася, яго зусім ня трывожыла сваім двіўным характвом, не датыкалася яго пакрыўджанай душы сваёю прыгожасьцю. І па праўдзе: ля чаго быў яму той, прышпілены к цёмнаму небу, белы, няцэлы і шча, сярэбраны месяц, што плыў якраз над яго галавою між тысячы рэзвых, мірготных зорак, большых і меншых, ярчэйшых і цямнейшых? Да чаго яму гэта цёмнае неба, аграмадным парасонам разгорненае над красуючай, адрадзеўшай к жыцьцю зямлёю? Нашто яму было ўсё гэта, калі Зося, тая самая Зося, на якой сходзіліся ўсе яго думкі, усё пачуцьцё, якая не давала яму спакою ні днём ні ноччу, так сярдзіта, так ліха абышлася з ім! Ня дзіва, што перад ім зьяўлялася адваротнае, прыкрае за-

пытаньне: „Няўжо я такі самы чалавек як і ўсе людзі, і нічуткі не важнейшы, нічуткі не ляпейшы за другіх — ну, хоць бы за гэтага самага галадранца, баяка Рыгора? І чаму гэта сьвет так збудованы, што людзі ня могуць цаніць чалавечае вартасьці?“ думаў-пытаў сябе Васіль і недавольна пакручваў галавою.

Абуены гэтым клопатам, ён няпрыкметна ля сабе дайшоў у канец вуліцы і толькі ўшчаў спускацца з узгорку, ад якога мо' за паўгоноў — ня болей — стаяла яго хата, яшчэ зусім новая, ашаляваная дошкамі, убраная ля вокан, у шчытку і на капяжы пекнаю рэзьбаю і акрытая жоўтаю смалістаю гонтаю, — як раптам, зусім неспадзявана, спаткнуўся з Пятрусём Бокам, каторы варочаўся дамоў, як потым Васіль праведаў, правёўшы да хаты Дзёміну Мар'ю.

— А, як маешся, Васільку? — жартоўна агукнуў ён Васіля: — адкуль так позна кльпаеш?

Васіль ухмыльнуўся і мягка адказаў:

— Адтуль, куды ты йдзеш . . .

— Ня можа то быць.

— Я табе кажу.

Абодва весела рассьмяяліся.

— У Зосі быў? — праканаўся Пятрусь.

— Такі й угадаў, — прызнаўся Васіль.

— Вось ці не лады такія-сякія ты прабаваў рабіць? — паджартаваў ізноў Пятрусь.

— Ты ня сьмейся; такі й думаў, толькі . . . заўсяголаў яны, — махнуўшы нядбайна рукою, адказаў Васіль.

— А чаму?

— А таму . . . гэта зараза, Зоська, бач, так уляпалася ў Рыгора, што ані рады; вунь лісты ад яго мае, ды што . . . Бацькі, ведаеш, — та яшчэ можна зладзіць з імі, а яна — ніякае надзеі не падае.

— А знаеш?

— Ну?

— Дурная яшчэ зусім: не разьбірае нічагуткі. А вось няхай толькі крыху нацешыцца тым голікам, тады зусім пераіначыцца. Павер, — няйначай к табе вернецца — пачакай адно . . . А тым часам ты падкочвайся ўсё бліжай к яе бацькам, падгаварвай іх і . . . справа сама даведзецца да жаданага канца . . . Вось прыўспомніш мае словы . . . Ня тужы толькі, ня жалуйся.

Васільо гэтыя словы так спадабаліся, што разам разьвесялілі яго, разагналі ўсе чорныя думкі.

— Ды я мала зусім і клапачуся, — цьвёрда і зрэшана адказаў ён Пятрусю і прытупнуў нагою.

— А так і трэба, няпрыменна так, — пахваліў Пятрусь, палопайшы зьлёгка Васіля па плячу. — А ведаеш, мне трэ йсьці ўжо, — дабавіў ён і працягнуў Васілю руку.

— Та пастой яшчэ крыху, — напрасіў Васіль, бяручы Пятрусёву руку і паціскаючы яе.

— Не, не магу. Дабранач! — разьвітаўся Пятрусь і хутка схваўся за вуглом Цішкавай хаты, якая шмат вышрала тыльнаю сьцяною на вуліцу, дзе пачынаўся уклон горкі.

Васіль паглядзеў услед таварышу, пастаяў крыху і пачаў спускацца з горкі к рэчцы, цераз якую была паложана кладка якраз супроць вешніц у яго дварэ. Калі Васіль падыйшоў к вешніцам, насустрэч яму выбег яго любімы сабака, Ніц па прозвішчу. Весела і прыветна матаючы хвостом і галавою і рада скавычучы, ён пачаў церціся каля Васілёвых ног, нюхаць яго і лашчыцца. Васіль некалькі разоў паглядзіў яго на галаве, пахваліў за тое, што ён ня сьпіць ноччу, а старэнна і пільна сьдзяражэ хаты; потым, увайшоўшы ў сенцы, адламаў ад бохана хлеба, які ляжаў заўсёды на нізенькай палічцы, таўсты трэсканы акраец і пачаставаў ім Ніца. Сабака падзячна завіляў хвостом, хваціў у зубы хлеб, адбега к плоту і пачаў есьці.

Васіль зачыніў сенцы, закруціў іх на закрутку, разьдзеўся ўпоцемку, і, не ўвайходзячы ў хату, улёгся на ложку спаць.

III

Лажучыся, Зося зусім не хацела спаць і мо' цэлую гадзіну варочалася на пасьцелі: ёй рабілася перш неяк горача, утомна і млосна, і яна здымала в сябе дыван, расшпільвала на ўсе гузікі сарочку і адгортала голае цела, белае, як крэйда і чыстае, як тая самая крэйда, зьлёгка падпраўшае. У галаве снавалі цёмныя, незьясьнёныя думкі, у вачох луналі мары. Калі зьнятая апранаха ня зьлегчвала душнаты і ўтомы, яна падымалася в пасьцелі, падыходзіла к вакну, прадчыняла яго крыху і чакала пакуль халадок ня пройдзе целама. Знадворку цягнула сьвежым, легкім і апоїным паветрам. Зосі рабілася лёгка і падыходзіў сон.

Можа а другой гадзіне ночы Зося адыйшла апошні раз ад вакна і лягла на пасьцель, каб заснуць. Праўда, сон ужо яе пільнаваў і толькі што яна сьцішылася, як разам ахапіў яе і апутаў сваімі моцнымі, лыганымі кайданамі. Зося ўпойна і смачна заснула і, нават, не агледзілася, як шпарка прамчалася ноч.

І вось, калі толькі яе маці на заўтрае стала будзіць, ёй так не хацелася ўставаць, так цяжка было расставатца в пасьцельлю, што, здавалася ёй, яна-б чорт ведама што дала-б за лішнюю часінку, за адзін квадранец, каб яе пусьцілі паспаць. Але нельга было нічога зрабіць: трэ было прачынацца і ўставаць, і Зося, павяўнуўшы разоў пяць, соладка пацягнулася, потым швыдка саскочыла в пасьцелі, памылася, адзелася і пачала зьбірацца ў поле. Хоць было яшчэ зусім рана, але Міколы ўжо ня было ў доме: ён раскатурхаўся в досвітку і задаўга да ўсходу сонца адправіўся ў Масткі карчаваць пасеку, каб пасьпець к восені яе згатовіць пад жыта. Зосі самой прышлося зьбегаць на прыгумень па каня, прывясьці яго на двор, запрагчы, прыгатовіцца якраз і ехаць у поле. Усё гэта ёй было занадта знаёма і зусім ня страшна: старэнна і сьпешна яна зьбегала на гуменьне, прывяла на двор каня, запрагла яго ў панарад, сама ўзлажыла плуг і забрала ўсе прылады, вапаслася лустаю хлеба і кавалкам пчэні, ды адправілася ў поле.

Дарога, кудэю Зосі трэ было ехаць, выходзіла в Сілцоў якраз в тае самае Сівулінскае вуліцы, на якой яна жыла і на каторай, ганоў

на дзесяць ад іх хаты, туды пад поле, за горкай, стаяла Васілёва хата. Зосі ня раз і ня два ўжо траплялася праяжджаць гэтай дарогай і кожны раз, калі-б яна ня ехала, як на прымху, яна спатыкалася з Васілём, каторы або стаяў ля сваіх вешніц, або глядзеў у вакно і кожны раз — ныйначай уздымаў першы гутарку і вымушаў Зося гутарыць з ім нейкі час.

Зося думала, што і на гэты раз ёй не абыйсьціся, каб ня страціцца з Васілём, які — на яго ўсё ліхое, — ныйначай падпільнуе яе, спыніць і пачне вязацца ў вочы з сваімі ачамернымі запытаннямі і надаедлівымі жартамі. Да к гэтаму яшчэ, так нйкавата вышла ўчора між імі пры разьвітаньні, што ня толькі гаварыць, а і ўбачыцца неяк сорамна. І Зося, пад'ехаўшы к Цішкавай хаце, дзе пачынаўся ўклон, зьлезла з ваза, узяла каняку за аброць і павіла зусім у другі бок, на вулачку, якая перасякала гароды мяшчан і службыла пагонам. Гэта вулачка таксама выводзіла на палеткавы гасьцінец, як і тая дарожка, што йшла між Васілёву хату, толькі ганоў са двое трэ было зрабіць лішніцы. Зося агадзілася на апошнія, абы толькі не наткнуцца сёньні на Васіля. Зьвёўшы каня з горкі, з-пад Цішкавай хаты, яна напайла яго ў студні, падправіла хамут і набедры і пагнала трухам.

Жыцьцё ўжо ўсюды кіпела: на гародах бабы садзілі і палівалі расаду, некаторыя ўжо варочаліся з поля і нясьлі мяшкі, паўнюсенька набітыя травою. З выгану даносіўся рэзвы зык пастуховай трубы і чуўся гдзесь на гуменьях адчаянны брэх сабак. Пагода выдалася цёплаю, пекнаю: чыстае, ня зусім высокае неба, як дарагі блакітны дыван, абвісала над радаю, вызьвяваючаю зямлёю. Раньняе, чырвонае сонца шчыра грэла, паіваючы сваім смагным праменьнем, спаўшую ночку, серабрыстую крышталовую расу.

Зося хоць пашлёгвала каня пугаю і бясьціханьня пануквала на яго, ехала нйшпарка і патрабавалася чуць ня цэлая гадзіна часу, пакуль яна прыехала на мейсца ворава, у Лагоры.

Прыехаўшы-ж к сваёй палосе нівы, яна спыніла каня, зьлезла з ваза, пастаяла крыху ды палобавалася, потым пачала зьбірацца к ворыву: разьвязаўшы спутанья пастромкі і зьняўшы з ваза плуг, яна ўпрагла ў яго каня, шчыра тры разы перажагналася і ўпусьціла плуг у землю.

Каняка была сьмірная і ціхая і к пахаце прывычная: хоць малому дзіцяці дай яе, дык і тое справіцца з ёю. Вось і Зося так любіла сваю верную Гнедку, што наўрад, ці магла-б калі прывыкнуць к другой, каб гэта хто схацеў у яе адняць гэту.

— Но-о-о! Но-но-но! — час-ад-часу выкрывала Зося, паважна праводзячы роўную шырокую баразну, але заўсім не затым каб хто не падумаў, што Гнедка ленаваўся і кашырсьціўся ў плузе, ці ціха йшоў, ці ўбакі рваўся, робячы агрэхі. Не, і не! Зосі проста не хацелася быць нямой, маўчлівай — вось яна і паноквала за гэтым. Гнедка кльшаў мерным, цвёрдым крокам, як тое і патрэбна, а Зося весела і здавольна ступала сьвежаю пахкаю каляінкаю, адчуваючы ў падошвах прыятны халадок і пакідаючы за сабою выразна адбітыя сьлядкі ног; грудзямі яна злёгка ўпірала на дзержаньне плуга. Цяўгнула сьвяжыстым вятрыскам, які злёгка абдаваў яе шчокі і трапаў

распушчаныя косы, павылазіўшыя з-пад новай чысьцеенькай хусьцінкі і расплыўшыя па плячах.

Правёўшы некалькі бараздзён, Зося спынілася, прысядала на мякку спачынуць і, сеўшы, падоўгу глядзела то на сонца, то на цень, якую зьмярала, каб вылічыць, якая пара і колькі ўдалося да гэтага ўвараць.

Па ўсём палетку, куды яна ні глядзела, відны былі людзі, якія то аралі, то баранавалі, то зьбіралі каменні па нівах. З усіх бакоў даносіліся вясёлыя напевы родных вясковых песень, а з Масьціцкай пасекі чуўся стук сякер, гулкі гоман і покатыя рогат карчоўнікаў. Зося прыслухвалася к усюму, стараючыся ўлавіць кожны зык, і ёй вельмі мілым здавалася ўсё гэта.

Так за работаю каратаўся дзень сора і няпрыкметна. Зося нават не пасьпела і агледзіцца, як сонца апусьцілася к гаю і косыя доўгія прамя свае пачырваніла бурачна-чырвонаю хварбаю. Цень на некалькі разоў удоўжылася, пацягнула лёгкім вільгатным вятрыскам. Не чакаючы, каб зусім закацілася сонца за гай, Зося пакінула ганоў трое недавораных, запрагла каня, сабралася якраз і паехала да хаты.

— Да Тройцы яшчэ суваю даараць! — памеркавала яна сама сабе і занялася другімі думкамі.

IV

З поля дамоў Зося так-сама намерылася ехаць абходнаю пагоннаю сьценкаю, каб абмінуць Васілёву хату; і абмінуць-то яна абмінула яе, гэтак, як і раіцаю, толькі на гэты раз ёй не ўдалося ня стрэцца з Васілём. Праўда, сама стрэча гэта выпала зусім асобнай, нават непахожай на стрэчу, ды Васіль нат яе ня прымеціў, расхадзіўшыся, але, дзякуючы ёй, Зося яшчэ больш разуверылася ў Васілю і вельмі стала яго ненавідзіць.

Пад'яжджаючы к студні, у якой яна раіцаю паіла каня і каторая была недалёка Цішкавай хаты, пры ўзгорку, Зося яшчэ пры выезде з пагону пачула нейкі гук, як быццам-бы хтось сварыўся, а выехаўшы ў вулачку, ёй з першага зірку кінулася ў вочы цэлая грамада людзей: баб, мужыкоў, і дзяцей, якія таўпіліся ля студні, моцна гаманілі, рагаталі і выкрыквалі. Пагнаўшы каня, Зося хутка пад'ехала к грамадзе, спынілася і, зьлезшы з воза, хутчэй пачала распытвацца, што гэта здарылася тут.

— Вой, вой, галубачка ты мая! — ахвотна паведала ей Вася, спарадлівая і чэсная бабулька, якая за ўсе свае шэсьцьдзесят гадоў жыцьця нікому ніколі не зрабіла ні каліва, ні беднага крыўды: — Каб ты ведала, Зосечка, каб ты ведала, котка мая, што тут дзеецца, што тут чаўпецца! Аяй, аяй, які грэх цяпер у сьвеце трымаецца, які...

— Дык што-ж тут, што? — з гострым цікам перабіла Зося.

— Ого што, ого! Гэта-ж, каб ты ведала, галубка мая, вунь што вышла: бач, Стэпа гэта, ну, Рыгора Нязвычайнага маці, нясла, ведаеш, вязанку галейка з пасекі; а гэты, ведаеш, Васіль Берагаў, стрэўшы яе ля студні, спыніў і кажыць: „што ты пакрала з маеі пасекі гальлё?“

Тая бажыцца, ды заклінацца, што не, яна, бач, нічога ня вінавата: „Бог з табою, дух сьвяты! Я, кажа, набрала ў казённым лесе.“ Але ён не паверыў ёй: адабраў гальлё і яшчэ наштурхаў старую кабету. Вядома, Стапа так і раскрычалася, каб хаця зьбегліся людзі пасьведчыць аб усём; вось і зьбеглася цэлая чарада людзей.

Зося не магла спакойна выслухаць: ёй зрабілася ні то сорамна за Васіля, як знаёмага, ні то гібельная злосьць закіпела ў ёй на яго: здавалася, каб не саромілася яна толькі людзей, дык кінулася-б у грамаду, падбегла-б к яму і перад усімі вылаяла-б яго, заплявала-б вочы. Сьпірша, як быццам, яна і намерывалася гэта зрабіць, але праз момант нібы апомнілася, махнула нядбайна рукою, сплюнула на зямлю і, не захацеўшы нават нападць каня ў студні, аб'ехала людзей і схавалася за Цішкавай хатай. Да яе вушэй даляталі крык і гоман, і яна яшчэ некалькі раз злосна азіралася назад.

Заехаўшы да дому, на двор, Зося хутка ўправілася з канём: распрагла яго, напайла, завяла ў хлеў і падкінула ў ясьлі вахапак сьвежага дзяцельніку, сама-ж увайшла ў сенцы, перапрагнулася ў чысьцейшую вопратку і, ня пытаючы ў мацеры нічога есьці, барджэй кінулася к ложку, каб крыху спачыць. Марта усю пору, скоро Зося увыйшла ў сенцы, бясьцяханьня швэндалася з хаты ў сенцы, то з сянец ў хату, і зразу, убачыўшы, што яе Зоська нібы маркотна крыху, падбегла к ложку і пачала распытваць, што з ёю, чаму яна, нічога ня кажучы, пасьпяшыла спачываць.

— Ды нічога, нічога, ня пужайцеся вельмі гэтак, я так сабе прылягла; сон дужа пачаў марыць — вось і задумала прыдрамнуць... На вячэру ўжо ўбудзіце.

— А я думала, што ты, Зосечка, мо' заняджала... Спачынь, спачынь, я разбуджу цябе вячэраць, — спагадна праказала Марта, апрагнуўшы дачку новым стракаценькім дыванчыкам.

Зося сьцішылася і хутка прыдрамнула. У сенях быў пограб і ад гэтага было вінавата; мух таксама ні адной, і спалася смачна і прыятна. Здавалася, цэлую-б пору яна праспала-б, каб ніхто яе ня трывожыў; толькі яе скоро раскатурхалі і пазвалі вячэраць. Не хацелася, страх як не хацелася, Зосі паднімацца з ложка ды йсьці ў хату, але маці так нагальна прыкасьнілася, што яна ня мела як адмовіцца і мусіла паслухаць.

Падняўшыся з ложка, Зося барджэй прамыла халоднаю вадою заспаную тварыну і весела ўбегла ў хату, пасьпешна залезла за стол, на сваё заўсёднае мейсца, і пражна пачала ашыгаць ужо прыпасёную на сталае, кіслую, з затаўкаю і забелкаю, капусту.

За сталом сядзела і ўся іх невялічкая сямейка. Бацька, толькі што вярнуўшыся з пасекі, падгарэўшы, чорны весь ад пылу і поту; таксама быў здорава вымерхаўшыся і старэнна, па поўніцы чэрпаў дужа паважаную ім страву. Гледзячы на Зосю і татку, Тэклічка старалася не астацца ад іх і ўганялася з ядою якраз па бацькавым крокам.

Калі скончылі капусту, Марта дала яшчэ картоплі з мясам і грацкі крупнік з малаком. Як і капуста, гэтыя даўве стравы таксама былі прыкончаныя скоро і добра.

Павячэраўшы, Мікола скарэй-жа вылез з-за стала і хваціўся з люльку. Марта пачала прыбіраць са стала, а Зося кінулася ў вакно.

— Як, хаця, ты там, Зоська, справілася з орывам? — цмокаючы люльку, запытаў Мікола.

— Як, ці справілася? — перапытала Зося.

— Ды бач, ці скончыла, ці яшчэ асталося крыху?

— А яшчэ, татачка, крыху асталося, — ня вылазячы з вакна, адказала Зося.

— Але ганоў з шасьцёра загарала?

— Э, болей! Ганоў з васьмёра.

— О, то ты сёньні маладчына... Апошнія скончыш на гэтым тыдні і ў суботу, на Дзяды, якраз можна будзе грэчку засеяць. Я думаю, яшчэ ня будзе пазнавата.

— Ды яшчэ зусім не пазнавата, — адазвалася з мыццальніку Марта, — яшчэ і людзі толькі што прыняліся сеяць. Цяпер Тройца ранняя, зямля толькі што пасьпела адапрэцца.

— Ды яно-ж такі і гэтак, — пахваючы люльку, згадзіўся Мікола.

— А каняку чаго-кольвак падкінула? — перайшоў к другому ён.

— А якжа-ж, я дала вялікі ахапак дзяцельніку, — скарамоўна адказала Зося і ветрам выляцела з хаты, няўсьпеўшы нават прычыніць дзвярэй.

— Што яна за цікавасьці ўбачыла там, што віхром памчалася? — праказала сама сабе Марта і падышла к вакну.

Узбраўшыся на лаву, яна чуць не да паясьніцы прасунулася на двор і некалькі раз пераглянула ва ўсе бакі, потым спынілася вокам на маленькай грамадцы людзей, якія стаялі ля платоў Прахоравага гародчыку і пільна, у голас, размахваючы старанна рукамі, аб нечым гутарылі. Між іншымі кабетамі, Марта ясна адлічыла Сымоніху, Саламею Янкаву і Нявычнага Стэпу, Рыгорува мацэру; яны трое, стаялі ў самым сяродку грамадкі і пільней ўсіх былі заняты гамонкаю. Зося настойна праціснулася ў гурток і пачала сачыць за кожным словам Стэпы, якая скардзілася жанкам на Берагучка за яго непамерную нагласць і хцівасьць. Да Марты даносіліся то цэлыя словы, то кусочкі іх, і яна, зацікавіўшыся, пачала пільна прыслухвацца к гамане, наварочваючы голаў у той бок, скуль яна даносілася.

— І ты нешта ўбачыла там цікавае! — перабіў яе Мікола.

— Чакай троха, дай адно прыслухацца лепш, — махнуўшы пра-сладжанаю назад рукою, уняла Марта мужа.

Але ёй доўга слухаць не давялося: гурток мяшчанак неяк раптоўна ўскалыхнуўся і пачаў раставаць, расходзячыся ва ўсе бакі вуліцы. Зося адлучылася ад усіх і бягом павярнула к сваёй хаце; яна пасьпела прыбегчы так швыдка, што Марта не завіхнулася йшчэ вылезці з вакна.

— Што там трапілася такоўскае? — запытала яна дачку.

— Што? нават і казаць брыдка; ліха ведае што! Вунь, гэты самы Васіль Бераг, ведаеце, угледзіўшы, што Стэпа нясе бярэмяйка галыянка, спыніў яе ля студні, абламзаў і давай спавядаць, лаяць да штурхаць. „Гэта“, кажа, „няйначай, ты пакрала маё гальлё, швалдыга ты няшчасная“, ды ўзяў і адабраў дровы ад Стэпы; вось яна цяпер і выказвала сваю скарпу кабетам.

— А яно так і трэба, — злосна ўставіў Мікола, — хай гэта голь ня вучыцца абкрадаць чужых пасек да абрываць лугоў, гародаў і ніў.

Бацькавы словы Зосі зусім не спадабаліся, але яна нічога на іх не хацела адказаць, каб ня ўразіць бацькі, а спакойна і маўчліва паднялася з мейсца, вышла ў сенцы і пачала збірацца ка сну.

На дварэ ўжо цямнела; сонца схавалася за лесам, хоць яшчэ апошнія праменьні яго пекна залацілі заходні бераг неба і гэтым не давалі змроку акурат зацьміць зямлю. А мо' дзеля таго яно й не хацела сходзіць з неба, што ня ўсе яшчэ сілчане былі гатовы ка сну і на вуліцы чуўся клапатлівы гоман і крык. Але Зосі стала неяк не па сабе, нудна і ўтомна, пачаў марыць сон, і яна сёньні, раней як заўсёды, зрашыла лажыцца спаць.

ДРУГАЯ ЧАСЬЦІНА.

I

Цэлы тыдзень мінуў так хутка, так няпрыкметна, што Зося ня ўсьпела і агледзіцца, як Тройца апынулася перад парогам. У суботу, на Дзяды, яшчэ зранку, да абеду, выехала яна з бацькам пасеяць грэчку. Дзень выдаўся цёплы, ціхі і ясны, і сяўбу ім удалося скончыць да абеду.

Адсеяўшы грэчку, Мікола з дачкою паехалі да хаты, каб разам, усёю сям'ёю, паабедарыць. Паабедарыўшы, не загібаючы доўга, ён адправіўся на пасеку, а Зося паехала скародзіць.

Паводзячы каня і сочучы за бараною, каб яна не скакала, а йшла роўна і добра, дробна разьбівала груды, — Зося бесперасьціханьня кідала зіркі туды, у левы бок яравых палеткаў, пад Змыгінскі лес, між якога йшоў Ліцкі гасьцінец, убягаючы ў Сілцы з паўночнага боку. Як і заўсёды, і ў гэту суботу на гасьцінцы была звычайная суматоха, ажыўленьне: то ў Сілцы, то з Сілцоў цигнуліся пугам дзсяткі фурманак з таварамі і парожня, тарахцелі лёгкія каламашкі шляхтаў-хвальбарковых, едучых у мястэчка па неадкладным справам; зрэдка праносіліся панскія багатыя карэты, запрэжаныя ў тройку або чацьвёрку пекных стаенных коняў, якія, хванабарна выдрыгаючы нагамі, паднімалі на дарозе цэлыя слупы пылу.

Між усіх гэтых падвод Зося ўсё старалася угледзіць-прыкмеціць белую буду балагола, які адвозіць людзей на станцыю Ліцкі і стуль прывозіць назад у Сілцы. Яна зусім забылася, ці мо' знарок не хацела верыць, што сёньні-ж субота і ўсе жыды сьвяткуюць, а знача і балагол напэўна ня езьдзіць, хоць ёй хацелася, каб ён езьдзіў. Але гэта, як вядома, ля яе было не па сілах і Зося ўсю пору дарэмна сачыла за гасьцінцам. За гэтым і скароджаньне яна скончыла зусім ля сябе няпрыкметна, неўспадзеўна.

Прайшоўшы апошні раз бараною паўзьмежка, яна спынілася і ўсё яшчэ не магла адарваць вачэй ад гасьцінца.

— А то ён і ня прыедзе, — сумлявалася Зося: — але, не павінна быць. Няўжо-ж ён хлусіў усё — . . разважала яна сама сябе.

І там, глыбока, на дне яе душы, пачала варушыцца сумная думка, ад якое ёй рабілася дужа млосна, адваротна. З гострай прагай чакаемыя сьвяты паказваліся ёй ня зусім цікавымі, ня зусім радымі.

Вясёласць і жывасць, з якімі Зося выяжджала зранку ў поле, зьмяніліся шэрымі, заўсёднымі абразамі няцікаўнасці, надаедлай будзённасці.

Кончыўшы скароджаньне, і зрабіўшы па прывычцы ў канцы палоскі саломенны крыж, — забарону ад ліхіх людзей і нячыстай сілы, — Зося вярнулася да дому.

Па дарозе яна прыпомніла і заехала на пасеку, па чатыры маладзенькія бярозкі, якія яна яшчэ ўчора прасіла бацьку высечы на май, і па бярамэйка нажатага ў сваім балоце, плюшніку. Усё гэта ляжала ў кусяціках, прыкрытае гальлём і ламачом, каб ніхто не паспеў захаціць раней за яе. Бацьку ўжо на пасецы ня было, — ён з гадзіну ўперад пашоў да хаты. Ускінуўшы на драбіны бярозкі і плюшнік, Зося павярнула на прадольную сьцежку, выехала на гасьцінец і пагнала каня.

З усіх бакоў, куды яна ні глядзела, па кожнай сьцежцы, чуж не па кожнай мяжыне, то йшлі з сякерамі і граблямі, то ехалі з баронамі, карчамі й сохамі людзі. Стаяў грукат і стук, ад надвод уздымаўся пыл. Працавітыя Сілцы, скончыўшы к Тройцы самую пільную, самую неадкладную работу, як пасевы ярыны, картопель і інш. і радыя гэтаму, са спакойным сэрцам і з аблегчанаю душою ехалі да дому, каб весела і шчасна сустрэць сьвятую Тройцу, — убакі ад жыцьцёвых клопат перасьвяткаваць яе, спачыць крыху, а потым ізноў узяцца за працу з новаю сілаю і з новаю ахвотаю.

II

На заўтра, на першы дзень Тройцы, Зося прачнулася куды пазьней, чымся прачыналася буднімі днямі. Каня з досьвітку йшчэ павёў пасьвіць, наняты знарок на ўсе сьвяты, хлопец, бацька-ж, троху пазьней, адправіўся агледзіць жытні палетак; а маці, так-сама, папшкадавала разбудзіць Зося, дазволіўшы паспаць ёй датуль, пакуль не пазвоняць у царкву на абедню. „Хай сабе ютрань і перасьпіць,“ парадзіла сама сабе Марта, „а як пазвоняць на абедню, я яе раскатурхаю.“

Але Марце будзіць дачкі ня прышлося: ад абедненага зыку званоў Зося прачнулася сама і хутка паднялася з пасьцелі.

У сенцах было дёмна і холадненька, а праз маленькае, як валова вока, акенца ўліваўся з надворку пучок сонечных праменьняў і залатою пухкаю стужкаю разгортаўся па зялёным пахучым полям і свабодаю плюшніку, які адбіваў сваім зялёным глянцам рэзвых зайчыкаў на сьцяне.

Зося працёрла рукою вочы, адгарнула назад косы, каб ня левьлі ў іх, і саскочыла з ложка.

— Зося, Зоська, Засюлька, — у гэты момант пачула яна воў маці, данёсшыся з хаты да яе вушэй праз шчыліну няўшчыненых дзвярэй: — уставай, галубка, (на абедню звоняць.)

— Да я ўжо ўстала, я чую, — адгукнула Зося і падыйшла к сеньяшнім дзвярям ды адчыніла іх.

Яснасьць бліскучага сонца і празрыстая зелень дзярэўдаў, падлата яго праменьнем, раптам асьляпілі прыспаныя вочы Зосі й яна барджэй працёрла іх рукавом кашулі ды йзноў пачала глядзець то на зелень, то на сонца.

На вуліцы чуўся крык дзяцей, перамешаны з нямоўчымі ісканьнямі пішчолак, зробленых з плюшніку ў кожнага дзіцяці. У чыстым празрыстым паветры вярцеліся матылькі, гулі авадні й восы, а на дзераўцах весела і захлёбіста вычырыквалі рэзвыя пташкі. Ад цэркві прыносіўся рады, пануючы над жыцьцём, трызвон ды сярэбраным закацістым рогатам разьліваўся вакола.

— Трэ нараджацца скарэй ды сьпяшыць да цэркві, — праказала сама сабе Зося й хутка павярнула ў хату . . .

А праз гадзіну, ня больш, яна ўжо пасьпела памыцца, прычасацца нарадзіцца, як паненка і выйсьці з хаты на двор.

Уся вуліца, з канца ў канец, як толькі ахапліваў зірк Зосі, была запруджана, усеяна людзьмі: бабы і мужыкі, дзяўчаты і хлопцы, падпаскі й дзеці — усе нараджаныя па сьвятошняму, чыста і пекна, прымытыя, ахаеныя, (весела сьпяшылі к цэркві: ішлі, гаманілі, сьмяяліся, гутарылі, хрысьціліся йдучы і празуваліся. Ды, нават, сама вуліца мела асобны ад заўсёднага, сьвятошні выгляд: ля кожнае хаты, з двара і з вуліцы, стаялі ўкопаныя ў зямлі па тры, па чатыры бярозкі, а дзе між іх шчэ па адной ці дзеве й ялінкі. Двары былі высыпаны зялёным пахучым плюшнікам; зямля чыста падмецена і пакрапана вадою. Чулася вакол жывое трапятаньне сьвят.

Сілцоўская цэрква св. Пётры і Паўлюка была ў канцы вуліцы, трохі на адгон ад яе, збоку, на вузгорку. Ёсьці да яе трэ было з дому Зосі ня болей дваццаці хвілін.

Недалёка ад цэркві, на тым-жа самым баку, але сюды бліжэй, стаяла і хатка Рыгора, старэнькая, асунуўшыся, з трыма маленькімі трохшыбнымі вакенцамі. Зося знарок перайшла на той бок вуліцы, і пайшла паўз самыя платы гародаў і прызьбы хат. Зраўняўшыся з Рыгораваю хатаю, яна на момант спынілася і зірнула праз вакно ў хату; зірнула і ёй паказалася, нібы хтось з мужчын сядзіць за сталом, чытае і есьць. „Няўжо то Рыгор,“ радае пытаньне бліснула ў яе галаве, і Зося нарымсцілася бліжэй шчэ падыйці к вакну, каб акуратней усе разгледзіць, але тут-жа разам спынілася; ёй паказалася ня зусім ёмкім: вуліцаю праходзіла многа людзей, сваіх-жа, аднавулцаў-суседзяў, якія ніколі не прапусьцяць нічога між вачэй, каб не пазорыць у волю, а потым, — а потым перамалоць на языку. З ёю ня раз ужо гэта траплялася і Зося рашыла стрымацца і йсьці далей.

Падыйшоўшы к цэркві, Зося ўзыйшла на цвiнтар, вялікі, чатырохкантовы пляц, агароджаны кругом цэгліным пабеленым парканам і абсаджаны высокімі старымі бярэзінамі, ясенямі і клёнамі. На цвiнтары была процьма народу: усе лаўкі, усе каменны і нары былі абсаджаны, як мухамі аблеплены, а муравы — ня відаць рабілася ад улётных мастом. Усе трое дзвярэй цэркві былі адчынены насьцеж, каб больш хапала мейсца людзям, але гэта не пасабліла: усяго на-

роду цэркаў не магла зьмясьціць у сабе: цэлыя грамады стаялі на ганках, ля ганкаў і сьцен; стаялі цішком, падняўшы ў гору вочы; пашталі нясьціханна губамі, жагналіся й ківалі галавамі. Зосья падзівілася на гэта і адказалася нават ад думкі праціснуцца ў цэркаў; яна асталася на цьвінтары. Спыніўшыся на хвілю перад усходнім дзвяр’яма, яна мінула іх і пашла вакол цэрквы па шырокай, высыпанай плюшнікам, сьцяжынцы, на якой шуравала ўжо нячысьлёная лічба дзяўчат і хлопцаў, між якімі прыкідаліся чыноўнікі з блішчатымі цэпкімі, вучні, вучыцялі і мястачковыя інтэлігенты. Зосью „Мікалаішку“ зналі ня толькі ўсе Сілцы, — як жыды, так і мяшчане, а і многія дзяцюкі з бліжэйшых к Сілцом вёсак, дробныя хвальбаркоўцы і інш. Покуль яна пасьпела абыйсьці толькі адзін раз вакола цэрквы, тысячы прагных, поўных гострае завіды, паглядаў прамерылі яе з ног да галавы, у многіх затаілася хаценьне дастукацца да яе знаёмства, каб пагаманіць, пасьпацыраваць прадлюдня. А язычлівыя перасудніцы-мяшчанкі пасьпелі цэлыя каробкі ўсяго-ўсякага набрахаць на яе, прыплятаючы ў вадно: і бацьку, і маці, і Васіля, і Рыгора і, чорт ведама, што другое. Зосья ўсё гэта ведала і ясна прыкмячала, што ёю многія заклапочаны ды зацікаўлены, але ёй гэта было няўцямкамі, бо думка яе спынялася толькі на адным Рыгору, бо яна была занята толькі ім адным. Зосья думала, што калі ён прыехаў, то найначай павінен сёньні выйсьці на цьвінтар і ёй паказацца хоць здалёку. Ходзячы па цьвінтары, яна старалася разглядзець вакола, але нідзе не магла прыкмеціць Рыгора.

— Зоська! Га, Зоська?! — раптам пачулася ў яе над вухам, калі яна абходзіла другі раз між трэйціх, паўночных дзвярэй: — што-ж ты адна блытаешся?

Зосья швытка азірнулася назад і тут-жа ўбачыла перад сабою дзвюх сваіх таварышак: Ярмалаеву Вольку і Гэлю Сідорышку.

— Ды вось, вышла адна на цьвінтар, усё пільную, каб спаткаць каго, — адказала яна.

— Вось, хадзем разам, — запрапанавалі дзяўчаты.

— Ідзем! — згадзілася Зосья.

І, набраўшыся за рукі, усе ў траіх, сьмяючыся між сабою, хуткаю паходкаю пусьціліся ў абход. Праз кароткі час прашнуравалі вакол цэрквы разоў з дзесяць, ажно парыжавелі ад утому і, зьбегшы ў бок, на мураўку, паселі.

У гэту хвіліну якраз зазванілі на „Верую“ ў адзін, самы большы, звон. Мерныя, зычныя гукі яго, цераз роўныя, двухмаэнтныя кучокі часу, зліталі з нявысокае званіцы, паднімаліся к верху ў чыстым паветры і няспешна, пераліваючыся, нясьліся к недалёкаму лесу, дзе й заміралі. Усе людзі, колькі іх знаходзілася на цьвінтары, як па чыйму прыказу, паднялі рукі, прашпталі па некалькі слоў і перажагналіся.

Зосья ўжо некалькі дзён, як не страчалася з таварышкамі і ў яе сабралася столькі гаманы, што яна нават не пачула звона, разгута-рыўшыся з дзяўчатамі.

— Дык, ведаецца, мае галубкі, — лепятала яна звонкім рассычатым голасам: — а мне-ж пісаў, тыдзень таму, Рыгор, што найначай

на Тройцу прыедзе да дому. Вось я ўсё і пільную, усё і сачу за кожным, стараючыся найці яго, — з лёгкім сорамам у мягкім голасе закончыла Зося і вакола сябе паглядзела.

— Але, але; і мне яго маці паказвала ліст, у якім ён піша, што найначай мусе прыехаць на сьвята, — дабавіла Волька.

— А мо' ён ужо і прыехаў, ды дома сядзіць! — дагадна праказала Гэля: — Ну, але, бок; а з Васілём ты такі ня думаеш гуляць? — сакрэтна, пацішэўшым голасам пацікавілася яна.

— Воська цудная дзяўчына! Плявузгае ліха ведае што, — з лёгкім гняўком адказала Зося і нядбайна кінула рукою.

— А я чула, што ён найначай думае сватацца к табе. Мне і надочы Хлёрыха, яго дзядзіна, казала: „Майго Хлёра нябог, кажа, ня ведае, як Тройцу прычакаць, каб паслаць к Мікалаішцы сватоў.“ „Ды яна-ж ня пойдзе за яго,“ — кажу я. А Хлёрыха так і спыняе мяне: „Маўчы, дзіўная, вунь бацькі яе ня мусяць, як скарэй даждацца таго: яны з вялікаю ахвотаю згодзяцца выдаць Зося за Берага.“

— Ты ня хлусіш адно? — спытала Зося, ні то сполахна, ні то злосна.

— Дальбог, ну, — не зважаючы гэтага, падмацавала Гэля.

— Хай ім ня думаецца толькі, — цвёрда праказала Зося і нудна змоўкла.

— А што-ж ты зробіш з імі, цудная? — мягка і разуважна ваткнула Волька.

Зося крыху падумала, азірнулася вакола і, адчаянна махнуўшы рукою, злосна адсекла:

— Ды не бядуі — сумею зрабіць!

— Эх, эх, Зоська! Маўчы, я табе кажу, маўчы; дальбог-жа маўчы. З бацькамі нічога не парадзіш: іхняя воля над табою: што захочуць — тое й зробіць; забачыш сама — праканаешся.

— Вельмі ты пранозаватая, угадніца вялікая; ня дужа я палахлівая, — недавольна загаманіла Зося: — што-ж, калі яны бацькі, дык маюць права мяне жыवासілам пёрці туды, куды я сама не хачу. Калі толькі ўздумаюць так рабіць — дык няхай убіраюцца к д'яблу з сваім бацькоўствам!

— Ой, не кажы! — кінуўшы пальцам, спыніла яе Волька.

Пакулы яны так гутарылі, у цэркві служба была скончана, і людзі пачалі расходзіцца па хатах; цвінтар пусьцеў у ачавідкі.

— Ну, граба хіба і нам ісьці абедаць, — парадзіла Гэля.

Дзяўчаты — усе трое — падняліся з мейсца, абтрапалі рукамі спадніцы, паправілі косы і пашлі к браме.

Вышаўшы з цвінтару, яны яшчэ згаварыліся пасья абеда сыйсьціся ў Зосі ў садку, каб тады разам адіравіцца ў лес, і скоро зацэраліся ў густой грамадзе людзей.

III

Пасья таго, як Васіль, да болю расьсерджаны на Зося за тое, што яна не захацела выслухаць яго споведзі ў нядзелю, — так, тыдзень таму назад, — і гэтак рэзка, нібы воража, абыйшлася з ім, праз

увесь тыдзень ня змог спаткацца з ёю, каб па людзку пагаварыць. А яму, не патураючы нічому, надта хацелася дзе-колічы стрэцца з ёю, выказаць ёй сваю крыўду, перамовіцца некалькімі словамі: дзеля гэтага ён кожны дзень, з самага ранку, сачыў за кожнаю праяжджаючаю фурманкаю між яго хаты, што ня хвілі пазіраў у вокны, але, нібы якая прымха мяшала таму, яму не шанавала: Зося не пападала на вочы. Нават і тады, калі ён цэлы крымінаў развёў ля студні са Стэпаю з-за бярамэйка дроў, — нават і тады яму не ўдалося прыкмеціць, мо' з дзесяць хвілін стаяўшую ў грамадзе людзкой, Зосяю. Праўда, у той момант яму ня вельмі-б і ёмка была-б стрэча з ёю пры такіх варунках і ён потым быў рад, што ня прыкмеціў яе. Але, апроч гэтага разу, чаму не шанавала яму з ёю стрэцца?

Злы на ўсіх і на самога сябе за такі зварот справы, Васіль увесь тыдзень працягаўся, як саўлук, нудны і маркотны. Работа, каторая заўсёды гарэла ў яго руках, рабілася неяк нядбайна і вяла. Усе неадкладныя, тэрміновыя думкі яго, пабіваліся аднаю, заўсёднаю, доўгачаснаю думкаю аб „каханай і няўладнай Зосі“.

Па некалькі разоў у дзень Васіль перадумляў аб ёй, маляваў шмат абразоў спатканья на йдучую Тройцу, гульнію да познае ночы, спацар, абніманье, пацалункі . . .

Нават кожны раз ён перакідаўся ў думках у той, чаканы ля яго час, калі яна, Зося, стане яго жонкаю, будзе кахаць і шанавать толькі яго аднаго, і як весела і шчасна ім абам будзе тады!

Але гэтыя, выростваючыя перад ім уражанні, кожны раз засмучаліся нейкім густым, ліпкім туманам, калі раптоўна, суйздром, прылятаў няма ведама скуль вобраз яго ворага — Рыгора; усьлед за гэтым пачынаў успамінацца вечар апошній нядзелі, ліст к Зосі з гораду, ныйначай, як ад таго самага Рыгора, і нейкая асобна няўдачнае, варожае развітанье яго з Зосяю. Адваротна рабілася ў яго на душы, толькі нязьмерна натугаю волі Васіль сіліўся змурзаць усё гэта на няма нішто; пры гэтым ён пераносіўся барджэй к Міколе і Марце і апіраўся на іх, як на каменную гору. „Яе бацькі хванабэрыстыя і наравістыя! Яе бацькі ўсё пераробяць, а пастановяць на сваём, не дапусьцяць ні за што апаганіць свайго слаўнага і знатнага котлішча. Ого, яе бацькі — золата — ня людзі!“ мерна і цвёрда вылічвалі думкі Васіля гэты радзья і дарагія ля яго словы і, быццам хтось медам змазваў усё яго нутро — яно сьвятлела і асьвяжалася: прад вачыма праясьняўся нудны хмарны небасхіл, забівала крыніцаю надзея, й Васіль прагна чакаў сьвят, — як веруючы, але зьянацку зграшыўшы чалавек, збаўленьня.

Яму нават хацелася да сьвят папасьціць і толькі Тройцаю зайсьці к Прыдатным. К гэтаму ён згатаўляўся з таго самага моманту, калі саступіў у нядзелю вечарам з парогу, пасья развітання з Зосяю. З кожным днём ён усё прыдумываў новыя хітрыкі, будаваў пляны, дабаўляючы сёньні што-небудзь к учарашьняму, а назаўтра зьменьваючы траха ня ўсё, прыдуманое і прыпасёнае сёньні. К канцу тыдня Васіль меў у запасе гаманы на цэлы дзень; але каб і гэтага не зрабілася ў ашчэдкі, як на тое йшлося, прыпадковы трапунак зьявіўся к яму на помач. Вось як то было.

Якраз у суботу, перад самаю Тройцаю, калі Васіль, вярнуўшыся з поля, увайшоў к сабе ў хату, ён застаў у ёй свайго дзядзьку Хлёра з жонкаю, якія сядзелі пры сталае ў хэўры з яго мацёр'ю і шчыра вялі між сабою нейкую сур'ёзную гутарку. Ня ўсьпеў шчэ Васіль, увайшоўшы ў хату, прывітацца з дзядзькам, як Хлёр раптам спыніў яго гэтакімі словамі:

— Чуеш, Васілька, мы гэтта сядзімо ды думаем-гадаем, як цябе сасватаць Тройцаю, а св. Пётрам і ажаніць?

Сказаў гэта Хлёр і ўсьміхнуўся; Васіль так-сама з ухмылкаю на твары, адпавеў:

— Вось калі! Чаму-ж не? Вось зьбірайцеся і пойдзем на трэйці дзень к Міколу Прыдатнаму ў сваты.

— Ну? — зрабіўшы сур'ёзную міну, здавольна запытаў Хлёр.

— Бяз „ну“ — з гэткаю-ж сур'ёзнаю мінаю адказаў Васіль.

— Ой, ой, чаму-ж ня так! — і Хлёр з радасьці ажно падняўся з мейсца, падышоў к Васілю і, выказваючы пахвалу, пахлопаў рукою яго на плячу. Хлёрыха і Васілёва маці, бачучы гэта, весела зарагаталі.

— Чуеш, Тодося. Дык нам-жа бясёда складаецца, — абярнуўся к братовай Хлёр: — Як ты, згодна жаніць сына на Пятра? — дабавіў ён.

Тодося швядка ўсхапілася з мейсца, абярнула к Хлёру і, склаўшы рукі растапыранымі жменямі, загуторыла:

— Гм, гм. Вот калі, вот калі, Хлёр. Яшчэ трэба пытаць. Ня толькі, Хлёрык мой, гатова на Пятра, а хоць і заўтра, хоць і цяперачкі. Я ўжо даўно кажу свайму Васільку: жаніся, сыноч мой, жаніся, даражэнькі; не патурай другім і не жалуй маладосьці. Дзякаваць богу, ужо пашоў табе дваццаць другі год, ды я, бачыш, старая, зьнямоглая зусім. Ці-ж гэта навуды, што ў такіх гадох, нават шчэ ў маладзейшых, па-жаніліся і жывуць, дзякаваць богу. Самі маладыя, а дзеткі, каб хаця ня ўрачы іх, ужо нялапыя. Ого, гэта толькі мы калісь-то былі дурнымі, што да трыццаці гадоў дацягнулі, не жаніўшыся. Вось за гэту дурасьць і прыходзіцца расквітвацца: яшчэ не пасьпелі выгадаваць дзяцей, устанавіць іх на ногі, як ужо пачалі ў магілу сходзіць... Не, не. Цяпер людзі — куды разумнейшыя за старасьвецкіх... сьвет так-сама йнакшы.

— Такі ты праўду, Тодоська, кажаш, шчырую праўду, галубка, — згодна матаючы галавою, падтрымала вагу слоў Тодосі Хлёрыха.

— Дык я-ж кажу, — ахватней падцягнула сваю гутарку Тодося: — я некалькі раз ужо набівалася к Васільку з гэтымі думкамі, але ён і слухаць не хацеў. „Рана йшчэ, матулька, пасьпею йшчэ, родная“, — толькі й чула я ад яго. Ня ведаю, ці не хацеў ён, ці мо' пужаўся чагось — хто яго ведае. Грошаў, хваліць бога, пад рукамі ў нас заўсёды ёсьць; якое хоцькі вясельле можна справіць... На Пётра, на Тройцу — мне ўсё-роўна, абы скараў мне здравой дачакацца гэтага. Ой, мой, ты, Хлёрык, мая Юстынка, вы ня можаце сабе зьясьніць, як здавалася я, калі толькі пачула згоднасьць Васількі на жаніцьбу; быццам мне хтось вакно адчыніў у новы, нязнаны і няведаны мне сьвет; я ўся так і абмерла ад радасьці! Балазе ён згодзен! Ды...

чаго-ж чакаць? дакуль чакаць? Няпрыменна на трэйці дзень зайдзі к нам; захвацім з сабою кварту гарэлкі й проста к Прыдатным ад нас з Васілём. Аб пасагу — не ўспамінай, — чорт з ім, у нас хваціць, дзякуй богу, усяго . . .

Васіль моўчкі слухаў размову мацеры і бясьціханна мерыў зіркамі то дзядзьку Хлэра, то дзядзіну — Юстыну. Хоць ён сам згадзіўся на сваты, хоць нядуманна перадаў сваю згоднасьць на жаніцьбу, але ля яго ўсё гэта было зусім нечаканым, зусім неспадзяваным і ад гэнага неспадзіву зачыналі ў галаве віцца нейкія смутныя, туманныя думкі, якія заўсёды прылятаюць тады, калі к ім чалавек яшчэ зусім не гагоў. Жаніцьба! Здэцца, зусім простая і звычайная рэч, якую пры жыцьці прыходзіцца бачыць сотні разоў і якая трапляецца траха ня з кожным чалавекам; і з ім, Васілём, раней, ці пазьней трапілася-б яна, а тота-ж, калі падыйшоў тэрмін, то мэрэм бы і перапалохаў яго не на жарты! І хочацца, і колецца! Гэткае пачуцьцё напоўніла яго істоту. Хацелася за тым, што вельмі ён, Васіль, ужо моцна пакахаў Зосю Мікалаішку, якая адна ад усіх мяшчанак, толькі якраз і падходзіць к яму, а тым часам, гэту Зосю, думалася яму, з кожнаю міну-таю ворагі пільнуюць, каб ня даць яму! Калолася-ж ад таго, што з жаніцьбаю зусім пераіначваецца жыцьцё чалавека, які, мэрэм, адзяе на сябе хамут, нібы тоўстым ланцугом прыкоўвае ўсю істоту сваю к хаце, к усяму таму, што ў ёй; сьвет, свабода, прастор, непадлегласьць — усё хаваецца, уцякае кудысь ад цябе. А ён-жа, Васіль, усё-ткі яшчэ хлопец малады, мог-бы сьмела гадоў з два дзядзькам пагуляць.

Адчуваючы ўсё гэта так ясна, так выразна, як добрае люстэрка адбівае тварыну таго, хто глядзіцца ў яго, Васіль, аднак, пакарыўся пачуцьцю хаценьня, падмалёванаму ўтаварамі мацеры і, раптам, парваўшы ўсё сумленьня ўнутру, зрэшана адпавядаў:

— Дык, ну, дзядзька Хлёр, так і быць! Пойдзем у аўторак, на трэйці дзень, у сваты к Прыдатным.

— Няўжо ты ня кніш? — захацеў яшчэ раз упэўніцца ў гатоўнасьці нябога Хлёр.

— Калі кажу, то ня кплю, — так сур'ёзна і цвёрда сказаў Васіль, што Хлёр ужо болей не схацеў і гаманіць аб сім.

За гэтай гутаркай яны і ня прыкмецілі, як падкраўся змрок і ў хаце пачало цямнець.

Прыпадкам кінуўшы зірк у вакно, Хлёр адно жажнуўся і голасна праказаў:

— Вось загаварыліся, дык загаварыліся! Гэта-ж ужо вечар на вуліцы; зірнеце адно.

Усе паглядзелі ў вакно.

Хлёр падняўся з лаўкі, пастаяў з хвілінку, потым абярнуўся к жонцы і праказаў:

— Хадзем, нябога, да гасподы, а то там дзеці пракакаюцца.

Яны павярнулі к дзвяркам і скора схаваліся за імі, перастушышы парог у сенцы.

Васіль прайшоў за дзядзькамі на двор, разьвітаўся з імі на ганку, пажадаў вясёлых сьвят і, яшчэ раз папрасіўшы Хлэра зайсьці к ім у аўторак, вярнуўся ў хату.

— А ведаеце, маці, што? — пераступаючы парог назад у хату, загамоніў Васіль к мацеры: — а я такі не на жарты надумаў сьвятамі папробаваць пасватацца к Мікалаішчы . . . Але . . . — Васіль сумленна паківаў галавою: — няведама — выйдзець што, ці не! Ці захочуць яны за мяне выдаць яе?

— Ой, ой, які ты дзіўны, — не даючы сыну скончыць размову, перабіла яго Тадося: — і што ты ўшалонаў сабе? Прыдат-ны не аддасьць за ця-а-бе-э свае-э дачкі! Ці-ж не пара? Альбо каго лепшага яны пойдучь? Хай яшчэ падзякуюць богу, што мы цябе згодны жаніць з ёю. Ох, сынку, клапаціцца аб гэтым няма чаго. А калі што і закапырсьціцца — плюнь і ўсё: у мястэчку дзяўчат даволі, любая пойдзець — адно заікніся.

— О, не, калі-ж бо другіх ня хочацца. Ня цягне, мамачка, мяне да другіх — ні званьня . . . Апроч Зосі — усе няма нішто. Калі жаніцца — то толькі з Зосяй; яна адна ў мяне ў воку.

— Э, ды, пакінь, пакінь ты! А Луцзя Сымонава чымсь вадзіць? А Гануля Пранукова? Дзяўчаты, пане мой, што твая вярэя: здаровыя, гладкія, работніцы — ажно палюбавацца! Ды і бацькі іх усе са знатнага роду: гэта-ж яшчэ іх дзяды былі войтамі.

Васіль на гэта нічога не адказаў: яму заўсім ня думалася аб ком-небудзь іншым, акром Зосі: хоць-бы яна была ня толькі што дачка Прыдатных, а служка Лейбава, і то-б ён на нікога не памяняў бы яе: так ужо нейкі магнэс прыцягваў яго к ёй.

„Эх, эх, ну што ты, маці, гаворыш! Табе зусім няведамы тыя мае думкі і чуцьцё, якія я адчуваю весь гэты час! Табою кіруюць твае рашчоты,“ — думаў ён, тупаючы на хаце, ды пазіраючы ў вакно.

— Чуй, маці, — спыніўшыся вымавіў Васіль: — я зрашыў на тым, што яшчэ гадоў со тры ня буду жаніцца, калі толькі Мікалаішка ня згодіцца выйсці за мяне замуж.

Тадося гэта суміла, і яна перш хацела кінуцца на ўгаворы сына, але, убачыўшы з якім пэнтам і з якою цвёрдасьцю сын праказаў свае рашэньне, згадзілася ляпей змаўчаць, чымсь уздымаць гутарку. Праўда, ёй трошкі неяк прыкра стала, што сын упорна задумаў пастанавіць на сваём, што, па яе меркаваньню, ён многа абмыляецца, думаючы так, але, добра ведаючы, што ня ў сілах пахіліць яго на свой капыл, толькі недавольна кінула галавою . . .

— Можна вчэраць думаеш, сынку? Я дастану табе чаго-небудзь? — запытала Васілія маці пасля мінутага змоўку.

— А такі й дайце чаго, а то захацелася есьці . . . спаць то яшчэ ня думаю, — адказаў Васіль.

— Думаеш ісьці куды?

— Але.

— А куды-ж пойдзеш?

— Ды вось, на вуліцу выйду; прайду разоў два сюды-туды і вярнуся. Заўтра-ж сьвята — можна й больш паспаць . . .

— Ды чаго, пакінь; сёньня такі вечар, што нідзе нікога ня нойдзеш: усе спаць лажацца зараньне. Вось заўтра ўжо, то хоць цэлую ноч можна будзе гуляць; у панядзелак, у аўторак — так-сама.

Але Васіль мацеры і ў гэтым не паслухаў: кончыўшы вчэра, ён

барджэй вылез з-за стала, апрануў чысьцейшую жакетку, узяў у рукі трасьцінку і, пасьвістваючы, вышаў на вуліцу.

Пагода стаяла пекная: была нярухомая, зачарованая сьціш: быццам бы хтось загаварыў усё: ні зьку, ні голасу ня чуваць было! Толькі булькаценьне невяліччай рэчкі ў каменных у залому яе з горкі, даносилася да Васілёвых вушай.

Зірнуўшы на неба, дзе міргалі нязвычайнай лічбы і ўсякіх разьмераў зоры, ён згадаў, што на заўтрае пагода павінна быць цёплая і ясная, і здавольны гэтым, пусьціўся вуліцаю пад гару. Ціхім, паважным крокам, раздумаўляючы і вырахоўваючы сам сабе, Васіль няпрыкметна падыйшоў на ўзгорак, да Цішкавай хаты, прайшоў залом і швыдка апынуўся каля хаты Прыдатных. Прыпыніўся і паглядзеў: у вокны прабіваўся з хаты сумны, палахлівы промень агню газоўкі, якая заўсёды нястужна сьвірала цэлымі начаі на прыпечку. Прастаяўшы хвілін пяць, Васіль азірнуўся вакол па вуліцы і ўкрадкаю, на наскох, падыйшоў к вакну, падняўся на прызбу і кінуў зіркам у хату; кінуў і хутчэй-жа адхапіўся; потым ізноў паглядзеў, ужо сьмялей, разглядаючы скрозь па хаці. Усе спалі: сам Мікола Прыдатны ляжаў на шырокім тапчане, прыстаўленым к вузенькаму палку; на ложку спала яго жонка, Марта, з меншаю дачкою, Таклячкаю. Зосі ня відаць было ні на другім ложку, які стаяў засланым посьцілкаю, як і днём, ні на палку, ля печы. „Яна ў сенцах сьпіць“, мігнула ў галаве Васіля дагадлівая думка, і, нібы нейкі голас падшапнуў яму на вуха: „падыйдзі ціхутка к вакенцу ў сенцах, запалі сярнічку і палобуйся Зосяю.“ І Васіль вось-вось гатоў быў паддацца спакусе, як раптам нібы апомніўся: „што я зраблю!“ ушчунуў ён сам сябе, і хутка адышоў ад хаты Прыдатных.

Якраз у гэты момант, у другім, супроцьным канцы вуліцы, ля цэркві, куды Васіль намерыўся прайсьці, пачулася траскатня брашчоткі варты. Рэзкі, зычны траскацень быццам разрэзваў паветра, грамацеў на ўсіх Сілцох, уцякаў у поле, адзваўся дзесь ля лесу рэхам і, абрываючыся, уміраў.

Васіль міжвольна спыніўся і, пільна прыслухваючыся к траскатні, мо' з паўгадзіны стаяў на адным мейсцы, то ўзіраючыся ўсьцяж вуліцы, то аглядаючыся назад: „не пайду далей“, зрашыў ён, завярнуў назад, і дробнымі пасьпешнымі крокамі, падганяемы надышоўшым сумам, пайшоў да хаты. Лёска-жа варты не перасьціхаў зрывацца з брашчоткі і рэзвым зыкам гнаўся за ім, глушыў яго вушы, таміў спакой, маркоціў.

— Ажно апрацівела! Вось разьляпаўся, дурніла! — вылаяўся ён на вартаўніка.

Скора, аднак, ён спусьціўся з горкі і апынуўся ля свае хаты; паціхеньку, з нейкаю асобнаю асьцярогаю адаткнуў ён запэртыя вешніцы ў двара, прачыніў іх, увайшоў у двор і зноў акуратненька іх прыткнуў, потым падыйшоў к дзвярам, адчыніў іх і схаваўся ў сенях.

Назаўтрае Васіль прачнуўся а дзевятай гадзіне раніцы, калі ў цэркві званілі на ютрань, а ў касьцёле на раннюю мшу. Зыкі пераліваўшага бому, вясёлага і зычнага, як дзявочы сьмех, нясьліся к вакну яго хаты кружным пуцём, з капусьнікаў, мэрам бы знарок пасылаемыя к яму, як к чалавеку набожнаму, ва ўсей сваей красе, сіле і мочы. Васілю дужа падабалася тое казлытнае пачуцьцё, якое ўздымалі ў ём звановыя сьвятошнія бомы, і вась, ушчуўшы іх, ён у салодкім уміленьні праляжаў з паўгадзіны моўчкі на пасьцелі, прагна прыслухваючыся к ім. Здацца-б, доўга-доўга ляжаў-бы ён так, але нешта падбукторвала яго, каб ён уставаў барджэй й барджэй-жа йшоў туды, куды гэтыя зовы яго звалі. І Васіль хутка ўсхапіўся з ложка, памыўся, швыдка апрануўся і толькі распарадзіўся, каб маці аддала каня Ёгнатаваму Юзіку, калі той зойдзе, — пайшоў к цэркві.

Васіль, трэба сказаць, быў дужа багамольным хлопцам і ніводнага сьвята, ніводнае нядзелі ня прапуськаў, каб не пайсьці ў цэркаў. У цэркві-ж ён любіў стаяць ад пачатку да канца службы, і кожны чалавек, хто толькі, калі не зайходзіў у цэркаў, заўсёды мог убачыць там Васіля Берага, які заўсёды стаяў ля правага клірасу, прычэсаны, прылізаны, і шчыра жагнаўся на кожнае слова папа і дзякана, а затым голасна падводзіў дзяку. Увайшоўшы-ж у цэркаў і, становячыся на сваём мейсцы, ён блagarодна і далікатна тры разы ківаў галавою на тры бакі, згінаючыся ажно да пояса, і шлючы гэтым усім, хто-б ня быў у цэркві, сваё вітаньне. За гэту яго багамольнасьць многія старыя сілкаўцы, як дзяды, так і бабулі, дужа паважалі Васіля і пачасту становілі яго ў прыклад сваім дзецям.

— Хай-бы ты быў (ці была) такім вась, як Васіль Тадосін — Бераг, — праказвалі мацеры і бацькі пры ўшчунках.

Так-сама і поп сілкаўскі, бацька Ёгнат, чалавек надта скнарны, паборны і злы, ненавідзеўшы ўсіх мястачковых хлапцоў за іх нявер'я і басячства, за няпослух яго казаньняў, к Васілю меў асобную, нейкую цёплую і жывую прыхільнасьць, і кожны раз, пасля абедні, калі Васіль падхадзіў к яму цалаваць яго руку і крыж, пагляджваў яго па галаве і заўсёды даваў яму проскварку, ужо зараней прыпасеную ля яго, ды загаварваў з ім аб сім, аб тым. Васіль ня толькі быў гэтаму рад, а нават гардаваў і хванабэрыўся „бацюшкавай“ пахвальбою. Маці яго, Тадося, так-сама ня ведала, на якім сьвеце яна жыве, маючы такога ў ва ўсіх пачотнага і ўсімі паважанага сына. „Дык ведаеш, мая Парулька, дык ведаеш, мая Ньўгэнька!“ — зварочвалася яна к суседкам, поўная радасьці: „дык сёньні-ж, мае мілыя, „бацюшка“ спыніў майго Васіля, ды кажа яму: „хай-бы ты жаніўся ўжо Бераг; хаця-б пагуляў у цябе на вясельлі!“ хвалілася яна займа здароў кожнай стрэчнай і папярэчнай кабеце. А тыя завідна круцілі галавамі.

Але, калі Васіль быў у ласцы так у ва ўсёй сілкаўскай знаці, пачынаючы ад багатых гаспадароў і канчаючы папам і старшынёю, за тое-ж большая частка хлапцаў і дзяўчат бяднейшых мяшчан ні званьня не паважала яго гонару і нават ня лічылася з ім, як з тава-

рышом, уважаючы яго „шляхтуном“, „хціўцам“, „папоўскім падліўнікам“ і іншымі мянушкамі, якія ня выходзілі з губ як хлопцаў, так і дзяўчат; сьмяяліся і пацьвільваліся нават, калі ён прыходзіў на зборні і прабаваў там задзіраць нос. Вельмі яго сіберна абсьмейвалі на Лінявай зборні, што была на Ляшкінскай вуліцы, у хаце мяшчаніна Панааса Ліня. На гэтай зборні, — а яна лічылася самаю глаўнаю ва ўсім мястэчку, — зьбіраліся самыя лепшыя дзяўчаты з усіх канцоў і з вуліц, з Логу і Загібаў; сюды прыходзіла траха ня кожная сьвята і Зося са сваімі таварышкамі.

Хлопцы, так званыя прасьцейшыя, якіх у мястэчку была вялкая палова з усей маладзёжы, нідзе ня мелі другога лепшага прыпынішча, апроч як у Ліня. Вось ад гэтага заўсёды самыя жывыя, самыя шырокія і бесклапотныя гулёшчы панавалі на гэтай зборні. Калі траплялася так, што па якім-кольвек прыпадкам катораму хлопцу нельга было прыходзіць да Ліня: ці ў сварку вайходзіў з Лініхаю, або з Ліням, ці хатнія варунку не дазвалялі, то той хлопец нідзе ня змог знайсці сабе скутку: вась рупіла яму няйначай к Ліню зазірнуць; і ён хоць у ўкрадку прайходзіў між вясельшае ў Сілдох зборні і кідаў завідным вокам у вокны Лінявай хаты, праз якія відаць было пры яскравым і вясёлым, як сама гульня, жукаценьні лямпы, жыцьцёрады выгляд кожнай рэчы, кожнага жывога стварэння.

Васіль быў адным з тых, каму не сваячна, не гасьцінна рашчыняліся дзьверы Лінявай хаты; вась за гэтым ён так рэдка і хадзіў туды, стараўся быць толькі тады, калі праведваў, што Зося там. І заўсёды ён злаваў няма ведама на каго, што яму неяк някавата ў Ліня быць такім сьмелым, як бы, напрыклад, Сёмку.

На Тройцу, пасья абеда, ці вечарам, Васіль аднак намерыўся пабыць на Ліняўскай зборні, калі толькі Зося задумае туды пайсьці. „Няйначай буду; што-б сабе ня было там — пайду на Тройцу і як к Ліню!“ вырашыў сам сабе ён яшчэ да Тройцы і з гэтым вырашэньнем лёг спаць учора, у суботу, з ім заснуў, пры ім прагнуўся, з ім слухаў тройцын звод, з ім ішоў у цэркаў, і стаючы ў цэркві да канца абедні, не разлучаўся з ім. Маліўся, жагнаўся, падпяваў дзякам і... думаў пра Ліня, пра Зося.

У сплётку гэтых двух суцроцьных чужоў — набажэнства экстазу і мараў прагнага каханьня, якія валадалі ім сягоньня з раньня, Васіль і не шмануў, як адслужылася абедня, як поп праказаў вітаньне мнагалецьця, а сьпеўчыя прапяялі яго, і набіты, як селядцы ў боццы, люд шугнуўся к аўтару на цалунак крыжа. Папіханы людзьмі і ён памкнуўся к папу. З паўтадзіны пратаўхаўся, то сьпіхваны ў бок, то адсаджваны навад, пакуль сумеў дабрацца да папа. А, дабраўшыся, Васіль пацалаваў крыж, плюснуў у мягкую варсатую папову руку і лашчаным віркам, як лісіца на сыр, кінуў на папа, але тут-жа шухнуўшым напорам людзей быў адкінуты ў бок, адцёрты. Ня ведама, ці быў намераны поп і на гэты раз падаць яму просварку, ці не, толькі ўжо выпала так, што хоць бы і меўся — да ня мог. Васілю гэта запыкрыла, Васілю гэта зарупела, Васіля гэта пакрыўдзіла: нездавольнены ён вышаў з цэркві; нават, ачуўшыся на ганку, ён са

злосці і не абярнуўся назад, як заўсёды, і не палажыў на аябе развітнага жагнаньня.

Ціха, з асьцярогаю, саступіў ён з ганку, укінуўся ў рэчку выходзячых з царквы людзей і затануў у ёй.

У

ТРЭЙЦЯ ЧАСЬЦІНА.

I

А ў той самы час, калі Зося прышла на цвінтар і зрабіла першы абход вакол царквы, а Васіль, стоючы ля кліраса падпяваў сьпеўным „Іжэ Херувімы“, задраўшы кверху голаў і ўстраміўшы вочы ў вялікі паўкруглы абраз „Тайная вячэра“, што вісеў якраз над царскімі варотамі, Рыгор ехаў па вуліцы Сілцоў к сваёй хаце. Карчмар, гілаўскі жыдок Шэя, па просьбе Рыгора ўехаў у Сілцы цішком; ён злез з воза і, трымаючы каняку за лейцы, йшоў побач падводы і перакідаўся словам-другім з Рыгорам, які сядзеў на аглабіне драбін і пільна азіраў кожную рэч, якая пападалася яму на вочы. Ужо цэлых два гады, як Рыгор выбраўся з свайго мястэчка Сілцоў у чужы і далёкі горад Рыгу на заробаткі, і за гэту пору так саскучыў па роднай краіне, ня чуючы сваёй мовы, ня бачучы таварышоў маленства, — што ня ведаў, як дачакацца таго часу, калі урад заводу дазволіць яму намераны ім па яго просьбе вотпуск. Кожны дзень, прыходзячы з работы на кватэру, ён распытваў гаспадыню кватэры, ці няма яму часам якіх-кольвек вестак з роднага краю, і заўсёды, калі ад мацеры, ці ад Зосі (Зося за гэтыя два гады прыслала яму толькі пяць лістоў) адтрымліваў лісты, напісаныя буйнымі, ламанымі літарамі на роднай мове, ён запіраўся ў сваёй каморцы адзін-на-адзін, распычатваў купэрт і чытаў ды перачытваў ліст датуль, пакуль кожнае слова не ўядалася ў памяць і нарыс літараў не адбываўся ў вачу; а назаўтра ён браў гэты ліст з сабою ў завод, чытаў яго яшчэ некалькі раз і хваліўся таварышам.

Дачакаўшы-ж Тройцы, таго тэрміну, у які начальства заводу дазволіла яму выехаць у вотпуск, Рыгор адтрымаў у пятніцу вечарам у канторы грошы й пасьведчаньне, накупіў мацеры гасьцінцаў: хустку, кабат, і мягкія туфлі, а Зосі пярьсень і, не чакаючы доўга, а дзесятай гадзіне ночы сеў на чугунку.

Ехаць яму прышлося па машыне да павятовага гораду Ліцку, астатак ночы на суботу, цэлы дзень і кусок ночы на нядзелю, так што на станцыі Ліцк ён ачуўся толькі а другой гадзіне па поўначы; прычына гэтаму была тая, што на дзвюх перасадачных станцыях прышлося занадта доўга чакаць машыны.

Станцыя Ліцк — зусім малая і глухая: машына прыпыняецца толькі на пяць хвілін; васьмь таго шуму, таго збою, які жывець на вялікіх станцыях, там няма; людзей заўсёды прыяжджае ня дужа, бо горад Ліцк — мейсца не хвабрычнае, не тарговае. А за гэтым і злучка самога гораду са станцыяй там зусім не адмыслова, няўрадная: пяць-шэсьць рамізьнікаў-жыдоў спраўляюцца лёгка з усіма прыяжджаючымі і выяжджаючымі у Ліцк. А як Рыгор прыехаў на станцыю са-

маю познаю ноччу ды якраз у такую пору, калі выпаў жыдоўскі шабас і надыходзіла хрысьціянскае сьвята, то надзеяцца найсьці падводу ў Сілцы саўсім напрасна, дарэмна турбаціцца. Рыгору гэта было добра вядома, вась і ня дзіва, што ён усю дарогу быў заняты адною думкаю: як-то будзе знайсьці яму падводу на Сілцы.

Зьлезшы з машыны і зьніёшы манаткі з плятформы на станцыю, Рыгор не на жарты прызадумаўся, як быць, што рабіць? Па шчасцю-прыпадак выручыў яго: Гілаўскі пшынкар, Шэя, зачымсь у пятніцу застаўся ў Ліцку, запазьніўся і мусіў заначаваць. Па сваёй гандлярскай натуры, ён зрашыў астацца ня ў пройгрышу ад гэтага і яшчэ за паўгадзіны да прыходу машыны, выбег на станцыю пільнаваць, ці ня прыедзе хто, каб наняцца яго адвясці ці да Сілцоў, ці да Ліцку. Хоць Шэю мала і верылася ў тое, што хто-кольвек сумее на першы дзень Тройцы быць у дарозе, але праканацца яму нічога не каштавала, ды рунасьць падганяла.

І вась, калі толькі машына зраўнялася з станцыяй і Рыгор вылез з яе на пляцформу, як Шэя раптоўна, убачыўшы яго, кінуўся насустрач і перагарадзіў дарогу.

— Пан Нязвычны, як семаш! — прывітаў ён Рыгора.

— Ах, гэта-ж Шэя! — узрадаваўся знакомаму чалавеку Рыгор: — якім спосабам ты ачуўся тут: едзеш куды, ці што?

— Ды няхай яно залядзеецца, няхай; гэта-ж я ўзяў ды ў пятніцу прыехаў сюды па адным інтэрасу і запазьніўся; вась і вымушан быў заначаваць. Чорт ведае што! А сягонья знарок думаю, выбягу на станцыю, праканаюся, ці ня здарыцца часам у падарожныя хто... І нібы праведаў. Як на тое трэба — бог прынёс Нязвычнага. — Ай, ай, як добра, што ягомацьць якраз папаў пад тахту, а то змурзаў-бы зусім і сеньняшні дзень.

Шэя адхапіў на патыліцу сваю чорную высокую, з абшытым глянцавітым корцікам казырком, шапку, і агаліў высокі маршчыністы лоб, які з самага верху быў абцягнуты ў машастовую парудзеўшую ярмолку.

Паглядзіўшы доўгую сіваю бараду і адхіліўшы за вуха не карцейшыя за бараду пэйсы, ён абмерыў зіркам Рыгора з ног да галавы, неўзаматку пакруціў галавою і йзноў загутарыў:

— Пане Нязвычны, а пан Нязвычны, а скуль маецца прыяжджаць?

Рыгор, якому хацелася барджэй ехаць дамоў, якога рымсьціла хутчэй папасьці ў родныя Сілцы, убачыцца са знаёмымі, перш хацеў перабіць жыда на слове і прымусіць яго нячаканна пускаяцца ў дарогу, а потым перадумаў: спыніўся, весела ўхмыльнуўся і адказаў мяккім гасьцінным голасам:

— З Рыгі еду, пан Шэя! Еду да хаты, ды вась і спыніўся: трэ пасьпяшаць.

— Ага, ага! О, о, гэта Рыга велькі горад! Уй, што за горад! Так, так, так! І мае сваякі тамацькі жывуць — на Маскоўскім прадмесці, мо' пан знае? У іх вялізная магазая — ботамі таргуюць яны.

— Ну, едем, едем, Шэя! — панукнуў гаманлівага жыда Рыгор.

— Вось-вось, я ўраз зьбегаю за канём, бац, мае падводы тут няма яшчэ. Я ў Хацкеля, у Падлужжы, начаваў.

— Дык яшчэ доўга прамарудзіш? Э-эй-э! Шэя, Шэя!

— Не, не, адна хвілінка, — затрапятаў рукамі Шэя і задрабіў са станцыі.

— Толькі-ж хутчэй, толькі-ж хутчэй, — падагнаў яго Рыгор, рагочучы з рухавага жыдка.

Калі Шэя схаваўся за дзвярыма, Рыгор узяў свае клункі, падыйшоў к лаўцы і прысеў, потым дастаў з ісподняе кішэні згорненую ў дваццаць чатыры столкі газету, расхіліў яе і пачаў бегаць вачыма па ўсёй яе шырызьне.

На станцыі было настаяшча відна, бо на дварэ ўжо узыходзіла сонца і мягкім, мэрам-бы звільжаным расою, чырвона-бурашным праменьнем аблівала вышэйшыя мясьціны абочнае абшары, лясы, цёмна-зялёныя і спакойныя, вадакачку і станцыю.

Ня глядзячы на тое, што Рыгор ня спаў усю ноч, так толькі прыдрэмліваў зьлёжку, ён чуў сябе бадзёра і саўсім ня сонна.

Пакуль Шэя справіўся з канём, Рыгор пасьпеў прагледзіць усю газету і нават некалькі разоў сумеў выйсьці на пляцформу пацешыцца пекнаю карцінаю абачных вакола галаў.

— Я ўжо гатоў, пан Нязвычны! — далікатна і ўслужна прамовіў Шэя, шустра выбегшы на пляцформу і тувнуўшы Рыгора за рукаў жакеткі.

— Дужа хутка, няма чаго сказаць, — пасьмяяўся з яго Рыгор.

— О-о-о!! У мяне заўсёды скора! — не зразумеўшы кпінаў рада адказаў Шэя. — Я хоцькі і стары, дзякаваць богу, а жваласьці ды рухавасьці маю — з любым маладым магу справіцца, — хвалько дабавіў ён і лісьліва ўхмыльнуўся.

— Хоць ты і лёгкім атэстуется, а нам шчэ трэба троха скарэй ехаць, — праз сьмех праказаў Рыгор і пабег на станцыю, пакінуўшы Шэю з-заду; а покуль той са сваёю рухавасьцю увайшоў у станцыю, дык Рыгор ужо пасьпеў захапіць свой куфэрак, выбегчы з ім на вуліцу і схаваць у саломе воза.

— Ай, ай, няхай-бы пан мне даў, я-б сам усё гэта зрабіў-бы, на вошта пану мардавацца, — казаў Шэя Рыгору, бачучы, як той гаспадарыць у яго возе.

— Нічога, нічога, я хоць ня швядка ды зраблю, — ізноў падпусьціў шпілку Шэю Рыгор.

— Не, бач, на што-ж пану, калі я сам. Ну, дык проша сядзь, — зьвярнуўся Шэя к Рыгору.

Рыгор спрытна ўскочыў на воз, паправіў пад сядзеньнем салому, прыгарнуўшы яе і заслаўшы нейкаю старою, забруджанаю дзяругаю, авіртуўся на станцыю й праказаў:

— Дык — фор гівунд!

— Ну, зайн-гівунд! — весела і скурамоўна адсек Шэя і барджэй хапіў лейцы, тувнуў камя і зрабіў сам першы крок у дарогу.

Рухавы, хоць нячэменькі і мізэрны буланчык Шэя, рэзва закруціў хвастом, матнуў галавою і задрабязіў каляністаю дарогаю. Шэя трохкі падбег, узяўшыся за лейцы, потым ёмка ўскочыў на калодку каляса і прысеў перш на аглабіне, потым пярэмясьціўся ў перадак.

На дварэ стаяла дзіўная пагода. Зялёныя галы палёў разгорта-ліся далёка-далёка на ўсе чатыры бакі; направа ад іх, бачыўся цёмны густы лес і, здавалася, то была барада нейкага вялізарнага чудзішча, адзетага ў пекны, руцной зелёнй халат-поле і падперазанага бела-ватым ні то поясам, ні то трапчаком — дарогаю, па якой з лёгкім грукатам кацілася іх падвода.

Рыгор ня спускаў вачэй з абачных галаў. На станцыю Ліцк яму, уперад таму гадоў некалькі, трапілася ездзіць вельмі часта, па тры разы ў тыдзень і ўсе гэты мейсцы паабавал Ліцкага тракту былі яму так знаёмы, тақ памятны, што трэба было толькі яму кінучь першым зіркам вакол сябе, як тоненькі туман, ужо пачынаючы аблігаць памку, раптам расплыўся, зьнік і ўсе дэталі роднага блізкага образу мігам бліснулі-уваскросьлі перад яго вачыма: лясочкі, сіратлівыя грушкі ды яблынкi, ядлоўцавыя кусьцікі па межах, старыя замшалыя платы, выбітыя да чорнага выганы, рэчачкі-жаральцы, мосьцікі дзіравыя. Ува-скросла, ажыло, і, здаецца, загаманіла з ім кожнаю зялінкаю расьлін, кожным чвырыканьнем пташкі, кожным бульканьнем вадзіцы; ача-равала яго нейкаю не земляною, салодка-казлычнаю, прагнаю ласкаю „як ласка каханае дзяўчыны,“ уліла ў яго істоту жывільны сок, бадаё-расьці нявыказанай эсэнцю.

Вось яны едуць Жмінным полем, а потым будзе Ясява грэбля, далей — вёска Жыгуны, а там Чылаўскі лес і г. д.

Пасьля двух год разлукі з гэтым усім (калі Рыгор вымушан быў ня бачыць усяго гэтага, жывучы ў чужых краёх, дзе і поле, і лясы, і людзі — усё-усё другое, інакшае, чужое ля яго) — знаёмыя мяс-ціны ў родным краю паказаліся яму такімі блізкімі яго сэрцу, такімі роднымі і дарагімі, што ён зусім ня прыкмячаў у ўспамінках тае мякы, якая двухгадовай прагалінай ляжала ў яго жыцьці.

Там, у глыбіне яго душы, якая ні на хвілю не пакідала дрэніць па родным краю, па сваіх людзях, — цяпер, калі ўсё паказалася яго вачом, раптам забурліла кіпучая хваля любові і нейкага неаказнага натхненьня . . . Верылася і ў той-жа час зусім ня верылася, што ён жыве, чуе і бачыць усё, яго аперазваучае, што-то ня сон, ня мары, а яў, сапраўдная, жывая, што можна абмацаць рукамі і пра-канацца.

„Дзіўная рэч — гэта жыцьцё людзкое! — пачалі віцца ў яго га-лаве разьвыя зайчыкі раздуменьня: „пасля разлукі, доўгай, вымуша-най разлукі, так прыятна, так радасна ізноў сустрэцца, ізноў зліцца з родным краем, са сваімі блізкімі-дарагімі людзьмі. Быццам-бы жыў перш, потым нібы анямеў, адранцьвеў, затым ізноў акрыяў, васкрос, схамянуўся, шырока расплошчыў вочы, паглядзеў і ўбачыў: ты тут — там, у другім мейсцы, нідзе ня быў, ты . . . Не, аднак пекная рэч гэта жыцьцё! Кіпіць, бурліць, пеніцца, б'ецца ў берагі, як тыя расхадзіў-шыя хвалі ў ветраны час на шырокім галу мора. Прычуйся, пры-глядзься і ўбачыш і пачуеш, як вакола цябе ўсё будзеца на новае, на лепшае. Тое, што яшчэ ўчора было новым, змяніўшы старое па-заўчарашняе, сёньні ўжо зноў старое і патрабуе перабудоўкі, ды пад-будоўваецца само, сілаю і воляю нейкага моцнага (Вялікага, Таго, Хто пануе над усім сьветам, неадхільна сачыць за ім весь час, кіруе

па свайму-вечнаму, разумнаму і нязьменнаму пуці і . . . трымае. Трымае, двііцца з яго, цешыцца, як маладая першым сваім дзіцяткам. Дзііцца і перабудоўвае, з горшага на лепшае, з лепшага яшчэ на ляпейшае, з разумнага на разумнейшае, з добрага-нядобрага на нявыказанна добрае. І мне, — зварочваўся Рыгор да сябе: — і мне, [дурному] цёмнаму [мужыку] шчыраму сыну свайго ўбогага, нячэмнага кутка, блізкіх Сілцоў, мне, незайздортнаму, ня хціваму, непранозаватаму — здаецца: што з часам сьвет гэты будзе так міл, так люб кожнаму чалавеку, кожнаму стварэньню, што ніколі нішто жывое нат і не падумае ў сваёй галаве, каб гэта маракаваць на нялады жыцьцёвыя і цягчыцца надавам жыцьця. Згіне енк, высахнуць сьлёзы, перастане стогн; радасьць запаануе, расістым отсьветам заблішчаць вочы, шаўковаю травою, бела-руцыянаю, расквітуць надзеі, запахне і выгляне пекнасьцю жышкаватага піоня — незблядаемае жаданьне. Сьмерць адыдзе. Усё жывое ад чалавека да мошкі, ад мошкі да расьлінікі будзе праклінаць тое стварэньне, якому нападзе думка самагубным нажом перарэзаць жыцьцёвую нітку. Самагубства ня будзе; твораца Сіла возьме верх над сілай зьнішчэньня. Гармонія, краса вякавая — заўладаюць . . . А ўжо блізка той час, блізка; жыцьцё ў тэрміне перабудоўкі; краса відна здалёк, і пуць к ёй — вельмі цяжарны: равы, калдобіны, ямы, калочковыя расьліны, кажаны лятаюць, ваўкалакі бегаюць. Вось гэтага і баяцца тыя, хто крохкі вераю, ломкі духам; замест таго, каб ісьці, ці другім сьцежку пратоптаць — яны, трусцы, малаверы, дробнадушы, — самагубяцца. Ой, як крыўда і які грэх! Ці-ж вам, сполаху-крыклівага вырадкі, няма мясьціны на зямлі? Ці-ж вас забірае сумленьне ў тым, што твораць дух усяго сьвету вядзеццэ жыцьцё к той тычцы, к таму сходку, за чым ужо — гасьціньне добра, красы і праўды? А перад вашымі вачмі ўсё так яскрава выглядае: паглядзеце на краі, забраныя, на іх зьнішчаных людзей і вы ўбачыце сапе вецер жывільнай сілы, разганяе полах цёмных хмар. Хто спаў — прачынаецца; хто маўчаў — пачынае гаварыць; песні жалю зьмяняюцца песнямі вясельля. Якраз нібы на вясне, калі прыгрэе цёплае сонца, растопіць гурбы сьняговыя, зазеляніць жоўтыя наплавы, убярэ хмурныя лясы. Вось бок, а вясну належыць усім перажыць . . . Дык пойце-ж усе хвалёвыя літаньні жыватворачаму жыцьцю, пойце іх, валадыру ўсясьветнаму — Духу-Розуму . . . Пойце-ж! . . .

— Гэй, з дарогі ты там! — голасна прагукаў Шэя і нібы абудзіў Рыгора; ён раптоўна схамянуўся, павярнуўся крыху на бок і кінуў зіркам уперад.

Насустрэч ім із блізкай вёскі на станцыю ехаў мужык, адзін адным тарчэўшы на возе між чатырох набітых рудых мяшкоў. Якраз у Міжканаўі, перад Ясвай грэбляй, што ляжыць між Шмыгінскага поля, мужыкоў конь захванабэрыўся, ці спалохаўся і раптам спыніўся. Спыніўся ў самым вузкім мейсцы — вось і перагарадзіў дарогу.

— Праяжджай, праяжджай, што там расьпяўся на дарозе . . . — прагукаў Шэя.

— Пасьпееш там, надрэнціла ліха, — адгыркнуўся мужык нібыта той.

— А, мужык ты, а хамутнік гэтакі. А, вунь што ўздумаў: перапяў дарогу ды яшчэ і лаецца. Вось жулік — дык жулік! — скорамоўна пачаў сыпаць Шэя на мужыка, трасучы сугрозна пугаю.

— Ня лайся, ня лайся вельмі так: [жыдзідла] паганы . . . Шархуцька, юдаш . . . — не астаўся вінным мужык.

Пакуль яны лаяліся, мужыкоў конь крануўся й паціху пашоў; Шэя скоса вірнуў на мужыка, які прайшоў на другі бок драбін, трымаючы каня за лейцы, і нешта яшчэ гыркануў няўшчуй.

Рыгор слухаў лаянку Шэі з мужыком і весела ўхмыляўся: такія абразкі пахлі родным краем, адбівалі яго ўкладамі жыцьця. Беларусь багата гэтым.

Хоць з боку прыслухаўшыся троха і прыкрым робіцца такое суседства, але хто ведае, што ўсё гэта гаворыцца бяз усякай злосьці, нават з лёгкім сьмяшком, нібы на вецер, прымаецца таксама ня ўсур'ез, — уся прыкрасць разам адпадае ад душы, аганяе навеяную гадкасьць адваротнасьці і міжвольна хочацца сьмяяцца і дзвіцца. Рыгору добра ўсё гэта было вядома і калі ён пачуў гэту тыпічную беларускую сварку, то разам пачаў успамінаць тыя выпадкі, якія ён сам рабіў, служачы балаголам: ня горай за Шэю ён мацогаўся і псямацькаўся.

— Гэй, мужычышка, глядзі, пся маць твая! — паслаў шчэ ўдагонкі Шэя.

— Годзі ўжо табе дражніцца, — спыніў яго Рыгор.

— Не, бо гэта мужыччо, на яго ўсё ліхое, надта дурное; з кожным мужыком сыярша трэба вылаяцца здорава, а потым ужо падобраму . . .

— Што-ж парадзіш, Шэя. Доля ўжо такоўская, што нашаму мужыку суджана было многія вякі йсьці абмацкамі па сьцежцы жыцьцёвай. Цёмная вёска, бедная вёска . . . [Можа калі і пасьвятлее неба над ёю, можа з часам і йначай вітаць будзе мужык мужыка і чужога чалавека . . . Можа з часам . . . ды і пэўна, што з часам . . .]

Апошнія словы Рыгор прамовіў [ціха так] што Шэя наў і не пачуў, а ня толькі, каб разабраў; і нічога не адказаў. Адвярнуўшыся к каню, ён тузнуў яго лейцамі, выпяў зьлёгка пугаю, нукнуў раз-по-разу з пяток разоў і задудоніў сабе пад нос нейкую шабасовую песьню.

Рыгор-жа йзноў пачаў акідаць паглядам абачныя галы наўкол, лясы, вёскі і панскія маёнкі. У галаве яго новым роём захадзілі развья думкі — успамінкі, і рады іх наплыву, ён аддаўся ім.

II

У Сілцы яны ўехалі а палавіне дванаццатай гадзіны днём. У гэты час усе сілчане, ад мала да вяліка, былі ў цэркві, і Рыгора, праехаўшага са тры вуліцы і некалькі перавулкаў маглі бачыць толькі двое дзіцянят-хлапчукоў, вызіраўшых з-пад вешніц двара нейчай (ён ня ведаў чьёй) хаты, толькі што падбудаванай, з няпрыробленымі к вокнам шухляваньнямі. Апроч гэтых дзяцей, з іх хурманкаю яшчэ развінулася некалькі падвод, ехаўшых з касьцёла шляхтаў.

Рыгор нават і рад быў таму, што так вышла, бо яму ня вельмі і хацелася, каб хто знаёмы яго сустрэў наперад, чымсь ён пасьпее зазірнуць у сваю хатулю. Спакойна і паважна зьлез ён з воза ля хаты, ля гэткай самай, нічуць не зьмяніўшайся хібаркі, якую і пакінуў ён. Шэя зьняў з воза куфэрачак, паставіў яго на прызьбе, а каня прывязаў лейцамі к сіраглівай, пахінуўшайся шуліне, якая тырчэла на крок ад вугла хаты.

— Я ў хату ўняеу куфэрак, га? — запытаў Шэя.

— Эй, не, ня трэба, ня трэба: лішняя турбацыя, — спыніў Рыгор:

— Вось ляпей скажы, колькі трэба за хурманку? — дабавіў ён, ухмыляючыся.

— Ну, што там гаманіць яшчэ... Я пэвен, што пан Нязвычайны мяне не ашукае і... не пакрыўдзіць... А, ведаючы гэта, ці-ж трэба таргавацца?

— Так то яно так, але скажы ўсё-ткі, каб вышла палюдзку, — наставаў на сваём Рыгор.

— Дык што-ж, калі так, то хай папанскаму: рубель ня будзе замнога?

Рыгор ня думаў: рубель за дваццаць семь вярстоў — варта заўсёды даць. Вось нічога ня кажучы, ён выняў з кішэні паралез, дастаў рубель і даў Шэю, праказаўшы:

— Дзякую, Шэя, што добра давёз мяне.

— Дзякую шчыра пану Нязвычайнаму; каб пану весела перасвяткаваць.

— Дзякую. Бывай здароў! — схінуўся Рыгор і крануўся дваром к старэнькаму ганку.

Шэя павярнуў каня; затарахцелі драбіны. Рыгор азірнуўся, але ўгледзіў толькі пыл з-пад калёс. „Хай едзе!“ сказаў ён сам сабе і ўзяўся за клямку, каб адчыніць дзьверы, але тут ён пачуў, што яны адчыняюцца самі і спыніўся.

— Рыгорка мой, сонца маё, ясачка мая! — з вясёлаю горнасьцьцю ў голасе трупцявым голасам загаманіла Стэпа, нарасхлёст адчыніўшы дзьверы і шырока растапырыўшы рукі на стрэчу сыну.

— Дзэндобры, даражэнькая матуля, як маецца, каханая? — тронутым голасам адказаў Рыгор; кінуўся к мацеры, абняў яе худую, крохкую пастацу, схінуў голаў і прыпаў вуснамі к яе шыякам.

Сэрца выбівала радую стрэчу... Доўгі, шчыры пацалунак засьвечваў яе.

— Сонца маё, ясачка мая! — з буйнаю сьлявінаю нявыказанай радасьці пераказвала бясьціханьня Стэпа; потым узяла сына за руку і, забывшы нават вачыніць дзьверы сьнед, павяла яго ў хату.

— Вось цябе ўжо каторую пару чакаюць таварышы, — паказваючы пальцам на двух маладых хлопцаў, Сёмку і Янку, якія сядзелі ля стала і з шырокімі цёплымі ўсьмешкамі на маладых здаровых белых тварах упарта глядзелі на дзьверы: — Госьцю мой даражэнькі, госьцю мой доўгачаканы! — вылівала сваё пачуцьцё Стэпа.

— А, браткі мае, Сёмачка, Яначка! — толькі перастуіў парог — голасна прапяў Рыгор і тут-жа хутчэй паставіў куфэрак сярод хаты, а сам кінуўся к сталу і павіс на шыі перш Сёмкі, потым Янкі.

Пацалаваўся з абодвома шчыра і зацяжна. Нейкая незьясьнёная сіла бадзёрасьці настолькі захапіла яго, што Рыгор ня змог апамятавацца і бы аглудзеў на нейкі час — маўчаў і пазіраў то на маці, то на таварышоў, а радая ўхмылка нібы замёрла на твары і ў гэтай замёрласьці сваёй цвіла.

Стэпа ўзяла куфэрачак і падсунула яго пад пол, некалькі разоў пераставіла, бразнула замком.

— Ах, як-жа я рад, што вы . . . Ах, як-жа жывіце хаця, мае браточкі? — абярнуўся Рыгор к таварышам, пасяля змоўку; потым схапіўся, абярнуўся к мацеры і так-сама запытаў:

— А вы, матуля?

— О, брат, мы то жывём! У сваём кутку, у сваіх Сілцох, як у Хрыста за пазухаю, — весела адпавеў Сёмка.

— Ды жыву, сынку, марнею памаленьку, — дабавіла Стэпа. Падбегла к яму, узяла за руку.

— Разьдзенься хаця ды спачынь крыху з дарогі. Я есьці дам — падмацуйся крыху.

Але Рыгору і няўцям было, што ён ня спаў ужо цэлую пору і што ня вельмі быў сыт ядою.

— Нічога, нічога, мамуся, не клапаціцеся, — адказаў ён мацеры, махнуўшы нядбайна рукою, а сам ня сьпіхаў распытвацца аб усякіх сілкаўскіх навінах ды расказваць усё тое, што яму даводзілася чуваць і бачыць за гэты час на сьвеце. Гаманіў урыўкамі, кусочкамі ад кожнага здарэньня; а здарэньня выбіраў такія, што трапляліся на адгон адно ад другога на сотні міль, на месяцы часу. Дзіўнага, страшнага, сьмешнага і цікавага было процьма, і Сёмка з Янам, а так-сама Стэпа так былі ўтароплены ў яго, што кожнае Рыгорава слова нібы ўбіралі ў сябе, жавалі і смакавалі.

Рыгор стаяў, як прыехаў: у капялюшы, у паліце, запылены; забылі ўсе папрасіць яго прысесьці і ён сам забыў.

— А за-а-аво-оды, за-воды!! — з асобным прыціскам зацягнуў ён: — каб вы толькі пабачылі: аграмадныя такія дамашчы; даўжынёю, напрыклад, як ад рэчкі да цэркві; у тры, чатыры, а то і ў пяць атажоў. А пры боку трубы высачэрныя-высачэрныя — к самаму небу цягнуцца і бясьцыханьня сапуць чорнаю сопухаю. Страшна нават паглядзець з боку. А калі ўвойдзеш у такі завод — колькі там народу-у-у! Як мурашак, як на пажары: кішаць, бегаюць, лётаюць. Машыны гудуць, калёсы верцяцца, шум, стук, грукат, сьвіст . . .

І я на адным з такіх працую.

І спыніўся, нібы што забыў.

— Ах, хаця разьдзецца трэба; я й забыў.

— Але, але, разьдзенься, разьдзенься Рыгору, — у адзін голас праказалі Сёмка, Янка і Стэпа.

Рыгор паважна, нават тропкі нядбайна, пачаў разьдзявацца: скінуў палітон, згарнуў яго і палажыў на лаве; потым зьняў капялюш.

— А мора хаця бачыў? — зацікавіўся Янка.

— Вунь дзіва якое! Дык мора ля Рыгі як рукою падаць: кожную нядзелю, бывала, ездзіш туды; устанеш гэта раніцаю, пап'еш гарбаты, закупіш чаго перакусіць і ходу. А народу — калі ня прыедзеш —

процьма, кішмя кішыць. Ды і ёсьць чаго туды прыяжджаць: толькі кінеш вокам — шыр неабмерная; вада, вада, то — неба адно . . . Стыне сэрца ад страху — ехаць морам.

За апавяданьнем Рыгор пасьпеў якраз асвойтацца з акружваючым яго; у аднай сарочцы і ў панчохах ён усеўся на лаве між Сёмкай і Янкай.

— Вось, наце перакусце, хлопцы, разам з госьцем, а тады ўжо будзеце балхвіць колькі ўлезе, — праказала Стэпа, падаючы на стол бухоную жоўтую свайго ўпёку кішку, нарэзанае каўбасы і сыру.

— Прасі, Рыгорка, таварышаў, — абярнулася яна к сыну.

— Ды нічога, нічога, не патурайце аб нас, цятуля; чаго добрага, а бессаром'я ў нас даволі; самі ўсядземся; хваліць бога, што дачакаліся Рыгора; за яго здароў'я чаму-ж не пагасьціцца, — сьмяшліва адказаў Сёмка і першы ўзяўся за відэлку.

Прыняліся есьці ўсе ў трох; Стэпа-ж не захацела садзіцца за стол, а ўзяла ў руку кусочак сыра і кавалачак кіпкі і, адступіўшыся крокаў два ад стала, схіліла на бок голаў і мягкім шырокім зіркам глядзячы на іх, нядбайна, несхаць жавала мякіш булкі і сыр.

— Хай-бы-ж і вы прыселі, мама? — папрасіў Рыгор.

— Але, дэточка, — прысядайце з намi! — пазваў і Сёмка і пасунуўся на лаве, каб даць больш мейсца Стэпе.

— Ды нічога-нічога, дзеткі, — аба мне не клапацецеся, — ласкавым і зусім спакойным голасам адказала Стэпа. Сказала і змоўкла. Захапілі ўсю яе істоту неадчэпныя, упартыя думкі. Сын — перад ёю, якога яна так доўга ня бачыла! Два гады-ы! Колькі часу! Як ён перамяніўся! Жывучы ў Сілцох, ён заўсёды хадзіў чорным і брудным, цяжка і многа працаваў і на падзёншчыне і за балагола. А цяпер — не пазнаць: нібы той пан ці хвальбарковец які: чысьценькі, беленькі, у пекным гарнітуры, у чорным дарагім капялюшу, у манішцы. Прычэсаны, прыгладжаны, паністы, гасьцінны, далікатны! Ня той, зусім ня той! Стэпе ўспаміналіся часы даўно мінуўшых дзён, калі яшчэ жыў яе гаспадар, Міхась; як ён, бывала, зарадаваўся, калі ў іх радзіўся хлопчык. „Некалі,“ — казаў Міхась — „як вырасьце наш Рыгорка, мы яго няйначай вывучым на пана. Усю працу ля яго трэ ахвяраваць, але не дапусьціць, каб ён весь свой век працаваў так ціжарна, як мы.“ Праз два гады, якія яму было суджана пражыць пасьяля радзін, Міхась усё свае шчасьце бачыў у сыне і цешыўся ім бясьціханьня сам і бясьціханьня хваліўся людзям. Але Міхасю неўдалося ня толькі вывучыць свайго Рыгора на пана, а нават дачакацца таго часу, калі яго сын вывучыцца літары-азы: ліхая хвароба падсачыла яго, прыліпла к нядушламу целу, улезла ў яго нутро і панавала датуль, пакуль не зьвяла яго ў магілу. Стэпа дужа любіла свайго мужа, моцна-моцна плакала па ём і з-за вялікай увагі к яму дала сабе зарок ня выходзіць другі раз замуж, а ўсё жыцьцё аддаць на гадаваньне Рыгоркі. Праўда калі мінула гадоў са тры пасьяля сьмерці Міхаса, Стэпа, пражыўшы гэты тэрмін удавою, многа паспытала гора, добра праканалася, што знача жыць адной ды яшчэ пры сім і дзіця гадаваць. Цяжкія варункі жыцьця вымушалі яе шукаць якіх-кольвек падпораў ля далейшага валтужаньня з жыцьцём, застаўлялі забываць аб зароку і наводзілі

на іншыя думкі: „Чаму-ж ня выйсьці й замуж?“ давольвала яна сабе сама сумлявацца: „Я яго любіла, пакуль ён быў жывы, покуль было каго любіць . . . Міхася няма, а я ўсё-ткі жыву і хочацца шчасьця, як і ўсім людзям, хочацца радасьці, як і другім; бо я гэткі самы чалавек, гэткае стварэньне . . . Ды і сына выгадаваць лягчэй будзе.“ Гэтыя думкі з кожным часам усё больш і больш яе цмуцілі, пільней і нагальней лезьлі ў голаў, і хаценьне расло. Толькі лёс, пуціну жыцьцёвую правёўшы пры часу зьяўленьня яе ў сьвет, стаў наперакор яе жаданьням: пара мінала, час прайходзіў, а к Стэпе, яшчэ не старой тады і здаровай кабеце, ніхто не сватаўся, быццам-бы і ня ведаў, што яна ўдава, і ёй трэба было згоджывацца з сваёю доляю-нядоляю. Яна старэла і мірылася. Павінна была мірыцца, хоць гэта яе зьмірэнне колькі гора ёй прыносіла, колькі сьлёз з яе выточвала . . . Яна старэла, жыцьцё даражэла, заробкаў рабілася менш і менш, а жыць-жыць трэ было . . . І Стэпе прыходзілася ўставаць да сонца, зімою хадзіць к жыдам мыць падлогу, цёрці лён, а вечарам прасьці; а летам наймацца ўвагул, жаць, капаць картоплі і інш. Доўгія дні, а часта ўпадрад і ночы прыходзілася ёй стаяць за працаю, не адгінаючы сьпіны, перакусіўшы чорнага хлеба; потым канчала працу і па дарозе да хаты забягала ў казёны лес, зьбіралала там ламачайко ды галляйко і плішчыла яго да дому. Прыходзіла — змардованая, змучаная, засопшыся, з рагамі поту на жоўтым маршчыністым твары; Рыгорка спатыкаў яе ля вугла хаты, галодным, недагледжаным, пакрыўджаным чужымі дзяцьмі; ня мог наскардзіцца маме на многія крыўды, перанесеныя за гэты дзень без яе, і без канца быў рад, калі яна прыносіла яму маленькі кавалачак сітніцы, купленыя па дарозе з лесу ў Міхлі ў краме.

Потым Рыгору збылося і дзесяць год; ён вырас і стаў годзен у пастухі. Чаму-ж не аддаць яго на службу? І Стэпа ўпадрад пяць год кожнае лета гадзіла яго пастухом у сваём мястэчку. Ад Юр'я да Дзядоў Рыгор быў не яе: спаў, прачынаўся досьвіткам і цэлы дзень пасьвіў каровы і авечкі. За гэту службу яго кармілі і плацілі па рублю ад штукі кожны гаспадар. Ад гэтага Рыгор зарабляў да трыццаці рублёў; аддаваў грошы цалком мацеры і, вядома, многа-многа зьлегчваў яе гора й недастаткі.

Зімою-ж праз тры гады Стэпа аддавала Рыгора вучыцца к дырэктару; грамата Рыгору падабалася і ён браўся, як лепш ня трэ было: ішоў уперадзе ўсіх сваіх таварышоў-вучняў. Дарэктар часта радзіў Стэпе, каб яна не пакідала свайго сына вучыць, а аддала яго ў вышэйшую школу: „З яго можа харошы чалавек выйсьці,“ — многія з мяшчан напаміналі ёй. Ды Стэпа і сама добра ведала, што ў яе сыне захаван вялікі талент, толькі няма рады, як яго выявіць . . . Пры гэтым міжвольна яна ўспамінала нябошчыка Міхася і казала сама сабе: „Міхаську мой мілы, — як бы ты быў рад, каб дажыў дагэтуль. Такім разумным, такім хітрым удаўся твой сын!“ Балела сэрца, мучылася душа. Але Стэпа была адна: ні помачы, ні нат спагады чакаць ёй ня было адкуль . . . Уся радня, як па гаспадару, так і яе — вымерла яшчэ да таго часу, калі Стэпа вышла замуж; нат трэба сказаць, што яны з Міхасём і пажаніліся ўжо сіротамі, адзінотамі. А, бач, як

у другіх людзей, то што знача радня. Стэпе-ж нічога другога не аста-валася рабіць, як пакінуць нават і думаць аб далейшым вучэньні сына, забыць пра гэта. І вось, у другія зімы, калі міналі Дзяды і Рыгор звальняўся ад службы — ён і тыдню не прабываў у доме; маці наймала яго ці ў які-небудзь хвальбарак за парабка, ці выпраўляла яго з мястачковымі балаголамі езьдзіць у паведавы горад. Так прайшло тры гады з паловай. Тым часам Рыгору пайшоў восемнанцаты год.

Ад бацькі свайго ён пераняў толькі яго добрую шырокую натуру, мяккі і гасьцінны выгляд; ні ростам, ні сілаю, ні красою ён не паходзіў на яго ні каліва, ні званьня: высокі, белакуры, плячсты — Рыгор выбачваў статным, паважным. Розумам так-сама яго бог надзяліў: ні пагарды, ні сорама ён не баяўся. А побач розуму ён меў ад роду непакорную душу і прагу к свабодзе. Разлука з родным гняздом, яго таўчэньня ў сьвеце, пераманілі многае ў ём. Спачатку-ж, калі ён станаўся на свае нсгі, ніякая работа ня пужала яго. І вось, калі Бэрка Шкляр пашырыў сваё балагольства і пачаў шукаць сабе наймічоў, Рыгор барджэй пашоў і наняўся за пятнаццаць рублёў у месяц на ўсём сваём. Праца была ня лёгкая. Хто ня ведае, працы балагола? . . . Уставаць трэ было да сонца, а ня то — цэлымі начама прабываць у дарозе, не даядаць — не дапіваць, мокнуць над дажджом цэлымі начама, здымаць з возу ўсякі цяжар, насіць яго; за ўсякую вінную і нявінную ваду ўручанай яму рэчы — адказваць сваім незавідным, нікчэмным заробкам. Цяжка і неўмагату рабілася яму гэта служба, але ўсё-такі Рыгор ня сумеў і сяк-так праслужыў у Бэркі болей двух гадоў . . . і мо' служыў-бы шмат шчэ болей, ды трапілася так, што прышло перасварыцца з сваім „гаспадаром“ і той яго рашчытаў. Рашчытаў якраз у такі час, калі некуды было кінуцца, за нешта ўзяцца. Што-ж? Сядзець склаўшы рукі? Пры яго жыцьцёвых варунках — зусім нельга. І вось, прагуляўшы нядзель тры бяз у сякае работы, Рыгор адважыўся рыскануць і наўгадай адправіцца ў гарады шукаць спраў якіх-кольвек: на заводзе, ці дзе на хвабрыцы. Задумаў і перш таіўся, а потым зрашыў і мацеры сказаць.

— Мама, што-ж мне тут нудзець бяз працы; паеду я ў гарады, а ну-ж і ўстрамлюся дзе-ня-дзе, — ні то парадна, ні то просячна праказаў Рыгор.

— Рыгор, сыноч мой, з кім-жа я застануся? — схамянулася, як ад спугу Стэпа.

— Да ці-ж я загіну?

— Ды ня ў тым рэч, але мне будзе тут нудна аднэй . . .

Але Рыгор быў неўгамонным. Вечарам, з сарады на чацьвер, на другім тыдні пасья Багатніка, ён разьвітаўся з мацераю і, каб больш ніхто ня знаў і ня бачыў, з торбачкаю за плячыма вышаў з двара.

Пасья яго выезду Стэпа доўга не магла згадзіцца з яго нябыцьцём і нават ноччу ня спала спакойна, а прачыналася, расплюшчвала вочы і ў цемі шукала свайго сынка; шукала і плакала, божкала, скардзілася на сваю долю.

А праз дзьве нядзелі прынёс ёй паштальён ліст, ліст ад сына, у якім ён пісаў аб усім-усім, што ён перажыў за гэты кароткі час . . . І яна стала паўна, што Рыгорка жыве . . .

Хуткім лётам, рэзвым роем, прамігцелі ўсе гэтыя ўспамінкі ў Стэпінай галаве, уваскрасілі шмат нудных абразоў з яе маруднага жыцця, устрапянулі яе сэрца, ускаланулі душу і йзноў адляцелі кудысь . . .

Хлопцы-ж сядзелі за сталом і ім нат і ўдям ня прыходзіла аддацца сур'ёзным думкам-ўспамінкам; пра Стэпу таксама яны забылі і нядбалі запытаць яе, чаго яна так прынахмурана, замаркочана, над чым прызадумана. Радыя прыпадку стрэчы з таварышам, яны тое й рабілі, што гутарылі наспрэч, занятыя сваімі сучаснымі інтарэсамі, дзв'ючатамі, гульнёю, сацыялістычным рухам і шмат чым іншым. Гарэлка, якую прынёс Сёмка, ідучы к Рыгору, настолькі іх падбухтарыла, што яны выводзілі адзін другога ў гароі, плянавалі аб многім ня збываюшчым.

— Ой, браткі, а ў Рызе якія хлопцы слаўныя! Траха ня ўсе сацыялісты, — хваліўся Рыгор.

— Ну, ды там не панашаму: цэлая грамада; мала яна можа зрабіць! Ня тое, што у нас: пяць-шэсць хлопцаў і ўся суполка . . .

— І рабілі і будуць рабіць . . .

Ад спраў супольных пераходзілі к другому, — к дзв'ючатам.

— Не, Грышка, Зосі ня трэба даць Васілю, — мацней усіх крычаў Сёмка.

— І не дамо! — падтрымліваў яго Янка.

— А ласье ў іх ужо сур'ёзна ўсё задумана? — цікавіўся Рыгор.

— Вось, дзв'юны які, дык гэта-ж пазаўтра маюць адбыцца ўладзіны, а на Пятра і сваты — упэўнена казаў Сёмка.

— Не, гэтага то мо'яшчэ і ня будзе . . . толькі . . . — ня згоджваўся Янка.

— Я табе кажу, — перабіў на паўслове Сёмка: — ты мо' нічога ня ведаеш, а мне надоячы Пятрусь Бок перадаваў, што Васіль сам яму хваліўся аб сім.

— Мала што Бок будзе брахаць; гэта-ж усё наперакор, на колькі намерана . . .

— Ды што ты, даль бог . . .

— Ну, можа быць, — сумеючыся дапусьціў Янка: — толькі мне заўчора йшчэ Зося казалла, што ў іх хаце нічога такоўскага ня чуваць.

— Хлусіць, хлусіць, — нячаканна ўкінула і Стэпа: — і я чула, што ныйначай, як на Тройцу, адбудуцца сваты.

— А паганскі хлопец гэты Бераг; дужа вялікая крыўда будзе, калі ён захараводзіць Зосяю; такі хуліган, такі абармот; ды ці-ж хто ў Сілох ня ведае іх котлішча!? . . . — прамовіў няемашным тонам Сёмка.

— Алé, алé; заўсёды калягуе з стараставым ды з вураднікавым сынамі, хваліцца ім аб усім, расказвае хто дэмакрат, хто не . . . І праўду, я думаю, мне казаў адзін чалавек, што Юстын Корч праз яго ласку ў Сібір угадзіў . . .

— Гэта яшчэ ў сёмым року? — папытаў Рыгор.

— Алé . . . Вось такому злыдню і можа застацца гэтка дзв'ючына.

— Ну, што-ж парадзіш, — сьціснуў плячыма Рыгор: — на тое, мабыць, ідзеца.

— Няўжо-ткі бацькі згодзяцца за такую неўдаць выдаць яе? — закінуў пытаньне ні то аднаму сабе, ні то на разгадку ўсім, Янка.

— О, чаму не; дзяўчына йшчэ маладая зусім, зусім нягопытная — вось яе бацькі і пагнуць у той бок, куды толькі ім захочацца: пачне спрачацца — найдуць раду... Яшчэ ў сьвеце — бацькава воля пануе.

— Ды апроч гэтай бацькавай волі, яшчэ і слаўнасьць гэта іх, вядомасьць старасьвецкая, многаму прашкаджаюць. Ого, што знача Бе-раг! Гэта ня нам, голікам ды дэмакратам, раўня, — талкова растлу-мачыў Янка.

— Праўда, сыноч, праўда, — махаючы галавою, падмацавала Ян-кавы словы Стэпа.

У гэты момант з вуліцы пачуўся зычны крык, быццам-бы хто каго біў; хлопцы раптам кінуліся ў вокны і выглынулі на вуліцу: ля су-седняе хаты Сідора Кажуха стаяла ўжо цэлая куча людзей, вакол якіх з гоманам і крыкам, як шалёныя, бегалі дзiesiąткі дзяцей.

— Давай яму, давай!

— Адчынеце вокны — парадзіла Стэпа.

Сёмка адчыніў вакно і гукнуў хлопчука, каб той расказаў ім, хто і за што там сварыцца.

Шустра і рухава, малосенькі, як трусік, падбег замурзаны хлоп-чук і тоненькім, рэзвістым галаском прапяў:

— А то Юзя з Гапай!

— А за вошта яны грызучца?

— Талэся Юзіна з Юзікам Гапіным пабіліся-а, — развёў шапя-лявы хлопчук.

Усе разрагаталіся.

— Ну, ліха іх бяры, хай сварацца, — праказаў Сёмка і першы вылез з вакна. За ім адхіліліся і Янка з Рыгорам.

— Хіба трэ ўжо адпраўляцца да хаты, — зірнуўшы на гадзіннік, праказаў Янка: — ужо пятая гадзі-і-на-а! — завёў ён і ўсхапіўся з мейсца.

— Няўжо, йможа? — здзівіўся Сёмка.

— Во, пабач, калі ня верыш, — паднёс к яго вачам Янка чорны сталёвы гадзіннік, падвешаны на тоўстай жоўтай, ні то масянджовай, ні то новага золата, ланцужцы. Сёмка, уталопіўшыся, паглядзеў на цыфэрблат.

— Ты то ня хлусіш, а гадзіннік, нябось, крыху кляміць? — праказаў ён.

— А можа наадварот? не дапускаеш?

— Чаму не, колькі хоць!

— Не, па праўдзе кажу, — перайшоў на сур'ёз Янка: — учора адвячоркам зьвяраўся на почце: кропля ў кроплю з паштовым.

— Эй, а паштовы то думаеш сапраўдны? і там ня вельмі сочаць за гэтым, — праказала сваю думку Стэпа.

— Не, цётка, вы так не кажаце: там гадзіннік заўсёды верна йдзе, — разуважыў Янка.

— Да будзе ўжо шалабоніць — хадзем; а то і гадзіннік таго ня варт, каб аб ём столькі гамонкі нарабіць, — пазваў Сёмка таварыша. — Гэта праўдзівей усякіх гадзіннікаў, што мы ад самага раньня пра-сядзелі тут. Бацькі там ушкуру ня ўтоўпяцца, чакаючы мяне, па-думаюць, што мо' зьбег куды, а я й ня шманаю нават.

— Ды й мне маці здорава шпіляху ўсыпле. Мне яшчэ зрання трэ было парадзіцца з ёю наконт дужа тэрміновай справы, зусім нечакаючай адкладу, а я й нібыта той . . . Хадзе мтакі хутчэй, хадзем, — зарухаўся Янка.

Выказаўшы гэта, ён швидко схапіў з лавы шапку, нехайна ўздзеў яе на голаў і, тузнуўшы Сёмку за рукаў, павярнуў к парогу.

— Ты толькі, Грышка, ня баўся вечарам дома; прачынайся чымсь раней і прыходзь к Ліню, — праказаў Сёмка ўжо йдучы. — Ага, бок! — ён спынуўся: — ты мо' ня ведаеш дзе жыве Лінь?

— А такі й ня помню, — адказаў Рыгор.

— Ды на Лясе, у заднім рове; там, брат, цяпер зрабілася такая зборня, што хоць куды! Траха ня з усіх вуліц сходзяцца туды дзяўчаты; прыходзяць часта жыдкі і жыдовачкі. Калі ня трапіш туды — паўносьенька хата: пяюць, крычаць, гуляюць у ўсялякія жарты, — а Лініха — ні слова: глядзіць ды толькі цешыцца.

— Бачыш ты?

— Даль бог-жа; вось прыходзь — праканаешся . . . Ды і Зося сёньні, бадай, што там будзе, — з таёмным сьмяшком дабавіў Сёмка.

Рыгор дагэтуль спакойны, здавольна рассьмяяўся і каўтнуў сьліну. Стэпа-ж увесь час не пакідала ўсьміхацца: рада я ўсьмешка бы ўрасла ў яе тварыну, каб ня стухнуць цэлы дзень.

— А вы там скоро будзеце? — запытаў Рыгор.

— Вось хай толькі крыху сьцямнее, — у адзін голас адказалі Янка з Сёмкам і пераступілі парог.

— Бывайце здаровы, цётка, дзякуем за пачостку; дай божа, каб на Рыгоровым вясельлі нам сыйсьціся здаровымі і вясёлымі, як і сёньні, — ужо ў сенях прапанаваў Сёмка.

— Ё вам пчыра дзякую, мае дзетачкі, што вы ўсё-ткі не забываеце нас . . . Прыходзьце, даражэнькія мае, часцей: вы толькі й засталіся нашымі сябрамі-дабрадзеямі, дай вам госпад здароў'я, — паслала ў дагон ім Стэпа, але апошніх слоў яе хлопцы ня прычулі, бо, правёўшы іх на ганак, Рыгор пчыльна зачыніў за імі дзьверы.

— Такі я лягу крыху задрамлю, — пазяваючы, праказаў Рыгор, увайшоўшы ў хату.

— А як-жа-ж, а як жа-ж! — падтрымала яго рашэньне Стэпа: — вось разьдзявайся й лажыся.

Рыгор моўчкі пачаў разьдзявацца: зьдзеў перш гарнітур і далікатна, з нейкім асобным досьціпам, павесіў яго на сьцяне, на драўляным кручку, які калісь яшчэ, колькі яму помніцца, ён сам абстругаў яго з дубовага друзка і сам забіў у сьцяну; затым ён зняў, ззуў чаравікі, падкінуў іх над пол і прысеў ля гатовай пасьцелі. Прысеў, а лажыцца штосьці не цягло: стала неяк вельмі добранька сядзецц, думаць ды гадаць. Ё вась, перад яго вачыма, раптам, ні адсюль, ні адтуль, вырае пекны вобраз Зосі. У блакітнай, далікатненькай сукенцы, з распасьцёртымі косамі, стройная, як маладая ялінка, і поўная жыцьця, яна стаяла перад ім. „Няўжо за гэты час яна зусім не змянілася?“ прабег у думках Рыгор. „Такая самая, вясёлая і гаварная, хітрая й талковая, — якою я яе пакінуў? . . . Не, яна цяпер другая! . . . А вась-жа ходзяць чуткі, што не сягонья — заўтра к ёй будзе сватацца

Васіль, пачнецца торг, лады . . . Ух!“ — Рыгор садрыгнуўся, — бы цяжкі молат агусьціўся зверху і цяў яго па галаве. „Як-жа тут зрабіць? Чым разьбіць пляны Васіля? Як зберагчы Зосю ля сябе?“ Думка, як заціснуты вузел, не далася развязацца, быццам ведала, што ніякая рада не самажка вырваць Зосі з ліпкіх лап Берагаў. „Каб хаця яна сама,“ — думаў Рыгор далей, — „была смелая, самастойная дзяўчына, цвёрдая, як, напрыклад, вось тая Гэля, што я пазнаўся з ёю ў Рызе, каб яна, кажу я, была такая, то мо’ можна-б было падгаварыць супроць бацькоў . . . А то — я ведаю яе — яна такая простая, мягкая такая, што, як тая былінка з ветрыкам хінецца . . . вядома — звычайная мяшчанская дзяўчына. Ці-ж у яе хоціць смеласьці пайсьці наперакор сваім бацьком? Га, а? Дзе-ж ты бачыў, дзе-ж ты думаў! Ніколі, ніколі . . . Ды і я — чымсь я змагу пахваліцца? Што яна мяне кахала калісь? Гэтага мала; — цяпер мо’ і зусім забыла; а калі й не забыла, то ўсё-ткі і да каханья што кольвек трэба, трэба няйначай! А што я маю? Яна-ж і — ня толькі яна адна, а ўсе Сілцы скажуць — што я не раўня Берагу: па-стух, балагол . . . Шкода, вельмі шкода мне цябе, каханая Зоська“, — нутраным голасам зьвярнуўся ён к Зосі і глыбока ўздыхнуў так, што маці, прыбіраючы са стала, раптам адхілілася, зірнула на пол, і ўбачыўшы, што Рыгор ня лёг шчэ, праказала:

— Што з табою, сыноч, чаму ты не лажышся спачываць? Мо, крый божа, баліць што?

— Ды не палохайцеся мамуля, я так, зьнянацку ўздыхнуў, — супакоў Рыгор матку і разам паваліўся на падушку.

Стэпа ціхутка падыйшла к полу, далікатна і з асьцярогаю апрагнула сына чыстым, толькі што сатканым дываном, перахрысьціла яго тварыну тройчы і села ля ног.

— Вы толькі, матка, абудзеце мяне ня позна, — папрасіў ён, не расплошчваючы вачэй.

— Ой, чаму-ж, чаму . . . Сьпі, сыночку, спакойна, сьпі, дзіцятка.

Рыгор, як лёг, як заплошчыў вочы, так і заснуў, не парухнуўшыся нават. Стэпа была рада, што сын спачыне, і сама прыкархнула ў запечку.

III

Ох, ды Янка, ох, ды Сёмка! Хто іх, гэтых двух хлопцаў, ня ведаў у мястэчку? Хто не хваліў іх бацьком ды не завідаваў ім? Кожны, кожны. І было чаму! Высокі, стройны, з кудрастымі валасамі, сінявокі, белатвары, смяшлівы заўсёды, спакойны ў горы і шчасьці — сын небагатых бацькоў — вось быў Сёмка. Зусім чорны, з мерным носам, валасы зачасаны на прадзел, злёгка сутулы, але ростам сваім — кропля ў кроплю ў Сёмку — гэта Янка, сын такіх-жа, як і Сёмкавы бацькі, небагатых мяшчан. Як быццам-бы само жыцьцё злыгала іх — яны былі неразлучны ў дваіх. Прыходзілі ў дэрнаў, на зборню, ехалі ў палетак араць, пачыналі касьбу — „запісваліся“ ў дэмакраты і сьпявалі рэвалюцыйныя песьні, хавалі лісткі і кніжачкі — усё ў дваіх, усё разам, неразлучна. Падружыліся й палюбілі Рыгора так-сама адна-

кава, як адвін, так і другі. Сёмка, Янка і Рыгор! На што, здаецца, ім было раставацца, калі Рыгор выяжджаў? Мусілі — вялела жыцьцё. За тое-ж толькі ён прыехаў, вярнуўся, як ім нудна была хвіліна ў разлуды . . .

Так таварышкуюць толькі беларускія хлопцы . . .

Дык вось, калі Янка з Сёмкам вышлі з Рыгоравага двара і зірнулі на вуліцу, то перад іх вачыма развярнулася нейкая вельмі пекная, асобна сьвятошняя абразіна: уся вуліца, ад Загор'я да цэркві, так і кішэла, так і гучэла людзьмі — жанкі, мушчыны, дзеці — як рой пчол так і мігацелі, гудучы-гудучы. Цераз дзьве-тры хаты прызьбы помастам былі ўсаджаны сёлкаўцамі, на сёньні церавчур ужо гаманлівымі, лішняе сьмяшлівымі і жартоўнымі. Лёталі, як мухі, вясельны дзеткі, кожная з пішчолкаю ў зубах, з ралачкаю бярэзіны ў руцэ, з кускам булкі, ці блінца ў другой. Пекная, ціхая, хоць ад гэтага крыху душнаватая пагода, прыдавала ўсяму прыгожы, жыцьцёрады воблік.

Прайшоўшы кусок вуліцы ў дваіх, ля шостаі хаты ад Рыгоравай, Сёмка з Янкам разыйшліся: адвін павярнуў у свой двор, а другі пайшоў удоўж вуліцы. Ёсці выпала Янку; вось ідучы ён не прамінаў, каб ня даць дзеньдобры ці дабрывечар (па смаку), ні аднае кабеты, ні аднаго мужчыны, ці яны сядзелі, ці йшлі яму на сустрэч. А цікавыя жанкі заўсёды не прапускарлі яго, каб чагось не зашытаць, і на гэты раз адна маладаіца задняе прызьбы замест „дзеньдобры“ адпавела:

— Адкуль цябе бог нясе, Яначка?

Янка ахвотна адказаў, што ён быў у Стэпінага Рыгора, які толькі што сёньні прыехаў з Рыгі ў гоьці.

Усе здзівіліся, бо гэта было навіной у вуліцы, і бабы плойму запытаньняў паслалі Янку: а што Рыгор расказваў, а ці палешпаў, ці здаровы, ці прывёз з сабою грошы і інш, і інш. Янка сьпяшыў ды не хацеў аб усём казаць і, каб скрыць гэна, ён жартоўна адмахваўся дзьвюма рукамі, абярнуўшы голаў к жанкам.

Так ён дайшоў да Міколінай хаты, перад якою раптоўна спыніўся, затупаў на адным мейсцы, а потым зазірнуў у вакно. На покуці за сталом, падпёршы бараду рукою, а голаў павярнуўшы ў вакно, сядзела Марта Здорыха (мянушка), Зосіна маці і з некім пільна размаўляла.

— Дзеньдобры, цётка! — гукнуў ёй Янка.

Марта раптоўна павярнула голаў у той бок, адкуль данёсься к ёй гук і, скмеціўшы Янку, прыветна, з шырокаю, гасьціннаю ўхмылкаю на твары, поўным і пажоўклым, адказала:

— Дзеньдобры, Яначка, дзеньдобры, сыноч! Зайдзі на часінку пагуляць! . . .

— Ой, цётка, калі я дамоў сьпяшу; ня быў яшчэ ад ранку.

— Ай, што там дома — мацеры ня бачыў, ці што . . .

— Справы ёсьць . . .

— Ды пакінь ты: хай справы на будні застаюцца . . .

— А хто ў вас ёсьць? — здаўся Янка.

— Хто? — нікога. Вось я — ды Зося.

— А з кім такую бясёду жывую развялі?

— Ха-ах-ха, — няўжо ты пачуў?

— Вось калі? Дык яшчэ ля Сёмкі чуваць.

— Ну, ну, зайдзі, зайдзі, — годзі жартаваць.

— Калі так, то заскочу. Хоць і сьпяшыў да хаты, але, калі дзётка Мікалаіха просіць — трэ ўважыць; дамашнія хай прабачаюць мне — на тое-ж Тройца.

— Вядома, я-ж і кажу, — падмацавала Марта.

Покуль яны гутарылі, Зося й не паказалася ў вакне. За тое, калі толькі Янка пераступіў парог хаты, як яна капёлкаю саскочыла з лавы, прыбегла к мыццальніку на сустрэч яму і завяляла кругом, нібы лісічка.

— Ну, госьціку родны, ну, кумочак, — лепятала жартоўна Зося, закінуўшы на Янкава плячо руку.

Яна была апранута ў белы, з маленькімі пралесачкамі, лёгянькі гарнітур, сьцягнуты ў паясьніцы шырокаю машастоваю стужкаю; два канцы яе зьвісалі між хвальбон да самага краю падолу. На грудзях, паўз шыю, вымулёўваўся шырокі горс, выстаўляючы к сонцу маладое, здаровае, поўнае жыцьцёвай сілы, цела. На ядвабнай жыжцы чырвонае мулі, вісела маніста караль, а ў самым тоўстым радку іх выдзяляўся сярэбраны, з сіняю каменяню, пекны крыжык. Рукі былі аголены чужь не за локці і красаваліся завіднаю, падмаленаю зьлёгка сонцам галізною. А на твары, бы магнэсам зьлітым, так і трапятала, так і бегала варожная ўхмылка; Янка ня мог адарвацца, ды й годзі, уталопіўшыся ў яе.

— Адкуль пан, клыпае?

— А паненцы на што ведаць?

— Не, па-праўдзе, скажы, Яначка, — сур'ёзнейшым голасам на-прасіла Зося.

— Ад Сымонавай Аўдоцьці, — пасьмяяўся Янка.

— Ой, глядзі, скажу Гэлі, то будзе перцу.

— Не баюся!

— Ды ты ўсё хлуеіш?

— А ты вельмі хочаш знаць?

— Вельмі.

— Ну, дык скажу: быў у Рыгора, у Стэпінага Рыгора, — з прыціскам на слове „Рыгор“, адказаў Янка і пачаў пільнаваць, якою зьменаю тварыны Зося сустрэне гэту вестку. А Зося, пачуўшы гэта, раптоўна зьмянілася: украдкай вірнула на ўсю пору сьмяючуюся мацэру, нібы ўздрыгнула ад радасьці і ні то з цікам, ні то міжвольна вымавіла:

— Прыехаў?

— Прыехаў.

— Рыгор прыехаў, ты кажаш? — у свой чарод запытала Марта.

— А, мусіць, Рыгор! — спакойна аднавеў Янка.

— У госьці, ці назусім?

— Жаніцца: думае к вам усваты прыйсьці, — весела праказаў Янка.

— А, няхай ты залядзейся, няхай, як у цябе ніколі нічога не дапытацца, — таўхнуўшы яго ў плечы кулаком, — пракрычала Марта і за нечым выбегла ў сенцы.

І Зосі гэта адкрытасьць Янкі прышлася не па нутру: яна ні то засаромілася мацеры, ні то закрыўдзілася на Янку, што ён неўпару паджартаваў і, кіўнуўшы галавою, адхілілася к вакну.

✓ Янка сьціснуў плячыма: прамоўленыя ім словы яго нічуткі ня смуцілі і ён ні каліва ня каяўся, што іх сказаў. Карыстаючы на хвілю заданаваўшаю ў хаце сьцішшу, ён некалькі раз прайшоўся ўзад і ўперад і прасьвістаў кусочак няможнай песьні.

— А, ты ўжо сьвістаць, чарцяка! — адчыняючы дзьверы ушчунула яго Марта, махаючы закасанымі па локаць рукамі.

— А што-ж рабіць мне? Адна ўцякла ў сенцы, другая адварнулася к вакну, а мне хіба моўчкі тут сядзець? Харошы гоцьць ваш, нечага сказаць.

— Уй, уй, каб ты лопнуў, каб ты! — раптоўна адхіліўшыся ад вакна і стукнуўшы далоняю па сьціне Янку, праляпятала Зося.

Янка ёмка абхапіў яе рукамі, прыціснуў на квадранец к сабе, потым вырваўся і адбег к печы.

— А мо' ня праўда, га?

— Не шалейце, не шалейце . . .

— Ну, дык будзе . . . А ці ^{скора}скора, Зося, пойдзеш гуляць?

Зося крыху памаўчала, потым адказала:

— Ня ведаю, вось Волькі Ярмалашкі чакаю.

— А з ёю к Ліню пойдзеце?

Зося паглядзела на мацеры.

— Хто яго ведае. Як мама дазволіць. Далекавата, на яго ліха; але парадзімся з Волькаю.

— Ой, чаму: і маці пусьціць, і Волька захоча. Прыходзьце; прыдем туды і мы: я, Сёмка і Рыгор; Гэля так-сама казалася, што прыдзе.

— Вы пусьціце яе к Ліню, цётка? — запытаў ён Марту.

— Чаму не, хоць у балота, — адказала тая.

— Вось бачыш, прыходзьце, няпрыменна . . .

— Траха што пры . . . Нехта, здаецца, дзьвярыма бразнуў?

— А, а, на іхдохлае, на іх, гэта ўжо свіньні. І чорт іх ведае, што з гэтымі дзьвярыма стала: няўшчыняюцца ды годзі. Божа мой, божа, вот калі гаспадар! Не ўпрасіць яго паправіць клямку, — сярдзіта крычучы, кінулася Марта ў сенцы.

— Ну, і я пайду . . . Прыходзь, Зося . . .

Янка яшчэ нешта сказаў, але крык Марты заглушыў яго і Зося не рашчула. Падыйшоўшы к вакну, яна ўгледзіла, як ён хутка падрабявіў за гору.

IV

А праз пяць хвілін, ня болей, да дому вярнуўся Мікола. Сёньні ён не пасьпеў паабедаць, як кудысь вышаў і цэлы дзень не паказваўся. Марта, седзячы ў хаце з Зосяю і гутаручы з ёю, не адзін раз перабівала сваю гутарку і пыталася: „Ай, ай! Ну, і дзе-ж ён дзеўся сёньні, гэты наш бацька?“ Зося так-сама, як і маці, нічога не ведала, але і цікавілася ня так гостра, як маці; вось і на запытаньне адказвала гультайскім кіўком галавы. А Марце яе Мікола хоць так-сама

ня сьпешна патрэбны быў сёньні, але ўсё-ткі ёй хацелася, каб гаспадар яе быў пры ёй, усё-ткі в ім можна сур'ёзна пасудзіць да парадзіць, чымсь з Зосяю. І вось, калі толькі яе Мікола перастуіў парог, Марта, як відзіш, павесялела; заварушылася, забегала, ня спускаючы з яго твару ласкава-пытаючага зірка, якога ён ня змог спакойна перанясьці і змушан быў чуць прыкметна ухмыльнуцца нейкаю патайнаю, хоць і мягкаю ухмылкаю. Марта адказала раскацістым рогатам.

— Дзе быў цэлы дзень? — запытала яна.

— А табе цікаўна ведаць?

— Вядома, што цікава!

— Калі цікава, то вось-жа не скажу.

Зося нібы ня чула гэтых перагавораў: яна спакойна, са сваімі асобнымі думкамі, сядзела на лаве, абапёршыся локцем правае рукі на стол, а леваю яе падтрымліваючы. У гэты момант ёй нічога было ня міла, усё чужа: прыкмеціўшы жарты бацькоў, Зося ажно садрыгнулася ад злосьці і сплюнула: „Старыя людзі, а блазнуюцца“, праказала яна сама сабе ў думках. „Глядзець брыдка,“ — дабавіла яна, і тут-жа, быццам хто яе настроіў, усхапілася з мейсца, падбегла к ложку і дастала на вешалі шаліноўку; потым перагарнула яе на правы бок, ускінула на плечы і выбегла ў дзьверы. Гэта ўсё яна зрабіла так вёртка, што нат бацькі ня ўсьпелі агледзіцца, як яе ня стала ў хаце.

— Зоська, пачакай! Вячэра-аць будзем, — пазваў Мікола.

— Я скоро вярнуся! — ужо з двара адгукнулася Зося.

— А я й ня смеціў, калі яна вышмыгнула, — набіваючы пальцамі люльку, а вочы ўшчэрыўшы ў капшук з тутунём, з лёгкім дзівам ні то жонцы, ні то самому сабе, праказаў Мікола.

Па яго міне, па голасу і па тым, што Мікола неяк ня цвёрда трымаўся на нагах, Марта зразу дагадалася, што яе мужчына ня без граху, што манаполькі ён ня абмінуў сёньні. Як кабета дужа скнарная, хцівая-ж бяз меры і на дзіва скупая, яна раптам так і ўскіпела ад злосьці на мужа: чаму ён так не шануе грошы? . . . Хоць такія прыпадкі ў іх хаце трапляліся гады ў рады, толькі вялікімі сьвятамі, ды ў гадзіны якіх бясед, але патам гэта ня зьмірала жаднае кабеты, у якой цаліком засталася паганая натура Зэкавага котлішча і кожны раз упікала Міколу. Праўда, Мікола зусім мала патураў яе выгаварам і часта сьмяяўся з таго, што яго, прыкладна пудэвага чалавека, ды яшчэ на пучь настаіць хочуць. На ўкоры Марты ён адказваў жартамі і заўсёды канчалася мірам. Дзякуючы гэтаму, асобнай грызьні і сваркі ў іх хаце ня было. І сёньні, калі яшчэ Мікола толькі што ўзяў першую чарку ў рукі, няжданна зусім страўшыся з Васілём Берагам і зайшоўшы в ім у карчму, то ўжо ведаў, што адказаць жонцы. Сьмех між імі быў зьмірыцелем, і Марта перш хацела ўшчаць гутарку, а потым зьмягчылася і выгнала з галавы думку. Сьвятам, верыла яна, грэшна злаваць ня толькі на свайго роднага ці блізкага, а нават і на чужых людзей, і ў яе грудзях раптам абудзілася новае пачуцьцё к Міколе: ёй захацелася падысьці к яму, абняць яго, пацалаваць і напросіць прашчэньня. Перш ужо Марта намерылася гэта зрабіць, потым разам нібы сумелася і ніяк не магла адважыцца. Стала ня

ёмка штосьці і яна апусьціла голаў ды пачала думаць. Яе выручыў сам Мікола: набіўшы люльку і прыпаліўшы вугальком з ямкі, ён падступіў к Марце, палажыў ёй на плечы руку і здавольна ды весела праказаў:

— Я цябе пацалую?!

— Уй, уй! Адкасьніся!

— Маўчы, прашу я! — і Мікола ёмка цмокнуў ёй у вышуклы лоб.

— А ты ведаеш, Мартуля, з-за якой прычыны я сёньні крыху пахмяліўся? Ведаеш? Адгадай, калі ня ведаеш! Га?

Марта сьпярша змаўчала, патупілася зіркам і адступіла крокаў два ад яго; потым разам ухмыльнулася, падняла голаў і запытала:

— А па якой?

— Ды гэта, ведаеш, Васіль Бераг сустрэў мяне на рынку, скоро я вышаў з дому, ды кажа: „хадзем хіба, цесьцю, ды пасьнедаем крыху“. Я перш адказваўся, але ён так прыстаў, што нельга было адгаварыцца і я мусіў зайсьці з ім к Піно. Зайшлі гэта мы, вась Васіль, нічога ня кажучы, паўбутэлькі на стол, а далей закускі. Перш па чарцы, потым па другой. Загаварыліся . . . Адкуль ня ўзяўся — прышоў Хлёр ды яшчэ паўняшкі — і цэлая бяседа. Вось за гарэлкаю Хлёр і зварочваецца ка мне з гэткім пытаньнем:

— Я, вась, браце-Міколе, маю к табе важны інтэрас!

— Выкладай, кажу, на далонь яго.

— А вась, кажа, ці ня стаць нам сватамі? Я думаю гэтага — паказваючы пальцам на Васіля, — хлопца жаніць на тваёй дачцы; думаю і сур'эзна думаю. Я яшчэ так тыдзень у суботу думаў прыйсьці ў сваты, але адлажыў крыху. Ну, як ты думаеш? Што скажаш?

— Чаму не, — адказваю я, памагай госпад. Як толькі сказаў я так, дык мой Васіль сам ня свой: абвісае на шыю, заве бацькам, а Хлёр таксама цалуецца бясьсціханья . . . Вось падумай, Марта, як жа пры такіх варунках ня піць? Будзь-бы з табою такі прыпадак, як бы ты зрабіла?

Марта крыху памаўчала, рада гледзячы Міколу ў вочы, а потым мягка праказала:

— Так-то, так . . . Але . . . а нам такі і ўзапраўду трэ падумаць аб гэтым. Што ты думаеш: Зося пара замуж аддаваць . . .

— Ого-о! Чаму не, — перабіў згодна Мікола.

— Вось бачыш . . . А калі аддаваць, то трэ ведаць і за каго . . . Надоячы мне Арына Самусёва казала, як сакрэт, што Берагі найначай думаюць посьлязаўтра прыйсьці ў сваты к нам. Ліха іх ведае, мо' і ўпраўду ўсё . . .

— А наша Зосяка, відаць, ня дужа гоніцца за Васілём. Вунь, ведаеш, Стэпін Рыгор у яе на вуме. Вось і нядаўна забягаў к нам Янка Прахораў і нешта балхвіў, што быццам-бы хоча і Стэпа пытацца нас, ці ня згодзімся мы аддаць Зося за яе Рыгора. Папраўдзе сказаць, Рыгор сам сабою хлопец ня брыдкі, толькі . . .

— Э, не, не, галубачка, ты з гэтым маўчы-ы-ы! Што Рыгор, які там Рыгор, — выслухаўшы Марту, сур'эзна праказаў Мікола: — Ці-ж нам згадзіцца сваю Зося за яго аддаваць? Гэта-ж значыць — бясьсціць сябе і весь наш род!! Эт, двіўная якая! Каб мы, Прыдатныя,

сталі сваякамі нейкае там Стэшы? — ніколі, ніколі, божа барані! Я, дзякаваць богу, яшчэ з вума ня сыйшоў і ведаю, і бачу, куды і як пахіліць свае справы. З вума ня выжыў . . . Вось хіба — Рыгор! Дурніца, і ўляпала чорт ведама што . . . Дроў ніколі не насіла з лесу на плячах, дык папробаваць хоча. Не, не, гэтага ня будзе, хай сабе ня думае. І ты, глядзі, не патурай ёй.

— Не, не, я згодна з табою, — падтрымала Марта.

Ці згодна яна была з ім, ці не — дагадацца было вельмі трудна па яе твару; скараёй можна было паверыць, што яна толькі сучышае, калі кажа, што згодна, а сучышае таму, што Мікола зразу на сур'ёз паставіў справу.

Ён паважна праходзіў па хаце то ўзад, то ўперад і кожнае слова выгаварваў так цвёрда, з такою вагою, што і сумленьня не магло закрасціся, каб ён згадзіўся пераіначыць свае думкі, або каго-небудзь паслухаць, ці ўважыць староньняй просьбе. Марта ня раз чула ад Зосі, што яна ня любіць Васіля ні званьня, ні каліва і нават слухаць ня хоча аб ім, калі толькі не напамні. Колькі раз было, што Марта старалася разуверыць дачку, але нічога не памагала; ёй думалася, (бач, толькі гэтым сучышала сама сябе Марта), што дачкакапырсьціцца толькі дагуль, покуль справа не пастаўлена на сур'ёз, што далей можна будзе яе ўгаманіць, але ўсё-ткі Рыгора лічыла вялікаю тармазінаю. Падумаўшы крыху, яна загаманіла к Міколу:

— Ну, а што ты з ёю парадзіш, калі яна ўпнецца і не захоча йсьці за Васіля ды й годзі?

— Я? Я! . . . што зраблю я? — злосна вырачыўся Мікола: — Што я зраблю з ёю? Ты ўжо, галубка, мяне не навучыш таму, я сам добра знаю, што мне зрабіць, знаю . . . А пакуль зраблю тое, то найперш, як ты, так і яна, не забывайце, што я ёсьць гаспадар у хаце, твой гаспадар і яе бацька; глаўнае — яе бацька . . . А з гэтага ясна, што толькі я павінен кіраваць усім . . . Ці-ж то можна, каб мяне ды не паслухала маё дзіцё? Каб мае, яе бацькі, волі й ня змог я праявіць над дзіцём? Што-б то тады было-б! Хоць бяры ды йдзі тапіцца . . . О, не! Я ўжо даўно зрашыў, што покуль жыў буду — буду туга стаяць на сваём . . .

К канцу М кола так падняў голас, што выходзіла не гаворка, а крык: быццам-бы ён ня з жонкаю радзіўся аб сваёй дачцы, а сварыўся з шальмоўскім гандлярком, які ашукаў яго на цэлую сотку рублёў. За гэта казала і тая сур'ёзнасьць, якою апрапулася яго тварына: падняліся кверху бровы, зморшчыўся лоб, запыхалі агнём вочы, заскіжталі зубы, а за ўсім — стук кулака праводзіў усё гэта.

Круты нораў Прыдатных Марце за дваццаць два гады яе замужам за Міколам так добра быў ведам, што ніводная маршчынка на лбу, ніводная ўхмылка ў куткох губ мужа ня былі ёй таёмны. Вось і на гэты раз Марта змаўчала — хоць не ад таго, каб зьяякалася гаспадара, ці засердавала на яго, а проста ёй стала неяк цёмна і глуха тое блізнае, што датыкалася іх сям'і. Дагэтуль усё йшло, як па масьле, як і трэба было, а тут разам, ні адтуль, ні адсюль, пачаў у яе думках завязвацца цесны і блытаны вузел і яе, хітрую і пранозаватую кабету, казлытаць-мучыць нейкім трывожным сумленьнем і нагальным

запытаньнем: „Ўсё-усё праз Зося! І так неўспадзеўкі! Сваё дзіцё і столькі клопату! Зося-ж ня хоча, а ён настае, што-ж тады будзе?“ Марта, як маці, глыбей і мацней за Міколу любіла сваю дачку, яскравей і чутней адзнавала даччыны радасьць і мукі, а ад гэтага больш і гарачэй жадала ёй шчасьця; вось і з большай асьцярогаю глядзела на ўсякія пляны, якія дужа лёгка, але з малою асьцярогаю будаваліся яе рызыкоўным і хванабэрыстым Міколам. „Добра то добра аддаць Зося за Васіля: і багацьце, і знатнасьць, і ўсё-усё; толькі-ж трэба ведаць, што яна яго . . . ня любіць . . . Ну, а гэтага, Рыгора бач, хоць і любіць — толькі, — мука адна будзе, а ня жыцьцё . . . У нас яна прывыкла к мягкаму хлебу, а там,“ — думала неразгадна сама сабе Марта, і перш не хацела, не цягнула яе гаварыць, а потым ня стрымалася і праказала к мужу:

— А ведаеш што, Мікола?

— Ну?

— Я ўсё думаю адно: нам трэ ўгаварыць Зося, трэба перш уверыць яе, а тады ўжо крутыя меры прыняць . . . Вось калі толькі яна захоча, дык чаму-ж ня выдаць за Васіля! Як я буду рада яшчэ! . . . Трэ ныйначай папробаваць угаварыць, — няпраўда — здасца . . . Ну, а калі ўжо так вапнецца — тады можна будзе і на іншыя рады пайсьці . . .

— Э, пакінь! Нашла каго ўгаварваць! Гэта-ж дзіця яшчэ . . . Як-то не захоча? Чаму не захоча? А калі я, бацька, захачу? Павінна і яна захачець! — ня ўнімаўся і не адходзіў ад свайго Мікола.

— Эх, і дзіўны ты, дзіўны мужчына! Непамяркоўны ты чалавек, як я бачу! — расьцяжна, матаючы галавою і разводзячы рукамі, прамовіла Марта; зварушылася з мейсца і прайшла к мыцельніку.

Мікола нічога не адказаў: ён над нечым нібы прызадумаўся і, абабёршыся на стол, зьнік голаў і змаўчаў.

Марта пачала ўвіхацца пры начыньні: перш дастала з паліцы дзьве вялікія паліванья міскі, адну з роўнымі берагамі, а другую лаханьку, з выгнутымі то сюды, то туды; потым вышла ў сенцы, прабавілася там колькі хвілін і ўнясла ў хату ў адной місцы кіслага, а ў другой салодкага малака. Паставіўшы гэта на лаве, яна падыйшла к печы, адчыніла засланку і выняла вількамі гаршок, накрыты жоўтаю паліванаю плітачкаю. З асьцярогаю зьняла плітачку, зачыніла засланку і, кінуўшы ўсё так, як ёсьць, хутка выбегла на двор, падыйшла к вешніцам і, стоячы ля верэі, пачала гукаць Зося, якая стаяла ў гуртку дзяўчат ля Сёмінай хаты. Пачуўшы гук мацеры, Зося хутка адлучылася ад сваіх таварышак і трухам пабегла на зоў.

— Такі не дачакаліся, пакуль сама прыду, — загаманіла яна, падбегшы к мацеры.

— А вядома, што не! — суха адказала Марта, — вось павячэраем, тады хоць на цэлую ноч; ніхто табе і слова ня скажа за гэта; а павячэраць то трэба разам.

— Няўжо-ж! Яшчэ бок! А вы мо-б хацелі, каб я і сьвятамі трымалася за хвартух, — задзьерыста выказала Зося.

— Ну, годзі вышчарацца! Ідзі ў хату, ня вырачайся толькі так сьмела, — спыніла яе Марта і прычыніла ды заткнула за сабою вешніцы.

Зося першай ўбегла ў хату; убегла і зразу ўбачыла, што бацька быццам-бы толькі яе і чакаў: так была настроена яго міна. Акінуўшы некалькі раз Зосю сваім празрыстым, пытаючым паглядам, ён ня даў ёй нават усесяціся за стол, як раптам загаманіў:

— А ведаеш што, Зося?

— Ну?

— А вось што; не палохайся толькі: к нам думае пазаўтра прысьці ў сваты Васіль Бераг.

На яго твару паказалася чужь прыкметная ўхмылка. Зося-ж маўчала.

— Як ты думаеш? выйдзе з гэтага толк, ці не?

Зося маўчала: яна гэта запытаньне пачула ад бацькі першы раз за ўсё сваё жыцьцё, і яго навіна, і голас, якім бацька вымавіў яго, і ўсё тое, што таілася ў слове „замуж“, так ашаламаніла Зосю, што зразу яна проста не магла нічога адказаць бацьку, нават ня ведала, ці адказваць яму на гэта. „Замуж! Васіль!“ гэты дзёве нечаканья, няпрошанья, неспадзяванья словы, так ускалыхнулі ўсю яе істоту, узбаламуцілі думкі, што яна не магла аглуздацца. Тут сьвята, Рыгор, спатканьне з ім, — а побач Васіль, замуж, будні! Божа лігасьцівы! Хоць яна бокам і чула ад таго-сяго, што Васіль думае на трэйці дзень Тройцы прыслаць к ёй сватоў; хоць і маці ёй ня раз напамінала аб сём, але Зося нічому не патурала, усё пускала праз пальцы, лічыла нясур’ёзным, далёкім, марным, тым — што і павінна быць, — але ня скоро, ня ўрочана... А тут — на табе — ні адсюль, ні адтуль, нечакана-неспадзявана і ўсё раптам ёсьць. Ня верылася і не хацелася верыць, што і яна чуе ды яшчэ і ад бацькі! Яе звалі вячэраць яна барджэй прыбегла, бо рвалася хутчэй адбыць гэту павіннасьць і ляцець на вуліцу, к Гэлі, а з тэю к Ліню, дзе будуць хлопцы і дзяўчаты, куды прыдзе і Рыгор. А тут яе спатыкаюць такімі запытаньнямі: Васіль! Замуж! Цэлы дзень яна сёньні занята Рыгорам, якога так прагла прычакаць, ня бачыўшы так доўга. Які ён стаў? Што ён думае аб ёй? Ці ня сумеіцца яна пры першым спатканьні пасяля доўгае равлукі? Усё гэта запаўняла яе голаў, усім гэтым Зося толькі і жыла... Чаму-ж к ёй набіваюцца з Васілём? Што ля яе Васіль? У сьвята ды думаць аб буднях, улётку аб зіме — ласьне гэта можна; ласьне не баліць сэрца? Зося гэтага сабе не дазволіць! І яна маўчала... А Мікола задумна то пазіраў на яе, то адварочваўся на хату, то ізноў кідаў вачыма на дачку. Яму рабілася нез’ясьнёна, ён станавіўся злосным: чаго яна маўчыць ды сумуе? Няўжо яна і па праўдзе пойдзе на перакор сваім бацьком? Не, гэтага не павінна быць, ёй ні за што ня ўступіць Мікола! Дачка павінна слухаць бацькі, павінна споўніць бацькаву волю. Такі-та-ж ён бацька! „Не, ні за што не папушчуся, на сваём пастаўлю!“ у думках зрашыў Мікола і тут-жа ўзьняўся з мейсца, павярнуўся к Зосі і вось-вось намерыўся штось сказаць, як раптам бразнулі дзьверы і вясёлы лепет Тэжлячкі, убагаючай у хату, спынілі яго і заставілі змаўчаць. За дзяўчынкаю ўвайшла і Марта. Мікола абярнуў погляд к ёй і так-сама штось хацеў праказаць, але й тут асекся. Толькі матнуў галавою і сеў ізноў.

Марта нічога не скямляла і ў свой чарод маўчала. Толькі адна Тэклячка ня ўнімалася.

— Тата, га, тата, а заўтра будзе абхаджэньне ў царкві? — запытала яна.

Міколу гэта змягчыла: ён абярнуўся к дачушцы і ахвотна адказаў:

— А як-жа, донечка, будзе: заўтра абхаджэньня, а пазаўтра к каплічы пойдуць у Асаўкі.

Маленькая Тэклячка весела ўхмыльнулася і барджэй палезла за стол, прысела на каленях і пачала чакаць вячэры, перакідаючы зірк то ў мыцяльнік на мацэру, то на нудную, клапотную сястрыхну. Больш яна ўзіралася на Зося: ёй рабілася нез'ясьнёным, дёмным, чаму такі сёньні, сьвятамі якраз, калі ўсе, каго яна ня бачыла на вуліцы і на цьвінтары, такія вясёлыя, радыя, гаворкія, а Зося хмурная, жудлівая, маўчлівая? Хто яе пакрыўдзіў? За што яе пакрыўдазілі? Тэклю так цікавілі гэтыя запытаньні, што яна не магла змаўчаць, каб не прарэканца. Падсунуўшыся блізка к Зосі, яна з асьцярогаю дакранулася яе рукі і, калі тая азірнулася, цішком прашаптала:

— Што з табою, Зоська?

Зося змаўчала, толькі косым зіркам кінула на сястрыцу і йзноў прыняла нудную міну. З гэтага Тэклячка вывяла, што Зоська і на яе сердзіцца і задумалася: сваім дзіцячым розумам яна не магла дайсьці, за што-б на яе Зося злувала так моцна, што й гаварыць нават ня хоча? „Здэцца — прыпамінала яна — я ёй сёньні нічога такоўскага не зрабіла, нават слова брыдкага не сказала. Няўжо яна бяз прычыны? Дык чаму-ж бяз прычыны?“ Ёй стала горна, крыўдна; адсунуўшыся ад Зосі, Тэклячка плаксіва праказала:

— Дык чаго-ж ты злуеш на мяне? Што я табе зрабіла?

— Не чапай мяне, — агрызнулася Зося.

— А яй-яй! Пані гэткая! І зачапіць нельга! — і маленькімі кулачкамі Тэкля выпярла ў сініх вочках заблісьцеўшыя сьлёзкі.

— Што ўжо там за задзёры? — умяшалася Марта, уладваючы вячэру.

— Паненка наша нешта ня ў ласцы сёньні, — укалола сястру Тэклячка.

— Чаго-ж ёй не хватае?

— Ня ведаю... Капырсьціцца нешта!.. — ваткнуў Мікола: — чаго ёй не стае, чаго не хапае — то яна й сама ня ведае. Вось толькі намякнуў ёй аб шчот сватоў ад Берагоў, дык гэтым так уразіў яе, што быццам язык адцяў.

— О, хванабэрыя, вялікая! — у руку мужу падбухторыла Марта.

— Ё дзе яна набралася яе? На што лепшае дык ня сквапна, а на гэта — дык зразу... Эй, дачушка мая! Рана ты пачула ў сабе моц, як я бачу!.. На нядобрае гэта верне-э...

Мікола перамяніў голас.

— Ты ўсё думаеш, Зоська, што мы табе ліха хочам, ці зварок на цябе бяду наклікаем, калі хочам паставіць на сваём? Эх, эх, двіўная ты! Мы, твае бацькі, добра табе хочам; мы цябе ніколі на дурное не папхнём. Мы... мы заўсёды стараліся, каб як хаця завабіць Васіля,

каб як цябе з ім злучыць. Гэта-ж будзе цэлая знаходка, як ля цябе, так і ля нас; гэта-ж цэлы скарб адкрыецца табе. Падумай толькі, нябога! Берагі! Жарты скажаць! У адным гэтым слове хаваецца столькі зможнасьці, столькі самавітасьці, што ўсім на завіду: хто ў мястэчку, а хто і ў ваколіцах. Падумай ты, пасудзі ў сваёй галаве!

Мікола паважна правёў пальцам по-лбу і пацягнуўся ўсім целам, нібы гэтым хацеў прыдаць большую вагкасьць сваім словам. Але Зося імі ня тронулася ні званьня, прапусьціла іх між вушэй. У бацькі свой рашчот, а ў яе свой — хто-ж можа ручыць за тое, чый вярнейшы? Бацьку — бацькаў, Зосі — Зосін. Ці-ж гэта разгадка? І Зося ведала аб гэтым — затым і аставалася пры сваём.

— Вось покуль суд ды справа — наце вярэйце! — падаючы на стол поўную міску падагрэўшай варанай капусты, ад якой гостры смачны пах напоўніў зразу ўсю хату, прамовіла Марта.

Ніхто нічога не адказаў. А Зося толькі гэтага і чакала. Ня ждуць, покуль бацька накроіць хлеба, яна дастала цэлы, толькі што пачаты бохан, і адкрыла тры лусты; адну ўзяла сабе і ўсмак прынялася ашыгаць капусту.

Тэлячка, глядзячы на яе, старалася не астацца. Каштоўна елі і Мікола з Мартай.

Пакуль канчалі першую страву, ніхто не прамовіў і слова, быццам усім так сьпешна трэ было есьці, што дорага была кожная хвіліна. Толькі тады, калі Марта прыняла з-пад рук зусім парожнюю міску і пашла з ёю ў мыцельнік за другою страваю, Мікола аблізаў лыжку, акуратненька палажыў яе на стол і, карыстаючы вольным часам, праказаў к Зосі:

— Па праўдзе, дачушка, скажы нам: згодна ты прыняць сваты ад Васіля, ці не? Нам-жа хочацца заўчэсьне знаць. Скажы, Зоська?

Зося гэта як нажом пырнула. „Значыць на сур’ёз?“ Яна так і пачырванела ад злосьці, так і затраслася:

— Ды адкасьнецеся вы ад мяне з гэтым Васілём! Ушалопалі ліха ведае што! Васіль, Васіль! Чхаць я хачу на яго і на яго багацьце ўсё. Вам дорага яно, дык...

Зося хацела праказаць ляжнае слоўца, а потым перадумала. Але гэтым не памагла: Мікола так успылаў ад злосьці, што ажно пабялеў і як у сударазе затрапятаў; ня мог нават уседзіць на мейсцы і вылез із-застала.

— Ці ты чуеш, Марта? Ці чакала ты, маці? Ці не казаў я табе? Ласьне можна пагураць усяму, га? Ласьне можна здавацца? — голасна, проста крыкам, падступаючы к жонцы ў мыцельнік, праказаў Мікола.

— Праўда, перасчур ужо завналася... Ну, супакойцеся крыху... Ідзі садзіся ты, Мікола.

Мікола павярнуў к сталу, але ня ўнімаўся з крыкам:

— Дык калі-ж ты так, дык і я так! — гразіўся ён Зосі, садзячыся за стол: — Знай-жа, галубка, што ты зробіш так, як я захачу, як я пастанаўлю, а не як ты. — Ён грукнуў кулаком на лаве, ажно Тэлячку спужаў. — Будзе... яшчэ рана табе муштравать нас; яшчэ рана хамут на шыю надвязаць... Пачакай, пабачым...

Зося маўчала; ёй дужа хацелася яшчэ раз кальнуць якім словам бацькоў, але нешта яе стрымала, заставіла змоўчаць, затаіць злосьць у душы. Яна паказала мінаю твару, што быццам не прыкмячае нічога, што быццам гэта ня к ёй нават гаворыцца і, прыгнуўшыся к сталу, старалася насёрбацца чымсь скарэй малака і ўдзячы з хаты, каб ня чуць нічога і ня бачыць. Так ёй ўсё было адваротна, так надаедна, а глаўнае так нечаканна. Ці-ж яна думала? Ці-ж дагадвалася? Неяк раптоўна павісла над ёю ціжарная ўдушлівая духата, зацьмучыла вочы, здавіла сэрца, прыстала к усяму целу. Ружовыя жаданьні, пекныя пляны, збудованыя ёю, беспасагна інічыліся нейкаю бяссэрднаю рукою. Завалокваліся гушчэрным туманам нез'ясьнёныя, але завідныя, мянячыя далі. Цяжка, брыдка на душы... Ня помнячы, што робіць, яна нядбайна вылезла з-за стала, падыйшла к ложку і прыпынілася, тут-жа забыўшыся, чаму і па што яна падыйшла сюды. Потым быццам ёй хтось шапнуў, што тут яе касынка ляжыць на падушках, што яна падыйшла яе ўзяць. — „Ага, я й забыла“, прашапцела Зося і схапіла касынку, накінула на голаў, забыла нават і ў лостэрка паглядзецца, якое вісела перад ёю і ў каторае яна заўсёды ня мінала паўзірацца, ды выбегла з хаты.

На вуліцы ўжо зьмеркла. Цьвеченьская ноч сходзіла на землю ў дзіўным пакою, у ружовых смуглаватых тухлых отблісках зайцоўшага сонца, у белай пары, паднімаючай з зарэчных паплавоў, як кадыльны дым у касьцёле, сходзіла неяк сьвята, вельмі ціха і далікатна. Змрок у ачавідкі гушчэў, выпаўшы з усіх куточкаў ды прытулачкаў, распаўзаўся сьмялей і сьмялей. Цёплы і пахучы, здэцца гэта ён выносіў з сабою на вольнае наветра з ачышчаючаю пыл вільгацьцю, і лёгкасьць, і пах, і спакой.

— Куды-ж мне пусьціцца? — сама сябе запытала Зося, выткнуўшыся на вуліцу, і толькі што ўзялася разгадаць, як раптам пачула: — Куды ты?

Гэта гукнула Гэля, якая ціхутка стаяла за вуглом і чакала Зосю; Гэля з паўгадзіны назад, як падыйшла к вакну; Прыдатныя яшчэ вячэралі і яна мусіла пасядзець, прычакаць Зосю. Стукнулі дзьверы — Гэля настаражылася. Заўсёды вясёлая, рэзвая і смышлёная, чорная смугляначка, з бязоднымі вачамі і прадаўгаватым носам на белым, армянскага тыпу твару, яна яшчэ выдавала сябе бядоваю жартоўніцаю. Заўсёды над кожным яна адпальвала якую-небудзь штуку. Паджартавала і над Зосюю.

— А каб цябе прогліца, каб на цябе! — выклялася Зося на Гэлю, ушчуўшы крык яе і садрыгнуўшыся, як асіна ў раптоўны ўзрыў ветру. Гэля пакатна зарагатала.

— Табе сьмешна, дурніца, а ў мяне душа ў пяткі ускочыла.

— А яй-яй, няўжо?

— Ну, куды пойдзем? — запытала Зося.

— Вядома, што к Ліню, — адказала Гэля.

Пабраўшыся за рукі і ссунуўшы Зося касынку, а Гэля хустку на плечы, з ціхім напевам яны пусьціліся ўздоўж вуліцы, проста к цэркві.

Заснуўшы, Рыгор так смачна спаў, што нават ніводнага разу не перавярнуўся з боку на бок, ня хроп, як заўсёды, нават, здаецца, і ня соп; хоць відаць было, як яго шырокія здаровыя грудзі, грудзі зусім не дваццаці двух-гадовага хлопца, а саракалетняга мужчыны, як гэтыя грудзі мерна ды паважна высока падымаліся, то апускаліся. Адна рука яго ляжала так, што пальцамі трымала вуха, а локаць выдаваўся на хату; другая рука была працягнута ўздоўж усяго цела, траха не да самых калень выпягнутых проста ног. Коўдра прыкрывала яго да самае галавы і ляжала весь час так, як палажыла яе маці. Хоць у хаце і бзынкалі мухі, але ніводная, як згаварыўшыся, і не пасягала садзіцца яму на тварыну, ці на руку. Многія нават і не падляталі блізка, а каторая зьянацку спускалася, то толькі, здавалася, каб паглядзець на яго поўнае, маладое лічка.

Стэпа-ж спала ня так смачна, ня так спакойна, як яе сын. Старыя гады, пакутнае жыццё, аднялі ад яе ўсё-усё. Некалькі раз яна паднімалася з полу, прайходжвала па хаце, падыходзіла к пасьцелі сына, умільна і сьвята ўзіралася ў яго заплешчаныя вочы, абвітыя сьветлашэрымі дугамі броў, у роўны, стройнага абрысу нос, у поўныя губы, у белыя валасінкі вузенькіх вусікаў. Узіралася подаўгу, запойна і ў яе мацярынных грудзёх кіпелі хвалі неаказанай, нязмеранай, неапетаі нікім у канец любові к сваіму адзінаму сынку, к дзіцятку міламу, і гэта любоў разьлівалася па ўсім яе цэле, кіравала ўсім чупцьём і думкамі яе і неабачным, схаваным ля вачэй праменьнем пераходзіла з яе істоты ў Рыгорува. Ёй, Стэпе, перацярапеўшай столькі здзеку, і пагарды і дажыўшай да таго, што яна мае свайго абаронцу, які ў кожны момант можа ўступіцца за сваю мацэру, — ці-ж ня вышэйшае шчасьце ў сьвеце, ці-ж ня глыбейшая радасьць? „Чаго хацела — таго й дацакала! Дзякуй-жа табе, божа!“ і вольна і бязвольна шапталі яе губы, цюкала сэрца, пияла душа. І хоць уперадзе бачылася і чакалася старасьць і хоць зналася добра, што працаваць трэ будзе і тады, мо' аж да самае сьмерці, бо не працаваць, сядзець надбайна, — ці-ж можна? хоць зналася гэта, патам нічуткі ня пужала яе, нічуткі ня суміла яе думак і надзей. У густым сьлёту жадань і радасьці Стэпа прысядала на лаўцы ля вакна, абавіралася шчакою на далонь рукі і глядзела ўперамежку: то на пол, то ў вакно. Рыгор салодка спаў, — гэта на палу, а на дварэ — бегалі дзеткі, разадзетыя ў чыстыя, а некаторыя і ў новыя, знарок к Тройцы сшытыя, гарнітурчыкі, праходзілі зважна знаёмыя і незнаёмыя мяшчане і мяшчанкі. Чуўся крык і гоман сьвятошняга вулічнага жыцця, але ўсё гэта праходзіла паўз яе, мэрэм які далёкі і таёмны ёй здань, саўсім няцікаўны, саўсім недатычны. Ад вакна хвіліна ў хвіліну цягнула яе к полу, туды, дзе спаў Рыгор. Стэпе здавалася, што ня толькі яна, яго маці, з усёю істотай аддавалася сёньні сыну, а і ўся хата, кожная рэч у хаце, усё-усё, што яна бачыць вакол сябе, нячутнай мовай вітае госьця: дзьве вешалкі, палічка ў мыцельніку, абразок на покуці, вярбінка з-за вакна — уперыліся адным суцольным ласкавым вокам на Рыгора. Калі ля ўсіх Тройца вялікае сьвята — то ля Стэпы яно ў гэты раз — сьвята над сьвятамі!

У салодкім пачуцьці, у праявах ружовых мар, у напрамку надзейных думак Стэпа зусім ня прыкмеціла, як скончыўся дзень і ўцякло сонейка з хаты, а на зьмену яму паціхутку пачаў увыйходзіць змрок падходзіўшай ночы. У яе вачу і бяз сонца ўсё сіяла, радавалася і сьмяялася . . .

Стоячы ў вакне, Стэпа, раптам прыпомніла, што Рыгор лажучыся спаць, прасіў разбудзіць яго на зьмярканьні; успомніла і нібы перапужалася, ці не дала толькі яна перасьпаць яму і гэтым ці не абманула яго. Адварнуўшыся ад вакна, яна хутка падыйшла к полу, далікатненька кранулася рукі Рыгора і спынілася: „Шкода будзіць!“ — прашапцела сама сабе: „так смачна сьпіць, сыноч мой. Але-ж ён прасіў разбудзіць яго ныйначай“. Потым пачала трывожыць, прыказваючы: „Рыгор, Рыгорка! Устань, сынку! Ты-ж прасіў абудзіць цябе“. Рыгор перш ня чуў і ляжаў не варушыўшыся, потым раптам уздрыгнуў, павярнуўся і расплошчыў вочы.

— Уставай, сынку! — пазвала маці.

Рыгор пытаючым поглядам акінуў маці і салодка пазяхнуў.

— Ужо вечар, Рыгорка! Ты прасіў абудзіць! — перасказала Стэпа, бачучы, што Рыгор не ўстае.

— Помню, помню, матуля, зараз устану! — адказаў Рыгор і пры сім раптам падняўся і зьлез з пасьцелі.

— Вось высыпаўся, дык высыпаўся! — здавольна прамовіў ён і пашоў к мыцельніку.

Стэпа дагадалася, што Рыгор хоча памыцца і швядка апярэдзіла яго; хапіла пітнічок, выбегла ў сені, начэрпала ў вядры вады і ўнясла ў хату; потым падставіла макацёрт і сама паліла Рыгору на рукі.

Рыгор памыўся скора, вацёрся чысьценькім трапчачыкам і пачаў апранацца. Стэпа і тут падсабляла сыну, стараючыся паказаць сваімі ўслугамі, наколькі яна любіць і цешыць яго. Але Рыгору ня трэ было нічога гэтага, бо ён і так добра знаў і ведаў усё тое, што сядзела ў мацярынскім сэрцы . . .

— Ня турбуйцеся, матка, я сам, я сам, — стрымліваў ён.

Апрануўшыся якраз і прычасаўшы валасы на галаве, Рыгор выняў з кішэні малюсенькі ключык, выпцягнуў з-пад лавы куфэрачак, і, адамкнуўшы яго, дастаў два маленькіх звязачкі. Падаючы іх мацеры, ён праказаў:

— Вось вам, матка, гасьцінец! Тут хустка з кабатом, а гэта — туфлі; а ўдабавак яшчэ гэта, — прыкладаючы к звязачкам некалькі зялёненькіх паперачак, праказаў Рыгор.

Заміраючы ад радасьці, усё гэта ўзяла Стэпа з рук сына, кінула к яму і моцна і шчыра пацалавала яго ў шчаку і ў голаў.

— Дзякую табе, дзіцятка маё . . . — толькі і прамовіла; далей сьлёзы затрымалі словы, і яна змаўчала. Рыгор не сьціраў і так-сама прасьлязіўся.

З паўгадзіны ў хаце было так ціха, што чуваць было, як бзынкалі мухі, як шамцелі тараканы за печку . . . Чуваць было, як два родныя сэрцы, мацеры й сына, цюкалі ў грудзях, кіпучы хвалямі мацнейшай ў жыцьці любові — мацеры к сыну і сына к мацеры . . .

Рыгор першы загаманіў.

- Дайце мне, мама, перакусіць чаго.
- А чаго-ж табе даць, сынку?
- Што ёсць у вас.

Стэна рухава пабегла ў мыцельнік і прынясла на стол кусок тае самае булкі, што ў абед не даелі, а к ёй наліла кубак малака і падала сыру.

— Выбачай, Рыгорка, што больш нічога не прыпасла. Заўтра згатоўлю, — нібы прасячы ўважыць за шчэднасьць сваю, за немагучасьць чымсь і як найбольш адгадзіць сыноўскаю ласку, сіротна праказала Стэпа.

— Ды нічога, нічога! Не клапацецеся вельмі так, мамуля, — супакоіў яе Рыгор: — хошць з мяне колькі ёсць, — дабавіў ён і хутка пачаў есьці.

За якую часінку ўсё было гатова. Рыгор абдёрся, вылез з-за стала, надзеў капялюш, захапіў палачку ў рукі і вышаў з хаты.

Стэпа прайшла за ім у сенцы, высунула нават голаў на двор і стаяла дагуль, пакуль Рыгор не схаваўся за вуглом суседняе хаты; тады зачыніла за сабою дзверы . . .

VI

Хата Ліня стаяла на рагу Тылнае вуліцы, пры павароце дарогі на Магільны перавулак. Дарога Рыгору ляжала троха ня цераз усё мястэчка; дайсьці ад яго хаты да Ліня і ходкаму чалавеку, які добра ведаў усе выкрутасы Сілкаўскіх вуліц, і то трэба было-б страціць добрых чвэртку гадзіны часу. Рыгору-ж, які да свайго выезду з Сілцоў добра знаў, дзе знайходзіцца кожная хата, цяпер было заўсім ня ўспомніць нічога, бо за апошнія гады многа чаго пераіначылася ў Сілцох: так, мо' разоў пяць трапляліся пажары і нішчылі па некалькі хат, а адзін, самы большы ад усіх пажараў, трапіўшыся спусьціўшы год пасья Рыгоравага ад'вуду, так расстроіў быўшы да пажару плян мястэчка Сілцоў, што ня толькі чалавеку ў Рыгравых варунках трудна было з першага разу агледзіцца, а і заўсёдным жыхарам неяк някавата было глядзець на стаўшую перапляноўку родных Сілцоў. К усяму гэтаму трэба прыняць яшчэ ў расчот і тое, што Рыгор якраз пусьціўся на знаходкі Ліняўскай зборні позным вечарам, калі на вуліцы было цёмна. Вось і нісколькі ня дзіва, што толькі вышаў Рыгор з свайго двара і зрабіў некалькі крокаў па вуліцы ды дайшоў да Перасечнага перавулка, як зразу спыніўся і пачаў разглядаць хаты і думаць. „Можа шчэ далей трэ шнураваць вуліцу, а мо' сюды павярнуць направа? Няведаю, зусім ня ведаю!.. Напрамалую — павярну ў перавулак, а ну-ж не прайграю!“ рашыў ён і павярнуўся тылцам к вуліцы. ✓

На правым баку перавулка, калісь выяжджаючы, ён пакінуў, наколькі помніць, старую разваленую карчму Лейбы Бляхара, які так любіў свой куток, што не пакідаў прадаваць гарэлкі пад страхам быць задушаным страхою разам з гарэлкаю. Насупроць Лейбавай карчмы жыў другі, знаёмы яму жыдок, Шолум Стрэльба, самы важнейшы майстар-шапачнік. Як на карчме Лейбы, так і на хаце Шолума былі пры-

вешаны размалёваня ўсякімі хварбамі, з чорнымі ўсякіх формаў і гатункаў шапкамі ў Шолума і трайма пляшкамі ў Лейбы, бляхі; калі-б хто ня мінаў гэтага мейсца, заўсёды пазіраў на, бляхі. Здаецца, што-ж за навіна. Дзьве, ліха ведае як наквэцаня бляхі, гадоў дзесяць, як павешаны, пашарпаня, памурзаня на працягу часу, а тота-ж цягнулі да сябе віркі цікаўных людзей. І Рыгор, бывала, ня волен быў, каб ня глянуць на гэты напамнікі гораду і колькі-б разоў на дзень ня ішоў ён паміж Шолума і Лейбы, заўсёды ня мінаў, каб ня вірнуць на бляхі. Гэта прывычка так улезла ў яго істоту, што і цяпер, пасья доўгага расстаня з мястэчкам, выказала сябе. Вірнуўшы на стрэхі хат у Перасечным перавулку, ён зразу хоць і ў поцемку скмеціў, што бывалашніх прыкрас няма, да і хаты нейкія зусім другія, новыя і пекныя. „А, а, бач, колькі перайначаня зрабілася за гэты тэрмін,“ падумаў Рыгор і, кінуўшы на ўздаіў галавою, пашоў далей.

І далей Рыгор не пакідаў цікаўна разьзіраць вакол сябе, але ці то вячорная цемь прашкодзіла, ці памяць не ўваскрасала, яму здавалася, што мейсца ня зусім няўзнана: вось новенькі плот Сюцькі, а вось, бадай, Гляк гумно паставіў, — а вось і Шчыглава хата.

Яго рашчоты былі сапраўдны, бо Шчыглава хата, нейкім дзівам зацалеўшая адвялізарнага пажару, як і калісь, рабіла вугал на Перасечным перавулку ля Падаўжной вуліцы. „Цяпер не заблуджу,“ уверана падумаў Рыгор, завярнуўшы на Падаўжную, дзе ўжо ён кінуў разглядаць па баках ды лавіць перамены, а пашоў смела і гарда. „Яшчэ будзе часу падвіціца і днём. Цяпер трэ йсьці,“ — і ішоў ён хутка, не патураючы на тое, што на вуліцы шмат шпацаравала людзей, хлопцаў і дзяўчат; ня пробаваў хоць аднаго распазнаць. За гэтым, неяк зьнянацку ля сябе, ён зраўняўся з Жыдоўскім перавулкам, які перасякаў толькі адну вуліцу і, быццам, баючыся кагось, заварочваўся і ўбгаў у другую. Гэты перавулак быў зусім новы, праложны пасья пажару, і зразу паказвалася, што ён замяняў сабою Мокрую вуліцу, якую скасавалі пасья пажару. Рыгор толькі падышоў к Жыдоўскаму перавулку, як разам спыніўся: „Што за ліха? Куды-ж йсьці? Нічога ня будзе: трэ папытацца ў каго-небудзь,“ зрашыў ён. Як на тое трэба, з боку ад сябе ён угледзіў хлапчука, які паціхутку кльпаў з другога канца вуліцы, штось дуднучы сабе пад нос.

— Гэй, хлопчык, пачакай адно! — пазваў яго Рыгор.

— А што, дзядзьку, трэба? — адазваўся хлопчык.

— Скажы, браток, дзе гэта Лінява зборня будзе?

— А, ласьне, вы ня тутэйшы?

— Тутэйшы ня тутэйшы, табе ўсё роўна — толькі скажы.

— А скажэце, скуль вы будзеце? — ня згоджваўся піявы хлапчук.

Рыгор уступіў цікаўнаму хлопчыку і, каб адчапіцца, сказаў:

— Я Смалінскі.

— А чаго вы прыехалі? — пытаў далей малец.

— Ня дурыся, шалапут, та дам капейку на цукеркі.

Хлапчук узрадаваўся і падышоў бліжэй к Рыгору ды выцягнуў ручку. Рыгор дастаў з кішэні капейку і даў яе хлопчыку.

— Вось ідзеце вы гэтым перавулкам да канца, потым паверніце направа на вуліцы, затым вайдзеце ў другі перавулак, а там ізноў

на вуліцу; далей спусьціцеся з горкі і пойдзеце проста-проста да павароту і там будзе Лінява хата; відна здалёк — новая.

Рыгору апісаная хлопчыкам дарога зразу стала знаёмай, і ён нават не даслухаў яго, а пусьціўся йсьці.

Жукава вуліца, у якую ўходзіў Жыдоўскі перавулак, была ціхая і пустая: агонь быў стушан ва ўсіх хатах, на вуліцы ня чуваць было ні зыку, не спатыкалася ні аднаго чалавека. З другіх канцоў мястэчка даносіліся да яго вушэй стройныя песьні моладзі, крыкі і выгукі. Рыгору ўсё гэта дужа падабалася, наводзіла на прыемныя думкі і казлытала сваёй пекнасьцю ўсю яго істоту.

З неба глядзелі мільёны зор, большых і меншых, міргаючых і бліскаючых, трымаючых вышэй і ніжэй; з садоў, ужо адцвітаўшых, густымі хвалямі нёсься сьвежы пах бэзу і какалушы Панавала дзіўная сьціш! І вось, сярод гэтай сьцішы луналі півучыя мэлёды беларускай вясёлай песьні. Стройным хорам мягкіх галасоў выходзілі яе зыкі з набалелых, спрацаваных грудзей бадзёрае, разьвячае моладзі; разносіліся на ўсім мястэчку, паднімаліся к небу, зорнаму й цёпламу, ды танулі ў яго глыбокай цемні. Рыгор дужа любіў гэтакія абразы роднага краю, і, чуючы блізкія сэрцу, свае песьні, якія ён бывала распяваў сам кожны дзень і вечар, нат не забываючы і на чужыне, яму рабілася бязьмерна шчасна і дорага тое, што ён сёньні йшоў туг, дома, у сваім мястэчку, дзе радзіўся, рос і пражыў многа гадоў, дзе ўсё-ўсё яму так блізка і знаёма, пачынаючы ад нівы і канчаючы высокім прыветным небам. Жывучы ў вялікім і шумным чужым горадзе, ён толькі й чуў, што грукат і шум, стук і бразг, толькі й бачыў, што сухіх чэрствых людзей, чужых ня толькі чужому, а адзін другому, незьясьнёных, зацягнутых клейкаю сілаю ў свае ўласныя будзённыя клопаты, непрыветлівых, бесспагадных, з якімі нельга, боязна перакінуцца словам-другім, ня толькі каб падзяліцца сваімі думкамі, жаданьнем, парадавацца, парадавацца ці пасумаваць разам. Халодныя — бы каменяны бруку! А тут — а тут што! Кожны чалавек, кожная хата табе знаёма; кожны стрэчны аддасць пчырае прывітаньне, загавора з табою з першага разу, як быццам-бы ён знаём з табою некалькі гадоў. Ды на што тое знаёмства: кожнага любога чалавека лёгка з аднаго ўзірка распазнаць з ног да галавы, да ногцяў, зверху да глыбіны. Не баішся нікога, не баішся нічога: страчаеш Якава ці Грышку, Сёмку ці Янку, прыпыніш, пагутарыш, парадзішся, потым разьвітаешся, як з братам, як з бацькам. Вось гэта дык пекнасьць, вось гэта дык краса! Не карысная людзкая душа прадыхтвала яе, ня з заднім інтэрасам яна праводзіцца, а сама Творчая сіла ўлажыла яе, як няпрыменную часьціну ў пук жыцьцёвых законаў, упляла ў вянок людзкіх стасункаў. „Ох, не!“ . . . уздыхнуў Рыгор, падышоўшы к канцу вуліцы і ўзіраючыся на вялікі пекны сад, здаецца, як ён прыпамінае, Карпа Смыка — аднаго з харошых і паважаных гаспадароў сілкаўскіх: „я-б ніколі ня выбіраўся з свайго краю, з роднага мястэчка, нікуды, каб ня злая сіла, каб ня горкі лёс, што вымушаюць мяне на гэта. Мне здаецца, што я ніколі не змагу прывыкнуць к гарадзкому шуму, калі нядоля заставіць мяне доўга жыць на чужыне. Каб гэта мая воля і сіла, я адгарадзіў-бы свае Сілцы ад усякаго чужога, прыкаваў бы сябе к ім

і ўсю душу аддаў-бы на збудаваньне ў ём такога шчаснага, багатага і сьветлага жыцьця, якому-б кожны пазавідаваў-бы. . .“

— Рыгор! Куды ты? — пачуўся раптоўны окліч з-за платоў.

Рыгор спалохаўся і міжвольна кінуўся назад.

— Ха-ха-ха! — пачуўся покаты заклёбіты рогат. — Вось, брат, табе горш як Рыга, — скрозь рогат праказаў жартоўнік, у якім Рыгор зразу пазнаў Сёмку.

— А каб ты аглудзеў, як я спужаўся! Тьфу, каб ты прапаў! — праказаў Рыгор, ачухаўшыся: — ці-ж гэта ты знарок дагэтуль стаяў за плотам ды пільнаваў мяне?

✓ — Знарок — не знарок, а гэта табе за тое, што ты такі пэўны. І дзе ты быў так доўга? Заблудзіў, ці якое ліха?

— І заблудзіў і праспаў, што-ж зрабіць . . . Вунь зайшоў у другі канец Жукавай вуліцы, ажно ледзьве выбраўся.

— А ты думаў — жарты? — пасьмяяўся Сёмка.

— Алé.

— А мы з Янкам ўжо пракакаліся цябе і рашылі, што ты ня прыдзеш; на ўсякі прыпадак я й вышаў страцаць.

— О, не! Хоць бы яшчэ гадзіну блудзіў . . .

— А Янка дзе? — дапытаў ён.

— Да там-жа, у Ліня.

— А Зосі няма?

— Чаму не, і Зося там; нат і Бераг Васіль не забыў прыйсьці сёньні. Поўна хата хлопцаў і дзяўчат.

— Няўжо і Васіль там? Мусібыць ён ня ведае шчэ, што я прыехаў?

— Я зусім іначай думаю: ён за гэтым і прышоў, што праведаў аб тваім прыездзе: ён так напужаўся гэтым, бадай што не адстане ўжо ад Зосі.

— Як гэта? — цікаўна запытаў Рыгор.

— Ды так: не сягонья — заўтра сватоў пасылае к Прыдатным.

— Няўжо? Ці то можа быць?

— Што? Сумляваешся?

— Ня верыцца.

— Павер.

— А Зося, як глядзіць на гэта?

— Ды што Зося; тут, брат, ня ў Зосі рэч: тут сам Мікола кіруе ўсім . . . Па Зосі — ніколі-б гэтага ня было-б, бо яна — страх як ня любіць яго, але, мне здаецца, ня хопіць у яе сілы прашкодзіць бацькавай волі; сьмеласьці ня хопіць. А бацькі так цвёрда настанавілі злыгаць яе з Берагамі, што, бадай, ніякія рады не памогуць. Свая хаўра, знатнасьць! Рука к руцэ цягнецца! . .

Рыгор задумаўся; забыў, куды йдзе і ці йдзе ён: словы Сёмкі надта крэпка калынулі яго за жывое.

— Дык, па твоему, мне мо' зусім ня варта і мяшацца? — няўверана запытаў Рыгор.

— Чаму ня варта мяшацца? Наадварот: ты стань так, каб быць плотам, цераз каторы ні за што-б не пераскочыў Васіль. Хай сабе там бацькі таргуюцца да радзяцца . . . Я ведаю добра, што Зося толькі

цябе кахае, цябе аднаго, больш нікога. Павер мне: колькі разоў яна мне прызнавалася, адкрыта, не саромяючыся. Цяпер чакала цябе, як бога.

Рыгору нямерна станавілася весела на душы; міжвольна цягнула барджэй к Ліню, рабіліся днямі хвіліны.

— Сёмка, хадзем, хадзем, Сёмка! — прасіў ён.

— Чакай адно, — стрымваў Сёмка: — ты ня дбай ні на вошта. Берага ня бойся — у крыўду ня ўпусьцім.

— Мне таксама здаецца, што мяне Зося любіць і што многа турбацы патрабуецца выпхнуць яе за Васіля. Яна мне заўсёды пісала ў лістох, клялася, бажылася, душу выкладала на папер. Але... ты ведаеш сам, таварышу, як мне цяжка спрачацца з Берагам.

— Чаму? Якая прычына? — запытаў Сёмка.

— А таму, што я — галыш, нічога ня маю пры сабе; а ён — усё: і знатнасць, і славу, і багацце. А бяз гэтага цяпер нікуды носа не паткнеш. Чуў, здаецца, як бывала Радзівон нам казаў: „тады я за цябе аддам сваю дачку, калі ты будзеш мець у тры разы больш, чымсь яна мае.“ А што яго за дачка? Ды сам ён зусім не раўня Берагом. А я што? Кожны помніць мяне балаголам, кожны не забыў пастуха.

— Плюнь на усё: за табою каханьня Зосі — вось што, больш нічога ня трэба... Што табе бацькі... — сцудзены Сёмка і тузнуў таварыша за руку.

Рыгор то рваўся, а то ўжо стаяў, як уросшы ў зямлю, як прыкаваны. Сёмка ўзяў яго пад руку, нахіліў к яму сваю голаву і, прытуліўшыся плячом к плячу, павёў па дарозе к Ліню.

— Ты ведаеш, браток Сёмка, якая крыўда, што збудаваны так сьвет. Гэта-ж жарты! Здаецца, людзі — усё людзі — павінны быць людзьмі найперш, роднымі, аднакімі. Дык не! Які небудзь Лявон Псюк, ці Хлёр Бераг, ці хоць-бы той самы Прыдатны — людзі, а другія — нішто. Пан той, хто ўсякімі няпраўдамі змог акругліць сваё гаспадарства, нажыць багацце, хто крыўдаю над другімі выкарабкаўся наверх, той ўжо глядзіць зверху на другога, братацца з ім ня хоча. Не, гэта вялізарная несправядлівасць у сьвеце: з-за гэтага прыходзіцца распаляць кастры помсты, варыць у катлох злосьць і ненавісьць, не заплюшчваць вачэй перад барацьбою, ня дрыжэць, агаляючы мячы. Ведаеш, таварышу, няма большага грэху, калі бацьць няпраўду і маўчаць, патвораць ёй... Ня люблю я многага ў жыцьці. Страх ня люблю... Але, што-ж зробіш... Узяць-бы хоць такі прыклад: Зосі, такой чыстай натуры, такой адчыненай душы — і гэткая людзі ў бацькі. Як гэта зьмірыцца, як ёй маўчаць, калі яны засаджаюць свае рукі ёй ў душу? Праўда, хоць яны яе бацькі, але-ж ці гэта ўжо дае волю, дае сілу на ўласнасць дзіцяцей, асобным жыцьцём? Ці яна павінна, вымушана жыць іх указкаю, ці толькі свабодным хаценьнем сваім? Дзе-ж тая асобнасць, права свайго асобнага жыцьця?... Не, нельга маўчаць, ня можна маўчаць... Я так-сама маю матку і люблю яе нямерна, але-ж ці прыму яе парады, калі яны мне не падабаюцца? Ніколі, бо жыць так, як другі хоча, гэта ня жыць так, як ты хочаш... Можна мне і прыдзецца з Зосяю растацца, можна і аднімуць яе ад мяне, толькі я навекі захаваю ў сваёй душы тое па-

чуцьдэ, выказанае ёю мне і поруч з гэтым ведамасьць таго, што толькі цёмная, сіберная сіла зымусіла павярнуць дзяўчыну на іншую дарогу, і што з гэтай сілай я ня змог спрацацца . . .

Рыгор на гэтым абарваў сваю гутарку і падняў ад зямлі вочы ды агледзіўся вакол сябе. У пяці-дзесяці кроках ад іх, у цемі ночы, чорнаю сьцяною абмулёўвалася нялапая ў тры вакны, выпускаўшая з сябе шырокія пукі сьвету, хата. З двара, які заварачваўся з вулкі і дугою абгортаў вулічны бок хаты ды падымаўся крыху пад горку, таксама выбягалі вузенькія палоскі праменьня. Роўныя высокія таполі і чорныя маладзенькія густыя ялінкі, што роўненька, ўперамежку расьлі паўз платы, агароджваючыя двор, пекнай густою сьцяною баранілі з паўдэннага боку жоўтую саламяную страху ад сіберных вятроў-бур і прыпадковых пажараў. З глыбі двара к ім даходзіў звонкі рогат і рэзвы гоман, якія раптоўна, на хвілю-другую, калі хто прачыняў сеняшнія дзьверы, становіўся яшчэ зычнейшым, вясельшым, а як зачынялі, — браў звычайны тон.

— Чуеш, што за лямант там? — паказваючы рукою, праказаў Сёмка Рыгору: — Вось гэта і ёсьць Лінява хата. Дзівіся.

— Гэта?

— Але, але, гэта.

— Ну, дык зразу павернем, ці перш паглядзімо? — запытаў Рыгор, якому ніякава стала ад таго, калі ён падумаў, што ўсе на яго вырачаць вочы і пачнуць ахаць ад неспадзяванага прыходу.

— А чаго-ж валэндацца, ідзем.

І не пасьпеў Рыгор азірнуцца, як кончыўся двор, яны падышлі к дзвярам, адчынілі іх і апынуліся ў сенцах. Рыгораў прыход ля ўсіх, апроч Янкі ды Зосі, якой Янка заўчэсьне паведаміў, а таксама й Гэлі, Зосінай таварышкі, такі раптоўны прыход Рыгора ашаламіў усіх. У адзін момант сьціхі песьні, пакінулі жарты, зьбілі скокі і, як адзін, згрудзіўшыся ў гурток, устрамілі вочы на Рыгора. Янка, які вадзіўся дасюль з Гэляю, мусіў выпусьціць яе з рук, бо тая няўрымсьбілася, каб не павітацца з харошым таварышам. Янка перш не хацеў таўхацца ў гурце, а потым неяк пралез к Рыгору і пачаў спавядаць яго за тое, што ён спазьніўся і так доўга ня прыходзіў. Усе, колькі было на зборні дзяўчат і хлопцаў, як адзін, пачалі горача вітаць яго. Нават многія, якіх Рыгор ня помніў і якіх Рыгора мала зналі, не адставалі ад усіх. Толькі адзін Васіль стаў нааддалёк, ля жарон і, адвярнуўшы голаў, задуменым паглядам азіраў сьцены, столь і чатыры старых абразкі.

Рыгор ня ведаў, што рабіць ад нейкага казытна-салодкага пачуцьця, якое абмыла ўсё яго цела, перайшло ў душу; ён, думалася яму, зна ходзіцца дзесь не на зямлі, а ў нейкім таемным, схаваным ад людзей, к раю, дзе ўсе людзі, нібы адна сям'я. У гэты час ён на нікога ні каліва не сярдзіўся і, калі вачамі спаткаўся з Васілём, то нават усьміхнуўся, хоць той воража адвярнуў голаў. Рыгор скмеціў гэта і яго ажно калынула, прывяло ў цьвярозасьць: значыць, ён на зямлі жывець, на той самай зямлі, дзе і сварка, і злосьць паміж людзьмі не зьвяліся. Калі-ж так — няхай будзе так, адвярнуўся і, перш некалькі разоў прайшоўся па сенцах, а потым падышоў к Зосі. Многія гэта

скмецілі, многім-жа было няўцям, бо йзноў пачалася гульня: скокі, жарты, песьні. Зося шчыра прывіталася з Рыгорам і ўся тварына яе засіяла радаю ўхмылкаю.

— Калі-ж ты прыехаў? — запытала яна.

— Сёньні, у абед, — адказаў Рыгор.

— І ўжо пасьпеў як барджэй сюды прыбегчы! — сьмяшліва прказала Зося.

— Вельмі цябе захацелася ўбачыць, — з чупцьцём адказаў Рыгор.

— Вось памалуй толькі, — паджартавала Зося: — падзвісіся толькі, як вораг твой на цябе павірае.

Рыгор усміхнуўся і кінуў вёрткі вірк у той бок, дзе стаяў Васіль, якому было ні да скокаў, ні да жартаў.

— Буду мець гэта на прымеце, — адказаў ён. — А ўсё-ткі можа мы выйдзем трошкі на спацар? — запытаў і нібы засароміўся ад свае рашучасьці.

— Чакай, мы зробім так, каб усё гэта гладка вышла: ты пастой, ці пасядзі крыху, а я скажу Сёмку і праз колькі часін мы з ім выйдзем на двор, а потым сыяшы і ты, — растлумачыла Зося.

— А ласьне ты баішся Васіля? — запытаў Рыгор, якому незьясьнёным паказаўся плян Зосі і крыху запыкрыў яму.

— Не, ай-ай! І чаму ты зразумець ня хочаш? На што-ж, няйначай, каб усе бачылі? Ты-ж ведаеш: назаўтра па ўсіх Сілцох разьясуць.

Рыгор змаўчаў. Зося кінулася ў гушчу моладзі і пачала вярцецца з нейкім незнаёмым ля Рыгора хлопцам. Скокі йшлі ва ўсю. Перад вачамі Рыгора мігаліся: і Янка з Гэляй, і Сёмка з нейкаю надта пекнаю беляваю дзяўчынкаю, і Хірысон Пуза таптаўся тут-жа. Але між усімі ён сыярог толькі Зосі і ня спускаў яе з вачэй; зрадка яшчэ пазіраў на Васіля, каторы ўжо сышоў з мейсца і тупаў па сенцах, аб чымсьці гутаручы з таварышам, Пятрусём Бокам. Хвіля ад хвілі ён пазіраў на Рыгора, штось махаў рукою; паварачваўся і Пятрусё і таксама кідаў вокам у той бок, дзе стаяў Рыгор. Незадоўга да сканчання скокаў, Васіль з Пятрусём выйшлі на двор, прабылі каліва часу і йзноў вярнуліся ў сенцы.

Гэтыя манэўры Васіля смуцілі Рыгора: ён дагадаўся, што Васіль хоча яму нешта падстроіць, што ўсяму віною Зося, але-ж што-ж ён вінаваты сам, калі яе ня можа не кахаць. „Хоць маё каханьне з Зосяю і можа прынясьці мне сякія-такія нечаканасьці, толькі-ж ці-ж патураць гэтаму? Адбіваць я — не адбіваю: хоча кахаць Васіля, хай кахае,“ — падумаў Рыгор і кінуў пры сім нават думаць пра Васіля. Спакойна і паважна ён пачаў тупаць па сенцах і чакаць хвілі, калі барджэй бегчы ў дагонкі Сёмкі з Зосяю. У галаве Рыгора пачалі складацца пляны гутаркі з ёю, пачалі малявацца чароўныя мары стрэчы; і ён так падаўся ім, што ня скмеціў, калі вышла Зося з Сёмкам з сянец. Каб прыпадкава ён не падняў галавы ды ня ўгледзіўся ў гушчу моладзі, то-б і яшчэ ўсё заставаўся-б у сенцах. „Ах, яны мо' там працакаліся мяне!“ хваціўся Рыгор і цішжом вышаў з сянец.

На вуліцы стаяла ўжо поўнач, і маладзёк у першай квадра толькі што вылез з-за лесу і пачаў узьбірацца наверх. Хоць ён быў і тоненькі-

вузенкі зусім, як сярпок бяз ручкі, усё-ткі ад яго было так відна, што лепш ня трэба, і Рыгор якраз бачыў, куды і што яму вярнуць. Той закрутак вулкі, дзе павінен быў па згавору чакаць яго Сёмка з Зосяю, ляжаў мо' на гоны ў правы бок ад Лінявай хаты: трэ было абмінуць два гароды, абайсьці адно гумно і зрабіць яшчэ пяць-шэсьць крокаў між чыйгось пустыра. Рыгор мерным ступам, ня спускаючы вачэй, устраміўся ўдоўж вуліцы і праз дзесяць, ня болей, хвілін апынуўся на заломе, спыніўся і пачаў разьвірацца ў абодва бакі: Сёмкі-ж з Зосяю ня відаць было. „Дзе-бы яны загінулі? Бадай, чакалі-чакалі мяне і пашлі далей,“ — разгадаў ён сам сабе і надаўгад павярнуў направа, пад Алюстрата. Ішоў ціха, думаючы, зусім не азіраючыся па баках, як раптам, з пад плоту чыйгось саду хтось пазваў яго: „Куды ты?“ Рыгор хутка спыніўся і аглянуўся на бок: к яму падходзілі ціхім, дробным тупам Сёмка з Зосяю. Рыгору зрабілася весела, весела і шчасна.

— Куды ты так разагнаўся? — сьмяючыся запытаў Сёмка.

— А, немач вас ведае, куды вы схаваліся і дзе вас шукаць, — адказаў жартоўна Рыгор.

— Вось трэ было пачакаць крыху на закрутку дык мы вярнуліся-б, — весела парадзіла Зося, падышоўшы так блізка к Рыгору, што той пачуў яе цёплае, п'яночае сапенне і белую, чыстую, пекную, як у анёла, тварыну. Ёкнула ў грудзях сэрца так моцна, што ён міжвольна спужаўся, каб яго стуку ня ўшчулі ні Зося, ні Сёмка. Гэты выпусьціў з сваёй рукі Зосіну руку і крок адетушыў назад.

— Я пайду, хай вам бог памагае гуляць! — пажартаваў Сёмка, разьвітаўся з абайма і хуткім крокам пашоў к залому.

— А Гэля там адна застанеца? — запытала Зося Рыгора, калі Сёмка быў ужо ваддалёк ад іх.

— Нічога, Сёмка яе яшчэ застане там, ды і Янку я пакінуў, здаецца, у Ліня, — сусецыў Рыгор.

Адказаў на Зосіна запытаньне, потым змаўчаў: ні то ня прыдумаў з чаго-б ушчаць гутарку, ні то і меў што казаць, ды раптам ахапіўшая яго радасьць, што ён з Зосяю, тут, дома, куды нямерна цягнула яго з чужыны, затапляла ўсе словы, абвісала цяжарам на язык, ступльвала губы. Зося-ж таксама, вымавіўшы першыя словы, змаўчала...

Але, калі іх языкі не варочаліся і не выпускалі губы зыкаў, затое маладыя гарачыя сэрцы іх абменьваліся шчырым цёплым, поўным кіпучага агню, каханьнем; чутка, радым спалохам біліся яны ў тахт адно другому, быццам рваліся выйсьці з клетак грудзей і зліцця ў вадно. Як Рыгор, так і Зося гэта ўшчувалі, ведалі, і чатыры зыркні вочы сваімі паглядамі выказавалі гэту ведамасьць. Калі яны крануліся йсьці, то Зося міла пахіліла голаў на Рыгорова плячо, а бокам так шчыльна прыліпла к яго руцэ, што Рыгор ня чуў ног пад сабою ад радасьці, весь гараў і толькі ўвіраўся ў яе твар, быццам хочучы ўтапіць яе ў глыбі сваіх шэрых вачэй...

Няпрыкметна ля саміх, яны падыйшлі к самаму канцу вуліцы, з якое пацягнулася дарога ў поле. З самага краю вуліцы, па левым баку яе, стаяла падбудаваная і зусім яшчэ прыстойная хата, з двух бакоў асаджаная тоўстымі бярозамі і клянінамі, уперамешку з садо-

вымі дзярэўцамі. Калісь, як Рыгор успамінаў, у гэтай хаце жыў Міхась Цьвік, а пасля сьмерці, калі той заісаў яе свайму ўнуку Костусю, у яе мусілі перабрацца нейкія шляхты з Сільцамі засьценку. Хто-ж цяпер валадае гэтаю хатаю — Рыгор ня ведаў, да ня вельмі і цікавіла яго ведаць . . . Ля хаты, з вуліцы, была прыбудавана лаўка, над якой вісеў нізкі, шырокі капеж, як казырок. Вокны ў хаце яшчэ былі не адстроены, а прыкрыты новымі, прывешанымі стаўнямі; гэта сьведчыла аб тым, што ў хату яе гаспадар покуль што не перабраўся. Прыпыніўшыся супроць яе, Рыгор загаманіў к Зосі:

— Можа прысядзем, Зося?

✓ — Такі й прысядзьма, хоць ужо і позна на дварэ.

— А табе заўтра трэ рана ўставаць?

✓ — Ня ведаю, мо' бацька і ўспора.

— Ну, дык ідзем дамоў? ✓

— О, не, не, не! . . . Што ты кажаш? Я рада, што ўбачыла цябе.

Яны прыселі ля тыльнага вугла, у мейсцы, куды з боку густая кляніна зганяла ўжо разыходзючыся змрок.

— Як жа хаця ты маешся, Зоська?

Зося ўсьміхнулася.

— Ды няма чаго скардзіцца: жыва, здарова; бачыш, якая тоўстая стала, хоць у саху! Вось ты там як гадаваўся? — дабавіла яна.

— Што аба мне пытаць: ня хочацца нат і ўспамінаць нічога. Калі паверыш мне, усе думкі мае сходзіліся на адном: угледзіць цябе хутчэй.

Зося з умільнасьцю паглядзела на Рыгора і шчыльнай прыціснулася к яму.

— А каб ты ведаў, Рыгорка, як я цябе чакала! Проста ўрымсьціцца не магла . . . Дні гнала, гнала ночы; а сёньні, йдучы раніцаю на абедню ў цэркаў, знарок думала забегчы к тваёй мацеры да запытаць, ці ня прыехаў ты . . . А калі сёньні Янка, забегшы па дарозе ад цябе к нам, паведаміў, што ты прыехаў, я душою ўжо была ў вашай хаце, з табою.

Рыгор асавеў ад шчасьця і, прыгарнуўшыся к Зосі шчыльна-шчыльна, працягнуў голаў і палажыў на яе мягкай шчацэ пякучы пацалунак свой. Пацалаваў і сорамна апусьціў вочы, сьціснуўся — бо гэта быў першы пацалунак. Зося міжвольна, быццам-бы пад крэпкім токам электрычнае сілы, уздрыгнула ўсім целам, на хвілю замёрла ад той цеплаты, хмельнай, усыпляючай, якая перадалася ёй ад яго з гэтым так доўга жаданым пацалункам. Сударажна садрыгнулася, падалася к Рыгору, нібы сілілася ўвайсьці ў яго. Рыгору зрабілася так прыемна, што ён зусім нічога ня думаў . . . Абачны нябесны абшар з пагухаючымі зорамі і месяцам, з расплываючымі дарогамі, якія аграмаднымі дугамі цягнуліся з вечару праз неба, з усім-усім, што было пекнага, у гэты момант, перайначылася, адзела яшчэ пякнейшую, яшчэ чароўнейшую апранаху, ад колеру якое так добраўна рабілася душы, цёпла целу і міла вачом. І Зося такою пекнаю паненкаю выглядала перад ім, што ён глядзеў на яе запойна, прагна, так пільна ўвіраўся, што ясна адлічаў кожны морг векамі яе вачэй, чуць прыкметнае шавяленьне поўных губ; у яго руцэ была яе рука, гарачая, як

вугаль, але бязмоцная, вялая; Рыгор трымаў яе шчыра, прытуляў к сэрцу, ціснуў і чуў, як біў растрывожаны часты пульс.

Зося нібы спала: з ёю можна было рабіць што хоць, але Рыгор толькі цешыўся ды цалаваў яе.

На вуліцы стаяла нямая сьціш, ажно ня верылася, каб усё жывое, мэрам парадзіўшыся між сабою заўчэсьне, магло так згаворна стаіцца і не падаваць ні выку, ні стуку. Нават і дзярэўцы ў саду ня гойдаліся, бо ня дуў ветрык. Паходзіла на тое, што ўсё зацікавілася іх пчасьцем і толькі, завідуючы, пазірала з розных куткоў. А калі яно і сапраўды так, дык як яны шчасьлівы сёньні!

Мо' з гадзіну прасядзелі яны ў бязмоў'і, мо' з гадзіну пілі яны з поўнае чаркі сваё шчасьце — салодкае віно любоўнага натхненьня! Ні Рыгору, ні Зосі і ў шманкі не давалася, што там, пад створаным, сатканым іх мэрам, уборам неба, ужо займаюцца досьвіткі, бялее ўсход, на паплавах і ў полі паднімаецца лунь і адвінокі, астаўлены зорамі месяц, да таго зблядзеў, што трудна адлічыць ад белі неба.

Іх мо' захапіў-бы на гэтай лаўцы і першы прамень узыйшоўшага сонца, ці рана ўстаўшы і йшоўшы азіраць сваю палоску, рупны гаспадар-сімчанін, або кемкі зірк клапатлівае гаспадыні суседняе хаты, каб раптоўны зычны гук, данёсьшыся з другога канца мястэчка, не абудзіў іх, перабіўшы хвілі найвышэйшага шчасьця.

— Што там? — усхаліўшыся, трывожна запытала Зося.

— Ды нічога, нічога, — супакоіў яе Рыгор: — мо' які падпіўшы буян разгарланіўся.

— Хаця-б не пажар толькі? — баялася Зося.

— Ды, не, не, пакінь трывожыцца.

Тым часам крык перагукнуўся яшчэ некалькі раз, пачаў прыбліжвацца, а потым разам сьціх.

— Гэта, бадай, што хлопцы расходзяцца ад Ліня! — дагадвалася Зося.

— Ці то можа быць? Ласьне там так доўга гульня цягнецца? — узьдзівіўся Рыгор.

— Вось дзіва! Цалосенькія ночы! !

— Калі так, то няйначай, што хлопцы, — пастанавіў ён.

— А бач, як расьвіло! Ці не пара і нам, Рыгорка, йсьці да хаты? — парадзіла Зося, і пры сім устала з лаўкі.

Рыгор змаўчаў, толькі абгледзіў яе пастацу з ног да галавы, і яна паказалася яму якраз такою, мэрам тыя пекныя багародзіцы на абразох вялікіх чужастранных маляроў; ён адвольна ўсьміхнуўся і глынуў сьліну. Зося-ж міжвольна пацягнулася, заламаўшы ўверх рукі падаўшыся ўсім целама уперад так, што высокія і поўныя грудзі яе туга напялі кофчачку і абмаляваліся пекнымі бойнымі апукамі, а спакусны выгіб сьпіны абмаляваў крутую дугу. Рыгор падняўся з мейсца, абняў яе рукою, пацягнуў к сабе і праказаў:

✓ — Ну, дык ідзем.

— Ідзем.

Яны крапуліся і пашлі. Ём абодвым стала неяк холадна і Рыгор прытуліўся к Зосі. У яго галаве заварушыліся спачыўшыя думкі: ён кінуў паглядам уперад і перад ім абмаляваліся яскравыя абразы таго,

што яму можа сказаць бліжшы час . . . Стала шчымець сэрца, зарупела
выказаць яго шчым Зосі.

— Вот, бок, Зося, — загаманіў Рыгор: — а людзкое шчасьце
ўсё-ткі так ня пэўна! . . .

— Чаму? — трывожна, нібы пераняўшы яго чуцьцё, запытала
Зося.

— Чаму? — мала чаму! Так ужо жыцьцё складаецца людзей.
Хоць бы і нам з табою: хто-ж ведае, ці ўдасца надоўга пакарыстацца
шчасьцем . . .

— Чаму? — ізноў перепытала Зося.

— Да вось ужо за той кароткі тэрмін, у які я пабыў дома, мне
давялося многая працуць . . .

— А што, што? — перабіла Зося.

— Што . . . што . . . А ласьне ты сама ня ведаеш? Гэта, бач, з
Васілём: кажучь, што і напраўду ён думае пазаўтра к табе прыйсьці
ў сваты?

— Плюнь, прашу цябе . . .

Рыгор паглядзеў на Зосю і сам сябе папракнуў, што ўшчаў гэту
гутарку: Зося, відаць было па твару, мучылася гэтым ня менш за
Рыгора. Каб згладзіць гострасьць яе мук, Рыгор загаманіў другое.

— Ня думайма аб сім: цяжка пры жыцьці аб сьмерці гаманіць . . .
Ведаеш, Зоська, я-б, здаецца, йшоў з табою так бясконца, нясупынна,
хоць да таго мейсца, дзе канец ёсьць зямлі, дзе-б сіняе неба не за-
гарадзіла нам пуціны. Павер, Зоська, што ў табе адной зыйшліся ўсе
мае жаданьні. Паверыш, я толькі і прыехаў, каб убачыць цябе, каб
наглядзецца на тваю пастацу, пагаманіць у волю, падзяліцца думкамі,
хаценьнямі і ласкаю тваёю . . . І, ой, як мне цяжка робіцца, калі я
падумаю, што ўсё можа раптоўна рушыцца, разьбіцца на дробненькія
кавалачкі, і я застануся ні з чым, адзінотаю, як апаўшы з дзярэў-
ца лісток, замецены ветрам далёка кудысь . . . А гэта-ж усё можа
стацца . . . Я ўжо чуў, Зоська, што варожая рука заносіцца над маім
шчасьцем, што растапырана сільлё, каб цябе ўхапіць, заперці ў асоб-
ную клетку і наўсягды схваць з маіх вачэй . . . Ах, я ўжо ізноў да
таго-ж вяртаю. Будзе, будзе, цяпер ня час . . .

Рыгор змоўчаў, сам таму ня рады, што йзноў навёў гутарку на
балючае запытаньне, што ўразіў гэтым яе раны. Яму не хацелася да-
водзіць да гэтага, упірацца ў гэту точку, але йначай яму нельга было
зрабіць; раней-пазьней, а трэ было да яе дайсьці, ваткнуцца ў яе, вы-
казаць туя катуючую думку, якая зарадзілася ў ём у той самы мо-
мант, у які заварушылася ў яго душы тая вялікая і сьвятая сіла, што
завецца каханьнем. Любіць Рыгор меў права, ды любоў, калі забі-
рала яго душу, зусім ня пыталася, ці мае ён гэта права (ёй ніякага
права ня трэба), а ўвераным, цьвёрдым наступам увыйшла ў яго душу
і сьціснула яе сваімі абдугамі. Поруч-жа з гэтым, перша цішком, на-
мацаваючы пад сабою глебу, а потым усё чутней і чутней, усё назоў-
лівей пачало прабівацца ў голаў сумленнае пытаньне, неадчэпнае да-
паўненьне: а ці прывядзе гэта любоў к жаданаму канцу, ці не? Часам
не хацелася і квадранца ахвяраваць на тое, каб заклапаціцца, заду-
мацца над сім, бо надта магутна і крэпка заўладаўшая душою любоў,

перамагала ўсё, а зрэдку — траплялася такая пара — што й прыходзіла ся Рыгору паламаць крыху голаў над сім. І хоць там, далёка, жывучы ў чужым горадзе, ня ведаючы, калі і ці доля занясе яго назад у родны край, вокам к воку зьвядзе з Зосяю, настановіць на першай столцы ўсе гэтыя задачы, хоць пры гэтых варунках і бескарысна рабілася марнаваць час на гэта, толькі — хто таго ня ведае — што там, а дзе маецца хоць зданьне чужое, дайкае сілы, якая сочыць за тваім найдаражэйшым, найцаньнейшым багацьцем і грозіцца накінуцца на яго, каб адабраць ад цябе, дык хто-ж таго не адчувае, што гэна шчасьце, гэна багацьце тваё, яшчэ з большаю сілаю захапляе цябе, робіцца даражэйшым, цаньнейшым, удзягае ўсю істоту тваю ў сябе... Так было і з Рыгорам: ён чакаў, надзеўся, маляваў прад сабою пекныя абразы і разьбіваў іх, перастройваў, ды зноў ня прымаў. А пара йшла, час каціўся — сухі, чужы і халодны... Зусім, здаецца, калі падумаць, зьнянацку ён ачуўся там, куды прагна рваўся з гэтай хвіліны, у якую з вачэй схавалася мястэчка і праводзіўшыя яго родныя, знаёмыя й суседзі... Сустрэўся з Зосяй, разгутарыўся, пацалаваў так гарача і шчыра, праявіў усю сілу чужыцы, — чаму-ж пасья гэтага ня выказаць ёй свайго сумленнага спугу-трывогі? Бяз гэтага нельга... І ён апраўдаў сябе перад сабою, крыху супакойшыся.

Зусім у іншых варунках апынулася Зося; даверчывая да ашукі сябе самое, яна не дазвольвала і думаць, каб там, у яе за плячыма гаспадарылі яе доляю, каб таргавалі яе любоўю, хочучы абмяняць на нейкую знатнасьць ды славу, каб з яе чужоём, як з картамі гулялі... І хоць многія, пачынаючы ад бацькоў і канчаючы Гэляю, напаміналі Зосі аб Васілёвых сватах, якія маюцца адбыцца на трэйці дзень Сёмухі, яна нядбайна махала рукою і гневалася за тое, што ёй надаляюць „ліха ведае чым“. Цяпер-жа, калі гэта „ліха ведае што“ зноў зьявілася перад ёю, вышаўшы з грудзей каханага Рыгоркі і атруціўшае так шчасна перажытыя квадранцы, Зося не на жарты задумалася, нат пасумнела і доўга не магла нічога сказаць... Папраўдае сказаць: што-ж яна зробіць? Ня пойдзе замуж за Васіля ды й годзі? Так бы яна то сумела зрабіць, каб была яна адна, сама сабою, а то-ж яна жыве з бацькамі, у сям'і, ды бацька яе такі злы і паганы... Бацькава воля вісіць над ёю. Бацькі яе застаўляюць рабіць тое і тое, бацькі ёй радзяць быць такой і сякой, і ўсё яна робіць па іх указцы, бо яны яе бацькі... Як-жа адмовіцца ад гэтага, як прырэчыць ім? Бацькі! О, бацькі! Якая вялікая рэч! „Але-ж я магу слухаць іх, як бацькоў“, думалася Зосі, „датуль, пакуль яны не запатрабуюць ад мяне болей, як ад дзіцяці... Ну, а калі яны пераступаюць гэта, намерваюцца нават заляіцца мяне, каб кіраваць па сваіх дарогах, тады я, мне здаецца, ужо пакідаю быць іх дзіцём, а раблюся нечым іншым, чужым няжывёлаю... Магу захванабэрыцца, маю на сё права“. Гэтыя і спадобныя ім гадкі-перадумы зблытвалі перад Зосяю неразьявны вузел задачай, і ёй боязна рабілася перад сабою, і яна мучылася няпэўнасьцю ў адказе Рыгору. Каб абмінуць гэта, Зося праказала яму:

— Не атручайма, Рыгорка, мы шчасных хвілін. Мы жывём сягоньняшнім днём... Мы заўтра йшчэ пагутарым аб сім.

— У гэтым так мала спакойнага ля мяне...

— Маўчы, прашу я . . .

І сама яна ізноў замаўчала, ізноў задумалася.

— Я ўсімі сіламі буду змагацца, каб наша шчасьце на далей працягнулася, — пасля некалькіх мінут змоўку, праказала Зося.

Рыгор нічога не адказаў: яму было гэтага вельмі мала, але і большага ад Зосі ён патрабаваць ня мог; ня мог, бо знаў, што на большае — сіл граба больш, а ў Зосі іх няма. Стала злосна яму на ўсіх, праціўна ўсё; потым разам зьявілася жаласьць к Зосі: ці-ж не давольна яе слоў ля таго, каб паверыць ёй, што яна яго любе?

— Дык заўтра сустрэнемся? — запытаў Рыгор, перакінуўшыся думкаю на заўтра.

— Няйначай, няйначай.

— А дзе?

— Дзе толькі ты хочаш і калі ты хочаш . . .

— Мне здаецца, ляпей усяго, што ў Хвойніку . . . Прыходзь так гадзіне а чацьвёртай, буду чакаць цябе ля сьценкі, з берагу . . .

Яны падыходзілі к Зосінай хаце.

— Прыду, прыду, — уверыла Зося, моцна паціскаючы яго руку.

— Буду чакаць!

На гэтым разыйшліся. Зося схавалася за вуглом, у дварэ, а Рыгор, крыху пастаяўшы, намеркаваўся да хаты.

VII

Васіль бачыў, калі Сёмка вывеў Зосяю з сянец, бачыў таксама, калі выйшаў і Рыгор, але нічому гэтаму ён ня прыдаў вагі: мала што вышаў Сёмка? Што за наўда? Вось вышаў, пройдзе з ёю раз-другі па дварэ, ды ізноў вернецца ў сенцы . . . Толькі Рыгор! Ці ня хітрыкі тут якія? Але-ж Рыгор многа пазьней выйшаў . . . Ды ці пойдзе яшчэ Зося з Рыгорам? Нябось, бацька так нашколіць за гэта, што толькі сьцеражыся! Чаму ёй ня знаць гэтага — знае, добра знае. А Сёмка, бач, не кахае Зосі . . . „Нічога, нічога“ . . . Супакойваў сам сябе Васіль і з кожным часам рабіўся вясёльшым, сьмялейшым: пачаў рызыкаўна прайходзіць па сенцах, перакідацца слаўцамі з дзяўчатамі, пацьвільвацца з некаторых. Разам з гэтым ён не пакідаў глядзець і на Пятруся, які патураў сваю таварышу . . .

Тым часам мінула з гадзіну, а ні Сёмка з Зосяю, ні Рыгор не вярталіся з надворку ў сенцы. Васілю стала рушць гэта, неспакойць . . .

— А можа і мы пройдзем крыху? — запытаў ён у Пятруся.

— Куды пройдземся? — перапытаў той.

— Ды вось . . . ведаеш . . . бач, я хацеў-бы яшчэ сёньні бачыць Зосяю.

— Ці-ж яна ня вернецца?

— Вернецца . . . толькі . . .

У гэты момант у сенцы раптоўна ўбег Сёмка. Жывы, вясёлы, ён хутчэй падбег к адной, потым к другой дзяўчыне і пачаў жартаваць. Васіль кінуў першы плян, змоўк, скрывіў сьрдзітую міну на твары і задумаўся: „Дык, знача, такі хітрыкі тут!“ Злосць загірела ў нутры яго, як кацёл на жару: здавалася, ён перакусіў-бы за адзін

раз надвое Сёмку, Янку і Рыгора. Не здабраваць бы нізашто і Зосі: чаму яна так насымяялася з яго . . . „Эх, зараза!“ прашаптаў ён і, ня змогшы ўстаяць на адным мейсцы, перашнураваў сюды-туды разоў пяць сенцы і падыйшоў к Пятрусю.

— Пятрусь, дык хадзем.

— Вось, няўрымсьцішся, — насымешліва адказаў Пятрусь . . .

— А табе ня ўсеброўна?

— Вядома, што ня ўсеброўна: я хацеў-бы так сама з Аўдоўцыняю ўгледзіцца, — дабавіў ён.

— Ну, то як сабе хочаш, — захванабэрыўся Васіль і даў некалькі крокаў ад Пятруся к парогу . . .

— Чакай, чакай, ня злуйся ўжо так: і я йду, — супыніў яго Пятрусь.

Васіль павесялеў і, узяўшы таварыша пад руку, вышаў з ім з сянец.

Гэтае іх вазьні ніхто не прыкмячаў, бо кожны меў сваю справу; толькі адзін Сёмка, як шпіён, сачыў за імі і так рагатаў унутры, што ня мог стрымацца, каб не сказаць Янку і Гэлі. Вось яны ў траіх толькі і праводзілі сваімі вачыма Васіля з Пятрусём з сянец. Гэна міжвольна ўшчуваў на сабе Васіль і ўжо з двара, з-за вушака, азірнуўся назад у сенцы ды пусьціў брудную лаянку на іх.

— Ведаеш што, Васіль, — ушчаў гутарку Пятрусь, калі яны выходзілі ўжо з Лінявага двара.

— А што?

— Толькі хай мы стронем іх, ты падыходзь, нічога не кажы і . . . бяры Зосю падпахі ды йдзі . . . Не зачэпе! А зачэпе — будзе каяцца . . .

— А ты думаў што! Толькі-б адно напаткаць дзе іх, тады-б ня стаў цэрэмоніцца ні каліва, ні беднага; а слова адно наперакор прамове — зразу бацну ў морду, — хвалько, з моцным козырам праказаў Васіль. — Толькі, кудэма нам ісьці, каб страць іх?

— Пачакай толькі: ці не пахіліць нам сьпірша на Жыдоўскі перавулак, потым на Здобінскую вуліцу, га? — ні то парадзіў, ні то запытаў Пятрусь.

— А давай! — згадзіўся Васіль, і яны заламалі направа.

Ішлі сьпешна, бадзёра, адхіліўшы на тылак шапкі і расшпіліўшы каўняры; пападаючы на каменныя ці абсацам камаш, ці канцамі палак — толькі стук пускалі вакол. Васіль весь ажно пыхаў ад прагнага хаценьня чымсь барджэй сустрэць Рыгора з Зосю і раз назаўсёды адвадзіць яго ад яе . . . „Ну, і задам-жа я, сукінаму сыну! Найду з чым прычапіцца!“ весяліў ён сам сябе. Але, як на злосьць, прайходзілі яны вуліцы і перавулкі, зварочвалі ў глухія завулкі, рабілі прырэсьцікі, хітравалі, а нічога ня выходзіла. То сям, то там спатыкалі парачкі, якія ці йшлі, ці сядзелі; або Пятрусь, або Васіль углядаліся ў твары, пазнавалі, давалі добрывечар, пытаць-жа аб Зосі з Рыгорам не хацелі . . . Толькі, прайходзячы другі раз Жыдоўскім перавулкам, ім напаткаліся два хлапчкі. Пятрусь хутчэй спыніў іх і запытаў:

— Ці не страчалі часам дзе, хлопцы, Мікалаішкі Зосі?

— Калі? — запытаў назад адзін з хлапчукоў.

— Ды вось цяпер, ці нядаўна?

— Не, ня бачылі, — паціснулі, як па камандзе, плячыма абадва хлапчукі. — А мо' то й яны былі? — абярнуўся адзін з іх к таварышу.

— Ды не, то Карп з Прузынаю, — адказаў запытаны, і яны пусьціліся ў далейшы ход.

Васіль з Пятрусём спыніліся: надаела швэндацца дарма.

— Ня нойдем, прапала, — праказаў Пятрусь.

Васіль зрабіўся сам ня свой: ён кінеў ад злосьці, як смала ў гаршку; сярдзіт быў на ўсіх і ўсё, а болей на сябе самога ды Пятруса.

— Калі-бо ты, Пятрусь, многаму напсаваў: я прасіў цябе выйсці троха раней, а ты ўсё не згаджаўся, — папракнуў ён таварыша.

— А ты думаеш тады дык зразу нагналі-б іх? — зьнедаволіўся Пятрусь.

— А можа!

— Што — можа! — перабіў яго Пятрусь: — ласьне ўгадаеш, дзе яны, — чорт іх ведае; ты думаеш, — а мо' і ў поле дзе пашлі. . . .

— Усё можа быць, — супакойваючыся і зьміраючыся праказаў Васіль.

— Ну, вось бачыш: нічога не парадзішь; астаецца йсьці дамоў. . . Ты яшчэ сваё нагоніш, не патурай: сьвяты наперадзе, — матнуў рукою Пятрусь. — Ідем ляпей да хаты, — парадзіў ён.

— Такі і хадзем. Я думаю, ці і яны толькі не разыйшліся? Але й шчасьце яго, што не ўдалося злавіць! Усыпалі-б добра, ведаў-бы другі раз! — смакаваў свой плян Васіль.

— А як, бок, ты думаеш, Пятрусь, — паправіўся ён: — а калі дойдзе з ім да бойкі, возьмуцца за яго таварышы якія?

— Вось дзіўны які! На самы перад Сёмка з Янкам, а там, бадай, і ўся хэўра. Іх многа, дэмакратаў гэтых. Брат, з імі цяжкавата справіцца. . . Ну, але-ж можна злавіць дзе-кольвак і аднаго Рыгора. . .

Пятрусь сказаў гэта зусім ціхім голасам, толькі з прыціскам і так уверана, што ў Васіля закраўся страх чапаць Рыгора, і тая адвага, смакуючая ім, што дагэтуль п'яніла яго зьверскае чучьцё і кіпела ўнутры, пачала слабець, гінудь, астываць. „Яно, бадай, і праўду кажа Пятрусь,“ паразмысьліў Васіль: „зачапіць яго, гэта падставіць голаў пад дэмакрацкія кулакі. Трэ іначай як-небудзь хітраваць“.

— А праўду такі ты кажаш, Пятрусь: ляпей ня варта ўздымаць гэтай гісторыі, а то з-за яна нічога так уляціць, што пасья й не ачухацца будзе. Гатовы яшчэ так, як і ў пятым годзе, страляць з леварвэра, і што ты з імі зробіш. Вось прыехаў з гораду — можа і леварвэр прывёз з сабою. З такімі жарты малыя. Толькі вельмі крыўда за тое, што, як наперакор яшчэ, стараецца, сукін сын, насьмяяцца з мяне. Ё павінен-жа добра ведаць, што нічога яму ня выхадзіць ад Зосі, а тота-ж пражэцца: дагэтуль лісты весь час з гораду пісаў, а цяпер з першага дня ўжо і на спацар. А гэтая, дурніца, таксама, слухае яго. Не, трэба тут пад'ехаць к бацьком — інакш ня выйдзе.

— Вядома, вядома, што так; вінавата многа і Зося: не пашла-б — сілаю не пацягнуў-бы. Так, на бацькоў трэба давіць, — згадзіўся Пятрусь.

— А такі гэтакі і зраблю. Заўтра-ж знарок убачу Міколу і аба ўсём нагутару яму! Няпраўда, бацька волю сваю пакажа ёй, — быццам нашоўшы поўную разгадку ўсім сваім запытанням, весела і спакойна праказаў Васіль.

— А па-мойму, чакай ўжо да сватоў . . . Ты-ж не перадумаў ісьці ў аўторак у сваты? Га? — парадзіў Пятрусь.

З гэтаю гутаркаю яны прайшлі добры кусок вуліцы; было ціха вакола, ажно чуваць было, як які неспакойны ясьнёвы лісток затрапечыцца на ясені . . . Вайшоўшы ў сваю гутарку, ні водзін ня меў часу падняць голаў, ці абярнуцца назад. Вось і ня дзіва, што, калі ў суседнім дварэ, направа ад Васіля, нямым голасам зашпчалі каты, яны абодва чуць не пападалі ад перапалоху.

— Цьфу, цьфу, згін прападзі! А каб на вас дохлую бог паслаў, — адпляваўся першым Пятрусь.

— А я ўжо думаў, што хто-небудзь засаду зрабіў на нас, — сапучы праказаў Васіль.

— Хай яны падохнуць . . . Дык пойдзем у сваты ў аўторак? — дапэўняўся Пятрусь.

— Няйначай пайду. Ты глядзі толькі: так, гадзіне а поштай, нікуды ня выходзь з дому: я па цябе забягу.

— Гэта — то як сабе хочаш, а мне скажы ты: ну, а калі са сватамі ўладзіцца, то на калі вясельле адложыш?

— Не далей, як да Пётры, толькі ўладзіць-бы якраз, — уверыў Пятрусь Васіль: — гэтага ня толькі я хачу, а і маці мая настае на сям, і дзядзька Хлёр радзіць, — дабавіў ён.

— А па-твоему, як здаецца: Мікола будзе гатоў?

— Не павінен адказаць . . . ні за што не адкажа, — як ад сябе — ад Прыдатнага казаў Васіль: — я гэта добра ведаю, бо яшчэ тыдзень таму навад я прыпадкам забег да Зосі, а Мікола в Мартаю мяне за рукаў, ды ў хату, і як гасьцінна прынялі! Стол заслалі, наставілі наліўкі, нацясьлі каўбас, сыра; Марта-ж, маці, бач, Зосіна, дык ўюном так і ходзіць вакол мяне, ды, брат, зяцям правывае! . . . І Мікола іначай ня скажа: „зяць, то-та, зяць то-та“. Зося — то як-бы недалоблівала, але-ж з бацькамі — што яна зробіць: бацькава воля! Сёньні так сама выпівалі разам: я, дзядзька той, Хлёр і Мікола. Гуторылі аб сватох і Мікола — рукі расташырае . . .

Васіль гаварыў і сьмяяўся, махаў рукою і, відаць было, што яму перадаваць быўшыя з ім здарэньні, надта весела.

— Гэ, калі так, та лахва! Маладзец ты! — патрапаў Пятрусь Васіля па плячах.

Чым больш Васіль гаварыў, тым вясельшым рабіўся. Што яму было да Рыгора? Рыгор ля яго — сьмецьце, ня болей; нат ужо яму не хацелася сёньні і спаткацца з ім. Усе думкі і хаценьні яго сустрэліся ў адной точцы, у плячах на бліжшыя часы. Яму дужа стала хацецца, каб скарэй перажыць сёньняшнюю ноч, заўтрашнія дзень і ноч і кусок пазаўтрашняга дня. Васіль, здэцца, каб змог, то пагнаў бы час, як можна скарэй, у пераскок, у абмін непатрэбных яму дзён. Пятрусь, які йшоў побач з ім, выдаваўся яму зусім ня тым, заўсёдашнім, звычайным таварышам яго, Хвэдаравым сынам, з якім ён, Васіль,

ужо болей двєсяці гадоў таварышке, і, што важна, праз увесь час не сваручыся, ня гневаючыся, — а Пятрусь стаў Пятрусём-братам, шчырым дабразычнікам, палавінаю яго самога. У Васілёвым нутру абудзілася прагна яхаценьне кінудца яму на шыю і доўга-доўга, запойна цалаваць яго. Ён нават міжвольна падаўся падняць рукі, каб ахапіць яго шыю, абняцца, але раптоўна спыніўся, астыў і праказаў:

— Глядзі, Пятро, нікуды ня выходзь у аўторак з хаты!..

Яны параўняліся з Пятрусёвай хатай, якая стаяла на ўзгорку, абнесена вузенькаю градою садку.

— Буду чакаць цябе, — суцешыў ён Васіля. — А тым часам я ўжо й дома! — кінуды вірк на сваю сялібу, дабавіў Пятрусь.

— А ўжо позна? — запытаў Васіль.

— Я думаю, што позна, — адказаў Пятрусь, — трэ йсьці спаць, — і ён працягнуў Васілю руку.

— А я яшчэ пакуль зайду! Дабранач! — паціскваючы са шчырасьцю Пятрусёву руку, разьвітаўся Васіль: — Я зайду ў аўторак, — адышоўшыся з паўганоў, пракрычаў ён.

Пятрусь ужо гэтага ня чуў, бо стаяў на парозе і бразгаў клямкаю ў дзьвярах.

VIII

На заўтра, на другі дзень Тройцы, Рыгор працнуўся а два-наццатай гадзіне дня і калі расплюшчыў вочы, зьлез з пасьцелі й прайшоўся па хаце, то угледзіў, што ў хаце нікога ня было, хоць прыбрана было чыста і падмецена; стол стаяў засланы белым старасьвецкім абрусом з чырвонымі і сіннімі каморкамі па краёх, а абразы былі завешаны новаю пекнаю тувальняю. У мыццальніку, пад чысьцосенькім, надвое зложаным трапачом, ляжаў касьцёр блінцоў з грэчкай, перамешанай на палавіну з пшанічнай, мукі; на вакне стаяў жбаночак з малаком, прыкрыты ад пылу і ад мух белецькім, драўляным кружочкам. Праз дваровыя вокны на чатыры шыбы, праглядала ў хату цёплае бліскучае сонца, і пукі праменьняў яго рассьцілаліся ў хаці па зямлі, адзін пук ля печы, другі недалёка ад полу. На шыбах вокан гулі мухі і бзынкалі авадні: усе яны стукаліся ў чыстае, празрыстае шкло, хочучы выляцець на двор.

Рыгор падышоў к вакну й пачаў глядзець на двор. На вуліцы кіпела жыцьцё: у сьвятошніх апаратках варочаліся з цэркві сілкоўцы, гутарылі, ківалі галавамі, махалі рукамі, сьвяткаваліся адзін з другім. Рыгору гэта йзноў напаміла аб горадзе, дзе ўсё іначай. „Ах, як я гэта люблю!“ бяслёўна праказаў ён сам сабе і пачаў прыглядацца, ці не пазнае каго са знаёмых, ці помніць многіх. Выпадкам яго вочы спыніліся на Агапе, Гэлінай мацеры. „А якая яшчэ пекная кабета! Мэрам ёй толькі дваццаць гадоў“, падумаў Рыгор і адварнуўся ад вакна.

— Трэ хіба ўжо адзецца, перакусіць сяго-таго ды... у лес... А мо' часамі і хлопцы прыдуць? Хай-бы ляпей ня йшлі сёньні, — зашпільваючы каўнер сарочкі, судзіў Рыгор... — А не — могуць і прыці! — дазволіў ён і падышоў к мыццальніку, дзе старэнна вымыў халоднаю вадою твар, выцераў чыстым палатняным рушніком і выглянуў

у вакно на вуліцу. „А гэта-ж і маці тут сядзіць“, угледзіўшы на прызьбе маці, зарадаваўся ён і прачыніў вакно.

— Ты ўжо ўстаў, сыноч? — пачуўшы стук вакна, абярнуўшыся к Рыгору, праказала Стэпа.

— Не, яшчэ сплю! — паджартаваў той.

— Дык годзі спаць, уставай ўжо! Пара абедасьць! — у свой чарод пакпіла Стэпа і паднялася з прызьбы, ды павярнула ў двор, у хату.

Рыгор вылез з вакна, прашнураваў некалькі раз праз хату, пасьвістваючы, потым пачаў адаявацца: узлажыў белую сатынавую кашульку, падвязаў яе пекным зялёным паясом, старэнна і акуратна расчасаў на галаве валасы, зрабіўшы прадзел з левага боку.

Вясёлая ясная пагода на дварэ, шчасьліва праведзены ўчарашні вечар з Зосьяю, а так-сама козлыт салодкіх чаканьняў сёньняшняга спатканьня, як ня трэба лепш цешылі яго душу, спляталі прад ім пекныя цудоўныя мары і маладзілі ўсю істоту. Чырвоная лёгкая руж хварбавала поўныя сьвежыя шчокі чыстага твару, а палахлівы агоньчык бліскаў у празорлівых вачох. У галаве спляталіся розныя думкі, усё вясёлыя такія, смелыя і жывыя... Ні шум, ні грукат, якія запаўняюць горад, не знарушваў іх яму, і Рыгору дужа прыемна рабілася, што ён выстараўся сабе адшук і сумеў прыехаць дадому, у роднае і мілае мястэчка, дзе кожная мясьцінка і кожная былінка яму знана і блізка. „Праўда такі то, што пішучь у газэці: што над родны край і над родную старонку нічога даражэй не знайсьці ў сьвеце.“

Кламяць тыя, несправядліва судзяць, кажучы: „там наша родзіна — дзе нам жыць добра“ — падумаў Рыгор і пры гэтым дастаў з-пад полу свой куфэрак; адамкнуў яго вынятым з кішэні ключыкам і, дастаўшы газэту, ізноў замкнуў і падапхнуў пад пол. Газэту-ж ён разьвярнуў, потым злажыў на двое і, тупаючы па хаце, учуткі пачаў дэкламаваць верш:

„Край мой родны, край мой мілы“...

— З кім ты разгутарыўся так шчыра? — напраншкодзіла яму маці, ухадзячы ў хату.

— Хэ-э, гавару... Не гавару, а чытаю ўчуткі, — адказаў Рыгор, не адхіляючы вачэй ад газэты.

— Ну, та пакідай, ды будзем абедасьць; ужо, дзякаваць богу, за полудзень мінула — людзі з цэрквы папрыходзілі.

Рыгор усё-ткі верш дачытаў; потым далікатна згарнуў газэціну, падапхнуў яе за абразы, а сам усеўся за стол, на якім ужо стаяла яда.

За абедам Рыгор распытаў мацэру, ці не заходзілі к яму сёньні, калі ён спаў, якія-небудзь хлопцы, глаўнае — Сёмка з Янкам. Маці сказала, што нікога ня было; тады Рыгор перайшоў на другую гамонку, пачаўшы распытваць маці, як яна жыла ўсю гэту доўгую пору, калі яго ня было ў дому, што перажыла і як яе здароўе маецца. Хоць Стэпа у сваіх лістох к сыну болей усяго і гаварыла аб сваім непачэсным жыцьці, але зачэпленая сыноўскаю спагадаю за самае жывое мейсца, нанова ўсё, слова ў слова, нібы па пісанаму, пачала павядаць яму аб сваім жыцьці на працягу апошніх двух гадоў. Ні водзіл трапунак, ні адна навіна Сіліцоў не схаваліся ад яе, ня вышлі з памяткі: усё Стэпа добра помніла і пераказвала Рыгору. І ў яе па-

вяданні многа было выказана аб горы, недахватках і крыўдзе, якія неадходна сачылі за Стэпаю, ганяліся за ёю па пятках. Выразнай, роўнай і гладкай, як ашыфлёванай, старасьвецкай мовай Стэпа ў чорных жалобных мулях абмалявала заўсёднае сваё галаданьне, холад сібэрных зім, які прыходзілася ёй пераціраць у неапаленай хаце, аб заўсёдных сварках за доўг з Лейбам; не забыла паміж з гэтым упамінуць і таго, што трапілася з ёю так тыдзень таму, калі Васіль Бераг адабраў ад яе дровы, аблаяў і яшчэ наштурхаў яе за няма-нішто . . .

Апошнія настолькі ўстрывожыла Рыгора, што ён ажно палажыў лыжку, весь так і ўзгарэў і праказаў:

— Як? Васіль Бераг . . . сьмеў старую кабету чапаць? Ах, злодзей, ах, кулак няш-ш . . . часны . . . ы. Н-ну-у, раепл . . .

— Ша, ша, сыноч, ліха яго вазьмі. Ты не займайся з ім . . . мала што; ён ня моцна, — супакоіла сына Стэпа: — ня ў гэтым, Рыгорка, **в рэч** . . . Гэта толькі маленькі прыклад . . . Супольна, сыноч, часамі так крута прыходзілася, што выказаць нельга словам.

Яна палажыла на стол лыжку.

— Прыдзеш, бывала, сядзеш у запечку, абапрэшы галавою аб печ і зцягнеш думкі, бесканешныя, забытаныя, цёмныя і адваротныя. Галава ажно пачынае трашчаць ад іх і, здаецца, вось-вось расколецца на дзьве палавіны — і тут табе каюк. Вядома, што-ж за дзіва, калі адуюць цісьне недастача, адуюць пралавіць гора, сьмяецца і скача ад радасьці катуючая доля . . . А к гэтаму яшчэ — я адносьненка вакол: здэцца й зайду сягды-тагды к каму-небудзь, сям-там сустрэнуся з кім — і хоць бачыш і ведаеш, што гэта людзі, такія-ж, як і сама, але паткніся к ім са сваім горам, дык хто цябе выслухае. Хто захоча цябе сцешыць, калі ў кожнага свой клопат за горла давіць. А, думаяцца, хаця-б хто выслухаў тваю споведзь і адно-другое слова ўпехі праказаў, — ох, колькі-б цяжару пасяля гэтага спала-б з плеч. Колькі-б сілы прыбавілася-б табе. Дык не — ніхто. І ўсе думкі свае я варочала к табе, пасылала іх з лёгкім ветрам, з хуткай хмаркай і бясьцяханьня маліла госпада, каб ён заслаў іх гэнаю поштаю. Сяду, бывала, у вакне, альбо на прызьбе, прыгляджуся на маладых хлопцаў, тваіх таварышоў, і сама сабе кажу: якія-ж шчаслівыя тыя мацёркі, чые дзеці жывуць пры іх заўсёды. У некаторых па-трое, чацьвёра і ўсе пры хаце. А гэта — адным адно дзіцятка і з тым лёс разлучае мяне, заганяе далёка з вачэй, у чужую краіну. Бог **святы** ведае, **в** бог святы знае, як яму там паводзіцца: можа, няшчасьненькаму, трапляецца цэлымі днямі галоднаму і халоднаму быць, цёмныя ночкі пад адчыненым небам каратаць. Слухаю гэта, як чытае Сёмка ці Янка твой ліст і, хоць чую, што ты пішаш, як і што ты там жывеш, а, даль-бог-жа, душа ўсё ня хоча верыць, што праўду ты мне пішаш. Мне здавалася, што ты мяне толькі супакойваеш ды сьцяшаеш, каб не апячаліць мяне, а сам зносіш там усякія крыўды. Ой, Рыгорка мой, мой сыноч, як рада я твайму прыезд, як я шчасліва пацешыцца з цябе! . . .

Рыгор сядзеў моўчкі. Мо' ў некалькі хвілін апускаў раз лыжку ў міску, займаў стравы зусім крыху, падносіў к роту і ня чуў, ці браў яе ў рот, ці выліваў на стол: было яму ўжо не да яды. Усе думкі яго

аддаваліся мацернай споведзі, за кожным словам, якое Рыгор лавіў з неадціхай цікавасцю, лавіў яго вухам, перасылаў у нутро і праводзіў душою. Вочы яго нязмігутна сачылі ў мацэрны твар, ужо стараваты, пажоўклы і зморшчаны, з адбіткам вялікага гора, прынятага ў жыцці ёю; сінія, сухія губы яе бясьцыханьня варушыліся, а ўпадлыя вочы час-ад-часу выточвалі буйныя, як каралі і як раса бліскучыя, сьлёзы.

Рыгору стала шкода мацеры да таго, што ён ня ведаў канца сваёй спагады.

— Што-ж зробіш, матулька, — нібы супакойваў ён яе, калі Стэпа, ад падышоўшай к горлу горкасьці абарвала сваю мову: — што-ж парадзіш, калі лёс ужо наш гэтакі . . . Матачка мая, нас многа-многа такіх . . . шмат больш, чымсь шчаслівых . . . Дажывём можа і мы да лепшых дзён . . .

Сказаўшы гэта, Рыгор зусім пакінуў есьці і вылез з-за стала: яда ня лезла ў рот, а мова з яго ня выходзіла . . . Яму захацелася выйсьці на прастор, у поле, пабыць аднаму там . . . „Ды й Зося скора пойдзе ў лес“ — успомніў Рыгор і пачаў зьбірацца.

— Чаму-ж ты так мала еў?

— Досыць, матка, пад'еў.

— Куды-ж ты думаеш пайсьці, сынку? — пытала далей Стэпа.

— А вось думаю ў Хвойнік прайсьціся. Хочацца крыху ў лесе пабыць, падзвіцца полем, — адказаў ён: — Ды й што рабіць сьвятам у мястэчку; а ў лесе хаця пасану чыстым паветрам.

— А па-мойму, хай-бы ты лепі, Рыгорка, астаўся ў хаце ды спачыў. Вось можа хлопцы прыдуць . . . А ў лес ды ў поле яшчэ сумееш нахадзіцца, — папрабавала ўгаварыць яго Стэпа, поўная прагі глядзець і глядзець на сынка бяз канца, каб у волю нацешыцца ім.

— Ды я, ведаеце, і ня вельмі ўтомлен, каб спачываць; спачыць сумею яшчэ.

— Ну, воля твая.

Рыгор тым часам сабраўся якраз: накінуў на плечы жакетку, узлажыў капялюш, узяў у рукі трасьцінку, а газэціну з кніжкаю ў другую і павярнуўся ў дзверы.

— Та хаця, сынку, не забавуся ў лесе, а прыходзь вячэраць, — папрасіла Стэпа, калі Рыгор пераступіў парог і ўжо ўзяўся рукою за клямку сьвяцілішч дзвярэй.

— Ды не, на вячэру прыду . . . А вось вы, мама, калі часамі войдуць хлопцы якія, хоцьбы Янка з Сёмкам, паведамце іх, што я буду сьнежні ў Ліня, — адказаў Рыгор з сянец і вышаў у двор.

IX

Хвойнік, ня зусім вялікі, так мо' дзесяцін у трыццаць, лясок, ляжаў на ўсходнім баку Сілкоў, якраз выпіраючыся сваім рогам ў самы роў-даліну, шырокі і плоскі, пасярэдзіне якога працякала маленькая хуткадечная рэчачка, паабалал якой былі капустаныя гароды, кусочкі нівак, яравых і жытніх і невялічкія паплаўцы. Калісь, як кажа лягэнда, жывучая ня толькі паміж жыхароў мястэчка, а і ў кніжках,

дзе апісана гістарычнае жыццё беларускай краіны, што калісь, гадоў соцен з восем таму назад, гэтаю далінаю-ровам, працякаў бацька-Нёман; але таму князю, што ў той час належылі Сілцоўскія землі, раскіданыя на многа міль вакола, штось запала ў голаў змяніць адвечную пуціну вялікае беларускае ракі. З гэтага часу Нёман цячэць тудэма, кудэма цячэць і ў нашы дні; дно-ж яго тут высахла, зарасло травою, а берагі згладзіліся і замуравіліся.

На поўдзень ад Хвойніку, калі стаць тварам к Сілцом, якія пекна красуюцца на другім баку даліны-рова, высіцца старыны замак-гара, абведзены глыбокім ровам, і высокім валам: гэта апошняя сьведка бы-валашняга вялічча і славы Сілцоўскага князёўства. З левага боку і ўперадзе замка красуюцца заросшыя багатымі расьлінамі могілкі; далей могілак у адзін бок — поле, у другі — малады гушчэрны гарэшнік.

Каб выйсьці ў Хвойнік з Сівулінскай вуліцы, на каторай жыў Рыгор з мацер'ю, трэ было прайсьці крыху гэтаю самаю вуліцаю, намерываючы ў супроцьны ад цэркві канец; потым, зраўняўшыся з маленькаю горкаю, спусьціцца з яе, павярнуць направа; там была Сівулінская дарога, па якой трэ йсьці да Вулачкі, прайсьці апошняю і дарожкаю праз капусьнік проста ў Хвойнік. Рыгор хутка прайшоў вуліцу, дарогу і Вулачку. У капусьніку ён ход убавіў, каб цешыцца акружваючым яго абразом. А абраз быў пекны! Зелянеўшыя шнуркі ніў, толькі што засаджаныя расадаю, чорныя, роўныя грады, з глыбокімі разорами між іх, выкрутасы бягучай рэчкі. Так унізу. Зьверху-ж глядзела чыстае, пабялеўшае ад сонца неба, само пякучае сонца; у паветры віліся жаваранкі і, як серабром, сыпалі сваімі песьнямі на яго. Сапло прыемнай сьвежасьцю і чулася гарачая блізкая роднасьць. У галаве мігам васкросьлі ўспаміны днёў яго дзіцячых гадоў, калі ён з другімі хлопцамі-таварышамі, малыя і распусныя яшчэ, кралі бручку з гародаў, зрываў мак і шчаўе. Часта траплялася пападацца за гэта ў рынку гаспадароў і быць бітымі; але гэта не памагала і яны хадзілі йзноў „імшаць“. Так бывала летам, калі ўсё сьпела. А вясною, чуць толькі паказвала на цяпло, пачынаў раставаць сьнег, часьцей выбліскала сонца, Рыгор з хэўраю сваіх таварышоў кожную нядзелю, кожны сьвяты дзень, бегалі ў Хвойнік і шукалі ў ём голых мясьцін зямлі; дзе знаходзілі — разуваліся і ступалі босымі нагамі. Потым, як сонца настолькі прыўдарала цяплом, што аж сьнег перарабляўся ў воду, запаўняў разоры і раўчукі, а рэчка мо' ў сто раз пабольшвалася, ён глядзеў паводкі, цешыўся бурнымі хвалямі яе, хутка нясучыміся кудысь туды, к Шансаваму возеру, а адтуль за памешчыцкі лес, дзесь далёка-далёка, у мора. Гледзячы і лобуючыся паводкаю, Рыгор ўспамінаў сказы мацеры, якая паведвала яму, што калісь-то, спакон вякоў, у адным мейсцы працякала вялізарная рэчка, па якой швэндаліся караблі, ганяліся плыты і на чаўнах людзі рыбу лавілі. Потым, у адзін такі час, трапілася так, што па рэчцы той паехаў ноччу плаваць ведзьмін сын і вась, толькі ён адплыў ад берагу і хацеў пераехаць на другі бок, як паднялася страшэнная бура — завіруха: неба зацяглося цёмнымі-працёмнымі хмарами, зашугаў страшэнны вецер; сіберна захвалываў воду і човен ня вытрымаў — абярнуўся, а ведзьмін сын

утоп. Бура съціхла, нібы і хацела толькі сабе ў ахвяру маладое жыцьцё . . . Праз колькі часу да ведзьмы дайшла гэна страшная звестка і тая ажно за голаў узялася з перапалоху, ды зрашыла пакараць рэку за яе такую штуку. Вышаўшы на бераг, яна падняла ў гору рукі і пачала клясьці; вада ў момант вайшла ў зямлю, пакінуўшы толькі маленькае жаральцо; а ў вадным мейсцы, на загіну, дык палажыла юшку і закрыла ёю тую дзірку, якою вада вайшла ў зямлю. На том мейсцы якраз зьявілася крыніца, якую празвалі „Віруноваю крыніцаю“. Вось, калі кінучь у яе камень, ды прыслухацца, то можна пачуць нібы дзвенек: то камень стукаецца аб юшку. Далей, перадаваў сказ, з часам падыдзе пара, да якое назначан тэрмін пракляцця, тую юшку ведзьма здыме, рака выйдзе з зямлі і зойме свае русло.

Ідучы капусьнікамі, Рыгор усё гэта пераваспамінаў, зраўніваў з тым, што бачыў, і быў дужа здаволен гэтым.

Няпрыкметна ля самога сябе ён падыйшоў к таму мейсцу, дзе сьценка падымаецца на гору, і лёгка, ды так сама няпрыкметна, узыйшоў на гору, а там скора дайшоў да граніцы лесу. Зразу яго абдаў пахучы смалою ветрык, да вушоў данёсься сьпеў пташак. Лясная краса так і цягнула яго, жывасілам, у глыб лесу, у гушчэрныя кусты ядлоўцу, у падгалісты арэшнік. Але ён захацеў астацца з берагу леса, на прагаліне, дзе абяцаў Зосі быць, дзе яго можна было скора ўтледзіць і адкуль перад яго вачмі разгортаўся дзіўны абраз . . . Рыгор зняў з сябе жакетку, скінуў капялюш, палажыў гэта на зямлю, потым падбраў шышкі і малое сухенькае галяйко, шчысьціў мясьціну і прысеў. Прысеў, разгарнуў кніжку і прыняўся чытаць. Але штосьці чытаньне яму не давалася, ня лезла ў голаў, перабівалася наплывам іншых думак, калыханьнем другога пачуцьця. Тады Рыгор кніжку адлажыў у бок і пачаў глядзець супроць сябе, то паднімаючы вочы к небу, то апускаючы іх назад, кнізу. Як на небе, так і на зямлі — абачылася адна краса, адна пекнасьць: блакітны абшар высі, заліты залатым праменьнем сонца, нізка аблягаў над зямлёю, быццам у ачавідкі спускаўся ўсё ніжэй і ніжэй, каб зусім сыйсьці з вечнае высі, прыкласьціся да зямлі, зьліцца з ёю і стварыць новае, вольнае, як вецер, вяёлае, як сонца, і незалежнае, як закон яго, жыцьцё . . . Дзеякі цянёк — сагнаць і агрэць сонцам, дзе нуда — пасеяць упойны, свабодны сьмех, дзе плач — замяніць бескраёваю, бязьмежнаю радасьцю. Восень, холад, як крыўду і зьдзек — адаслаць у царства казак; вечную, цвігучую вясну пасяліць на зямлі: каб гэныя кусты, што нібы пухкім дываном убралі лямагільны ўзгорак, гэтыя вярбіны і алешыны ў два рады, аперазваючыя рэчку, гэту самую рэчачку з чыстаю вадзіцаю, плюхаючаю дзеньня і ночна ў сваім бесперасьціханым цёку туды, на далёкі поўдзень, пад зялёнымі шатамі карон, не прапускаючых к ёй праменьня сонца; далей — зялёны луг, што ўбран пухкаю траваю і размалёван кропелькамі ўсялякіх красачак, пачынаючы ад беленькага вяёлага цюцюпана да чырвонае смалянкі, — гэты зялёны луг, што як днём, так і ноччу, гудзіць-іграе ад музыкі нязьлічаных стварэньняў, жывучых і лётаючых над ім; і гэны Хвойнік, з роўнымі высокімі дрэўцамі, з густымі кустамі, з хорам штукак — адным словам, усё тое жыцьцё, якое ў поўнай сіле і моцы пра-

яўляецца цёплым летам, — каб гэта жыццё ня мела свайго канца, свае сьмерці, а вечна-б, бесперасьціханьня бурліла, цякло, кіпела, а калі-б і змянялася на тэрмін — то ня ў бок заміраньня, сьцішэньня, а ў бок вышэйшага кіпеньня, вышэйшага бушаваньня. „Эх, здаецца, каб я меў сілу і волю, я-б абыйшоўся бяз усякіх староньніх падмог, а сам, уласнаю рукою, не адкладаючы ні на квадранец надалей, усё перарабіў-бы на свой манер. І ніхто-б не скардзіўся на мяне, ніхто-б і словам ня заікнуўся, што я кепска зрабіў гэтым... бо я вельмі маю шырокую і дабротворчую душу, поўную любоўю і спагадай сэрца. Але — што-ж чалавеку дано, ды яшчэ гэткаму малому, проста-му, нячэмнаму працаўніку, як я, Рыгор? Зусім нічога, зусім нічога... А ня маючы нічога — нічога і ня зробіш.“ Рыгор гэта ведаў, як лепш ня трэба, ведаў не ад таго, што мо' пачуў ад каго, ці хто набаяў яму, што, у сваю чаргу, ён чуў ад разумнейшых за яго людзей. Не і не! Рыгору тут не патрабавалася вагкасьці думак асьвячоных людзей: ён мог сам разабрацца лепей за другога вучонага. Дваццаць два гады жыцьця, на працягу каторых ён паспытаў столькі гора, мукі, пагарды і зьдзеку, столькі праліў поту і сьлёз, змарнаваў сілы задарма, на неадплатную, неаддзячную карысьць другіх людзей, якія выгадалі ў жыцьці тым, што яно падвязла ім на сіле, хітрасьці, дасьціпнасьці і кемкасьці. І, дзякуючы таму, што Рыгор гэта ведаў, ведаў не па тэорыі, а бачучы сваімі вачамі і чуючы сваімі вушамі, ён і хацеў — так моцна і так шчыра хацеў, што ў сваёй шчырасьці забываўся аб сваёй бясь-сьільнасьці і марыў перад сабою няжывучыя зданьні і чары... Марыў і забываўся, бо вельмі соладка было само гэта марэньня...

Вось і ня дава, што ён ня толькі што ня чуў ціхага шэпту сасно-вых карон, мернага памінутнага стуку падаючых леташніх сухіх шы-шак, песьняў вясёлых птушак, а і ня прычуў нават, калі і адкуль падышла к яму Зося. І толькі раптам закрыўшыя яго вочы чысьце цёплыя і мяккія рукі ды подух ад распаранага маладога цела заста-вілі Рыгора пракрычаць запытаньне:

— Зося?!

— Адга-а-да-аў! — вясёлым і здавольным голасам адказала Зося і зьняла рукі з вачэй ды стала над ім так, што край яе лёгкае карту-новае спадніцы дакратаўся пакудлачаных яго валос. Рыгор пасьпеш-на на падняўся, паправіў на сабе кашульку і лепей разгарнуў пакаме-чаную жакетку, ды з лёгкаю пытацельнаю ўхмылкаю на расчыраванеў-шым твары, умільна паглядзеў на Зося.

— Чаму так позна? — запытаў ён.

— Чорт яго ведае — спазьнілася. І вось чаму: толькі, ведаеш, мы скончылі абедаць і яшчэ я не пасьпела высьціць з-за столу, як, бац — хто-ж ты думаеш? — Васіль у хату. Я проста так і зьнямела ад злосьці; а ён, ведаеш, доўга не чакаючы, расьсеўся сабе на ўслоні, спыніў бацькоў і давай гутарку разводзіць. Перш тлумачыў адно, потым — другое, а далей-болей паціханьку й давай і да мяне дабрацца. Я гэта, ня даўшы яму развісьціся, так і перапыніла на слове: „прашу вадою апарыла; ён ураз і змоўк ды павярнуў ізноў на другое... Я перш думала насядзець ды перачакаць, покуль ён перакажа і пойдзе,

а потым і самой ісьці. Але мінула цэлая гадзіна і ўжо нат другое тучь ня палова, а мой Бераг, як заведзеная машына, шчабеча-шчабеча і ня думае ўцякаць. Я тады, нічога ня кажучы, драла з хаты, ня ўспела нат і прыхаіцца, як бачыш.

Рыгор вірнуў на Зося і зразу праканаўся, што яна праўду кажа, бо яе бялесія льняныя валасы, заўсёды акуратненька расчэсанія на прадзел і завітця ў дзьве аднамерныя па даўжыні і таўшчыні касы, на скорую руку былі згорнуты ў куклу, нядбайна прышпілены, так што палойкі іх зьвісалі па шчоках і расплываліся па ветру.

— Бач, які дасьціпны хлопец, Бераг гэты твой, — праказаў Рыгор і засьмяяўся.

Зося сарамяжа і крыўдліва адказала яму тым самым: ціхаю, трусельваю ўхмылкаю. Рыгор быў весел у гэты час і яму зусім не хацелася чымсь-бы ня было атручваць настрой Зосінай душы. Вось, бачучы, што яго словы, нібы крыху смуцілі яе, Рыгор барджэй перамяніў гаворку.

— Та прысядай-жа, Зоська . . . Мо' часамі бачылася ты з кім-небудзь? З нашых, бач? . . .

— Не . . . А з кім? — садзючыся на краю разасланай Рыгоравай жакеткі, якраз ля самага Рыгора, запытала Зося.

— Ды, бач, з Сёмкам, з Янкам, ці з Пятрусём Зьмітравым? З Пятрусём і я яшчэ нат ня бачыўся.

— Што, і яны, маюць прыйсьці сюды?

— Не, я аб сім з імі нічога не гаварыў, але мо' трапункам і заблудзяцца.

— Хай-бы лепш ня прыходзілі; мне хочацца сёньні пабыць з табою ў дваіх, — праказала Зося і кінула Рыгору ў твар вырваную зелянінкаю.

Рыгор гультайна адхіліў голаў і, шчасьліва засьмяяўшыся, праказаў:

— Я так-сама не хачу, каб яны прыйшлі.

Зося саромна скасіла свой пагляд і, стрымоўваючы ў нутры кіпучае пачуцьцё ласкі, моцна, порукам, сапла. Рыгор ня спускаў з яе вачэй, прыслухаўся к яе сопу і гультайна, нярухома сядзеў на адным мейсцы, як бог у нірваньне. Потым паварушыўся: крыху падаўся назад, выняў з-пад боку руку, галавою прыблізіўся к яе твару і сказаў:

— Чаму ты маўчыш? Аб чым думаеш?

— Так, ні аб чым, — коротка адпавядала Зося, а сама так і гарэла, так і кіпела ад нейкага асобнага, ей адной вядомага шчасьця. — Чаго ты так углядаешся ў мой твар? Ты колеш мяне сваімі зіркамі! — дабавіла яна і прыапусьціла векі.

— Я не магу наглядзецца на цябе. Ты заварожваеш мяне, каханая Засюля, — гультайна, ледзьве варочаючы язык, шэптам адказаў Рыгор.

— Ты хлусіш, Рыгор. Ты кіпіш . . .

— Я, кіплю? Зоська, мілая, адкуль ты ўзяла гэта?! . . . Маўчы, бо ты дужа гэтым крыўдзіш мяне . . .

— Няўжо ты ня хлусіш?

— Ні каліва, ні беднага.

І Рыгор абвіў Зося праваю рукою, украдкаю змачыў языком усю пору высыхаўшыя ад пякельнай смагі губы, паднёс іх к яе чырвона-белаю твару і прагна ўшпіліўся ў цэпную мягкую шчаку яе доўгім ап'яняючым пацалункам . . . Абое нібы замёрлі, анямелі . . . Потым-бы апомніліся: Рыгор спугна адняў губы, адхіліў голаў і азірнуўся вакола. З-за куста пачуўся лёгкі хруст, быццам пад нагою зламалася стырчака. Рыгор хутка падняўся на ногі і пачаў узірацца ў той бок, адкуль дайшоў хруст. Аднак нідзе нікога ня было відаць. Спакой-ныя хвоі, як і заўсёды, глядзелі ў неба сваімі зялёнымі іглістымі каронамі, адкідаючы ад сябе доўгія слупы ценяў, канцы якіх упіраліся ў кусты і гінулі. У кустох, як заўсёды, лёталі малюсенькія пташкі, валовы-вочкі, рэзва чвырыкалі, лавілі мошак ды камароў. У прагаліны адсведчвала яскравае сонца.

— Нічога і нікога, — праказаў Рыгор, апускаючыся ізноў на зямлю.

— Давай пройдземся далей; ну, хоць за Алешную съценку, — парадзіла Зося.

— Пойдзем, — згадзіўся Рыгор, і хвацка, па маскальску ўскочыў і стаў на ногі. Зося-ж паціху й з асцярогаю пачала падымацца; тады ён далікатна ўзяў яе пад руку, прыгнуўся і памог устаць. Потым Рыгор падняў сваю жакетку і капялюш, абцёр ад сьмецьця і капялюш надзеў на голаў, а жакетку ўскінуў на руку.

— А кудэю пойдзем: між граніцу, ці лесам? — запытаў ён.

— Лесам лепей.

Яны крануліся й пашлі . . . Першыя крокі ім удалося зрабіць па выцерабленым і выматым мейсцы, а далей дарогу пачалі загараджваць густыя арэхавыя й яловыя кусты, ламаччо. Прыходзілася хвіліна ад хвіліны згінацца, каб не зачэпіць гальля, вярцецца ў бакі, азірацца. Павуціньня лезла ў вочы і ліпкімі серабрыстымі ніткамі абляпляла іх твары; садзіліся на лоб і шчокі мухі, гулі авады. А духата — ажно бялізна прыліпала к целу . . . Рыгор ішоў папераду, адхіляў гальлё і трымаў у руках, пакуль пройдзе Зося, потым выпускаў яго, а сам ізноў забягаў наўперад. Гальлё, вырваўшыся з Рыгоровых рук, як сталёвая пружына, старалася ўцячы на звычайная мейсца і толькі гудзела . . .

Прайшоўшы ганоў з двое гушчарнікам, яны саўсім нечаканна ля сябе, упёрліся ў Крывое балота, густа абросшае з берагоў высокаю асакою і рэдкімі кустамі стырчакаватае блішчатае ракіты. Яны спыніліся і агледзілі яго, як ёсьць, і ўздоўж і ўшыр; а балота цягнулася ўперад ганоў са трое і заварочвала вузкім канцом у левы бок, дзе хавалася між кустоў. Абыісьці яго з гэтага боку ня трэ было й думаць, і яны павярнулі направа. Прайшоўшы ганоў са двое, паказалася роўненькая, як струнка, заросшая руцяною мягканькаю мураўкаю, пекная съценка; адзін канец яе выходзіў на граніцу Хвойніку і ўпіраўся ў жытні палетак. Калі паглядзець так, то здавалася — то ня съценка, а вялікая труба, знарок некім праложаная праз лес. Другі канец съценкі ўпіраўся ў малады сьветла-зялёны, ад вырасшых на некалькі каргоў пушнікаў, густы ельнік. То сям, то там, паабапал съценкі, тырчаў арэшнік і бярэзнік, якія так-сама распукваліся і шмат пры-

давалі гэтым прыгожасьці абачнаму абразу. У версе-ж кароны старых хвой, сходзячыся з двух бакоў сьценкі, спліталі жывы полаг; але гэты полаг быў ня зусім густы, бо праз яго прабівалася праменьне сонца, як праз вялізарную тарку, ці рэшата, і рэзвымі, мігаючымі зайчыкамі гуляла па зялёным махрастым уборы. А калі было прыгледзіцца чутку пільней, падняўшы вочы, то відзелася трапятаньне сіняватага паветра, нібы сіта ў млыне. У паветры лёталі матылькі, якія, здавалася, й квадратца не маглі спыніцца на адным мейсцы, бо тое-ж трапеткае паветра іх насіла . . .

Калі Рыгор з Зосяю міжвольна, быццам згаварыўшыся і заўчэсьня абдумаўшы, спыніліся на сьценцы і моўчкі, бы зварожанья, стаялі некалькі хвілін і цешыліся пекнасьцю прыроды, якую многа разоў яны ўжо бачылі паасобку і тры, і пяць гадоў таму назад, якраз над імі, на тоўстай, але крывой хвой, паказалася вавёрка; яна, бы знарок, набегла на іхнія вочы, саскочыла на самую нізкую галінку і, узіраючыся на іх пранозьлівымі хітрымі і ў той-жа час мільмі вочкамі, ды верцячы доўгім, як памяло, махрастым хвостом, быццам шпіён, падасланы кім-небудзь, старалася да акуратнасьці разгледзіць як Рыгора так і Зосяю, а пасля пабегчы і расказаць паслаўшаму. Рыгор перш цешыўся з гэнага вёрткага і прыгожага зьвярка, а потым захацеў спужаць вавёрку і сагнаць з хваіны; ля гэтага ён хутка схапіў з галавы капялюш і размахнуўся, быццам хочучы кінуць ім на яе; але вавёрка і вокам не павяла, толькі хутка абкруцілася на вакола сябе . . .

— А каб ты здохла, — праказаў Рыгор і пачаў шукаць якогасьць аскабалка.

— Ды пакінь. Няхай сабе гуляе ціха, — разважыла Рыгора Зося і папрашкодзіла яму. — Хадзем далей, — дабавіла яна.

Рыгор яшчэ раз махнуў капялюшом, крыкнуў: агу! і яны сыйшлі са сьценкі . . .

Яны адышлі мо' з пяць сажняў у бок . . .

— Вось тут трэ і прылегчы, — вышаўшы на круглую зялёную прагаліну, парадзіла Зося.

— Давай спынімся, — згадзіўся Рыгор і пры гэтым зьняў з рукі жакетку, падабраў ля маладзенькай бярозкі, у цяньку, лепшую мясьцінку і разаслаў яе. Зося першаю кінулася на землю і прылягла бокам, падпёршы праваю рукою правую шчаку і крыху прыгнуўшы ногі. Рыгор-жа дастаў ралку бярозы, адламаў ад яе віціну і паважна апусьціўся на жакетку побач з Зосяю.

— Вось тут нас ніхто ня нойдзе, — сказаў ён: — што хочаш рабі, — дабавіў у сьлед за сказаным і трусьліва, каб Зося не растлумачыла яго слоў у дурны бок, але ласкава, паглядзеў на яе, правеўшы зіркам з ног да самых грудзей, дзе і спыніўся.

— Ці-ж мы зладзеі, што што-небудзь благое рабіць будзем? Ня праўда, Рыгору?

— Вядома, што так . . . Я-ж на гэта ня хіліў . . . толькі, хоць і пагаманіць аб чымсь, то няма каго сароміцца, на некага азірацца: ніхто не пачуе, не паглядзіць скоса. Вядома — адны, як цары . . . Ах, як добра тут, у роднай старонцы. І лес пад бокам і пекнасьць палёў

і сьвежае паветра — адным словам — лета, дык лета! Зусім ня то — у горадзе: там заўсёды прыходзіцца сядзець у смуродзе, у імпадзе...

— А ласьне там няма блізка лясоў? — зацікавілася Зося, працягнуўшы к Рыгору руку. А сама нязьмігутна глядзела яму ў тварыну.

— Не. Ня то, каб ня было іх нізваньня, толькі ня так блізка яны знаходзяцца ад гораду, каб часта іх наведваць. Ды няма ў іх той красы натуральнай, таго характава прыроднага, як тут... У горадзе лясы — для багачоў...

— А й праўда: добра быць багатаму: яму ўсё дазволена... Вось, каб гэта туды ды з Берагавымі грашма...

— Э, што ты думаеш, ласьне Бераг ужо такі магнат. Вядома, мае-мае трохі, толькі не хацеў-бы я яго грошаў і з яго розумам...

У гэтыя свае словы Рыгор уклаў шмат злосьці й зьненавісьці к Берагу. Яму, здавалася-б, і не падходзіла-б гэта форма варажасці к свайму недругу, прымаючы на ўвагу яго добрую й мяккую натуру, бяскрыўдную душу і ўступны характар, толькі — і праведнік можа зграшыць — вайшоўшы ў яго варункі, варункі чалавека да глыбіні свае душы, да малпосенькай кропелькі свайго стварэньня, ухахаўшагася ў гэту пекную дзяўчыну, якая вась у гэны момант ляжыць пры ім, нібы той анёл на вобразе ля ног Хрыста, — ціхая, добрая, ветлая, беспадобная па сваёй красе і за якою неадхільна сачыць варажае вока, каб адняць яе ад яго. Колькі ўжо Рыгор бачыў усялякіх дзяўчат па розных гарадох, у тым ліку і ў Рызе, колькі прапусьціў іх між сваіх вачэй, і ўсе яны нейкія другія, інакшыя, чужэйшыя і брыдшыя. З многімі ён, як сам прызнаваўся ў лістох к Зосі, быў знаём, нават блізка таварышкаваў, але ні ў воднае з іх не падмячаў таго, што ёсць у Зосі: нейкай цёплай, асабіста прыемнай дабрата, любоўнага магнэсу. Дык як-жа спакойна адносіцца яму к ёй? Як ня дрыжаць перад вачмі тае апаскі, каторая зьвісла над іх дружаствам і любоўю гострым мячом? Ды ці мог ён, Рыгор, быць праконан да пэўнасьці, што Зося ні каліва, ні беднага ня любіць Васіля? Ён аб сім не гаварыў з ёю ніколі і не хацеў нат гаварыць. Яму здавалася, што Зося яго любіць, ён бачыў гэта па ўсім, адчуваў нутром і адганяў усякія суменьні...

Тым часам Зося, як і ўсе простыя мяшчанкі, выгадаваная пад усякія байкі і ўстановы старасьвецкіх, аджываючых разуменьняў, лёгка можа паддавацца ўсякім намовам і нашэптам. А хто ня знае мяшчанскіх разумень? Ён на першым пляне стаў нейкую там знатнасьць, нейкую там славу, збудаваныя на багатым гаспадарстве, на хцівасьці, на пагардзе к бедным. Усё, што пахне праўдаю, дабратаю, чэснасьцю і людзкасьцю, настаяшчаю, сьвятою людзкасьцю — самы горшы, самы закляты вораг ім, гэтым разуменьням... Рыгор ведаў гэта так выравна. Яго мучыла тое, што, жывучы самому між такіх людзей, яму трэ было апускацца да іх, каб хоць на вочы зглядзіць тую няроўнасьць, якую душа выпірала на верх. Рыгор толькі і меў сьветлых думак, што аб тым: вась можа ўдасца і ён вырве Зося з гэнае ямы, утлумачыць ёй свае думкі і пачуцьцё і ў дваіх, збоку ад усіх, ім так весела, так шчасна будзе жыцца. Ды Зося-ж усё-ткі ня была, як дру-

гія: яна была досі разумнай дзяўчынай. І гэта давала Рыгору увераннасьць, што Зося не паддасца мяшчаннасьці, не пагразьне ў ёй. Але — адно думаць, другое — бачыць на вочы. „Хай бы, здаецца, Зося ня ўспамянала ў такія хвіліны аб грошы.“ зьнедаволіўся Рыгор у думках; потым разам рассудзіў: „Мала якія думкі к чалавеку разам успадаюць у голаў!“

— А ведаеш, Рыгору, як-бы мне хацелася пабыць у вялікім горадзе, хоць крыху-б пакыць у яго жыцьці! Каб, здаецца, я была слабодна, каб на-да мною ніхто не стаяў, я-б найначай паехала-б з табою ў Рыгу, — пасля кароткага змоўку праказала Зося.

— А што-ж табе прашкодзіць гэта зрабіць?

— Што? Эх, эх! Ну, і чаму ты так судзіш?

— Чаму?

— Ласьне табе няведама, што на-да мною вісіць бацькава воля. Ды ці-ж ня ведаеш к гэтаму, які мой бацька. І дзіўны-ж ты, як я бачу. Я-ж — дзяўчына, бязвольная, у якое ёсьць бацькі, каторыя мяне адзяюць, абуваюць, кормяць . . .

— Гэта я добра ведаю, — адказаў Рыгор. — Але пачакай: а калі яны, твае бацькі, то ты іх ня дзіця? Ты служкаю ім павінна быць, з якое толькі карысьць выпягаюць? Дык вось, калі яны твае бацькі, то павінны цябе і любіць; а калі яны цябе любяць — то чаму-ж ім ня ўняць тваей просьбе, ня даць табе волі? Толькі захаці, скажы, што табе гэта і гэта павінна быць даступна і — канец. Хто-ж мусе папрэчыць? Па мойму так.

— Ой, пакінь, Рыгор, гэтак казаць. Няўжо-ж яны, ты думаеш, мяне не шкадуюць, або ня любяць. Яны і шкадуюць мяне і любяць, але па свайму гэта ў іх выходзе.

— Пакінь, пакінь, Зося. Гэта ня любоў, не шанаваньне, калі душа занявольваецца, калі падсякаюцца хаценьні, мардуюцца жаданьні . . . Табе здаецца, што яны цябе забясьпечыць хочуць, калі шукаюць славы ды багацьця. Ой, не! Вельмі многа абмылішся, калі так думаць будзеш. Гэтым цябе хочуць прынудзіць астацца на тым мейсцы, на яком яны стаяць, зьнішчыць плёны твае маладое душы . . . Ты бачыш нешта пекнае і вялікае перад сабою, душа твая рвецца к яму, а іх ліпкія рукі стрымліваюць, ня пускаюць

Гаворучы гэта, Рыгор настроіў сур'эзна міну, упіліўся вачыма ў Зосін твар і ў кожнае сваё слова, выпускаючы з губ, укладаў шмат пачуцьця; гарачага, як распаленае ў агні жалеза. Зося слухала са шчырасьцю, са стараньнем; толькі ёй ня ўсё паказвалася зразумелым, а за гэтым не магло мець выразнага водгуку ў душы. Словы пекныя і думкі, укладзеныя ў іх — мудрыя, але сэнс нейкі надта цяжкі к разуменьню, вельмі туманны к зьясьненьню.

— А ўсё-ткі, як сабе не кажы, а мне дужа трудна зрабіць так, як ты радзіш: кінуць бацькоў і ехаць ад іх у горад, — шчыра праказала Зося, падмацаваўшы свае словы кіўком галавы.

— Чаму так?

— Ня ведаю, чаму . . . Не хватае ні то сьмеласьці, ні то адвагі, чагось-то не хватае, і я баюся пайсьці на гэта. Ты — ты другое дзела: ты мужчына, ты вольны і сьмелы.

— Эх, каб мне толькі здароўя, колькі і дзвучат ёсьць такіх.

— Можа, але многа меней чымсь мужчын.

Зося змаўчала, задумаўшыся. І Рыгору ня цікаўным паказалася далей гаварыць аб гэтым; вось ён, каб перамяніць гаворку, крыху намаўчаў, акінуў зіркам неба і паянку і, крануўшыся Зосінай рукі, прамовіў:

— Не сярдуеш?

— Не, нічуткі.

— Дамоў не сьпяшыш?

— І ня думаю.

— І есьці ня хочаш?

— Не... Не клапаціся... Можа ты што задумаў? — у свой чарод запытала Зося.

— О, я... не, не... Я, здаецца, бясконца тут быў, ляжаў-бы на гэтай мураўцы, ды глядзеў-бы на цябе. А калі яшчэ падумаю, што... эх, Зося, Зося, благі гэты сьвет і дрэнныя ўклады жыцьця. Страшна, многа ўсялякіх злыбядных сіл, якія з усіх бакоў, тое й знай, што толькі і падьсерагаюць, стараюцца ўзлажыць кайданы на кожнае тваё жаданьне.

— Аб чым ты кажаш, Рыгор? — трывожна запытала Зося.

— Э, ды лепш ужо маўчаць, ня варта душы трывожыць...

— Не, скажы, Рыгорка, а то буду маракаваць...

І Зося шчыльна прытулілася к Рыгору правым бокам грудзей, а руку яго моцна прыціснула к сэрцу, пацягнулася і шчыра пацалавала ў шчаку.

— Я... я ўсё думаю, што нам прыдзецца растацца з табою, — нясьмела, запінаючыся ад незьяснёных жаданьняў — тут жа, на гэтым месцы, абняць Зосю, сьціснуць яе, як можна мацней і ўсім стварэньням сваім растаць у яе, дарагой яму, настацы, — праказаў Рыгор.

— Не-э-э, не... гэтага ня будзя-а-а-а, — сьцешыла яго Зося і замёрла ў бязвольнай утоме.

Рыгор абгарнуў яе абедзьвюма рукамі, прытуліўся к ёй шчырашчыра і ўпадрад некалькі раз пацалаваў яе наўзапой; пацалаваў і пачуў, нібы цэлы жбанок пахучага, найсалодшага мёду з-пад маладых пчол чыясь неабачная рука ўліла ў яго рот, адкуль ён, растаўшы на віно, раптоўна разліўся па ўсім яго целе, ад галавы да самых пят, і нейкім прыятным, тонкім і гострым хмелем ускружыў яго голаў, здранцвеў усю істоту... толькі сэрца ня змог спыніць і яно білася ў паспешным перацоку.

— На, вазьмі ад мяне, што толькі табе патрэбна, — з заплюшчанымі вачыма і бясьсільна схінуўшаю галавою, путанаю моваю праказала Зося і ў прыятай судараве спусьцілася з Рыгоровых калень на мураўку, дзе расьцягнулася ва ўсю даўжыню свае пекнае стройнае настацы... Бязвольныя рукі яе ляглі між бакоў і выразнымі абрысамі абмаляваліся пукатыя грудзі, высока падымаючыся ад глыбокага роўнага сопу...

Рыгор на хвілю, нібы сумеўшыся ад нейкага раптоўнага, дзіцячага сораму, быццам замёр, застыў: беззавборная міна яго твару, пасавельныя вочы, вяласьць рук казалі аб тым, што ён бязволен, у чых-то руках...

— Зося-а, Зоська. Чаму ты так кажаш? — Няўжо ты думаеш, я пайду на ўсё да часу. Я цябе дужа шкадную, каб асьмеліцца.

Зося, як ляжала, так раптам паднялася і раптам пасумнела, бы спалохаўшыся за тую адкрытасьць, якую зьянацку дапусьціла ў сваёй гутарцы з Рыгорам.

„Ой, што-ж ён падумае. На ліха мне, на бяду!“ уздрыгнуўшы ўсім целам, нячутна ля другога, праказала яна сама сабе і апусьціла к зямлі вочы.

Гэта Рыгор скмеціў і запытаў:

— Што з табою, Зося?

— Нічога, я так сабе, — адказала тая, а сама падумала ізноў:

„Ах, якая-ж я дурніца. Што-ж я зрабіла! Ён гатоў палічыць усё гэта за“ . . . і Зося прасьлязілася.

— Ты мяне ня любіш, Рыгор? — ні то запытала, ні то папракнула Зося.

— З чаго ты ўзяла? Што ты кажаш? — як няпрытомны, праказаў Рыгор і пры гэтым усахпіўся на ногі, прабег некалькі раз узад і ўперад па прагалінцы; потым апусьціўся на калені перад Зосяю, абняў яе і, заглянуўшы ў вочы, запытаў:

— Чаму ты так кажаш?

Праз хвіліну дабавіў:

— Даруй мне: я ня ведаў, што гэтым цябе пакрыўджу.

Зося змоўчала. Адхіліўшыся ад Рыгора, яна паправіла на галаве растрэпленыя валасы, падвязала шаль і кранулася ісьці. Рыгор падняўся, крыху пастаяў ашаламленым; потым, нібы абудзіўся, нагнаў Зосяю й праказаў ціха й ня сьмела:

— Да хаты, Зоська? — і, ня адтрымаўшы адказу, узяў яе пад руку і ціхім крокам пашоў з ёю.

Х

На дварэ ўжо вечарэла. Спаўшае нізка сонца раскідала па абшары пачырванелыя, астываючыя праменьні, якія доўгімі яскравымі касьнікамі пралазілі між лясную гущэр. У каронах дзярэў і ў кустох пачаў зьбірацца змок, і зелень зрабілася смугла-зялёнаю. У паветры стала многа халаднаей і адчувалася, як у малпосенькіх, няпрыкметных кропельках асядала раса. Гостра запахла вячэрняю сырасьцю.

Моўчкі, прытаіўшыся, перайшлі Рыгор з Зосяю сьценку, толькі акінулі паглядамі вакола сябе.

— Выбіваймася на граніцу, — парадаіў Рыгор.

— Добра, — ціха адказала Зося; і, выпусьціўшы гэта слова з губ, разам пачула, як зьялася ўся ціжар, асеўшая ёй на душу з таго моманту, калі яна праказала Рыгору тыя словы.

— А ці далёка тая граніца? — ужо ахвотней запытала яна.

— Ды не. Вось пойдзем так (Рыгор паказаў рукою), то скоро выйдзем. Сьвеціцца, здэцца, вундзeka.

— Ты не сярдуеш, аднак? — запытаў ён, нахіліўшыся к ёй.

Зося сорамна ўсьміхнулася і адказала:

— Не, не сярдую.

— То дай-жа я цябе пацалую за гэта . . .

І Рыгор прагна ўпіўся губамі ў Зосіну шчаку.

— Ах, Рыгору мой . . .

— Мо' і заўтра мы прыдзем сюды? — спусьціўшы крыху часу, запытаў Рыгор.

— Можа, забачым . . .

— Ты скажы напэўна.

— Прыдзем.

XI

Тым часам Рыгор з Зосяю вышлі з лесу на граніцу і павярнулі к мястэчку. Здалёк (ад Хвойніку да Сілцоў лічылася ня больш адной вярсты) Сілцы былі відны, як на далоні: старыя маленькія хаткі мяшчан, з саломянымі страхамі, парослымі зялёным мохам (ад чаго здавалася, што то зусім ня хаты, а старэнна акопанья і абрэзанья вялікія стагі травы, ці купіны), перамяжаліся з троха навейшымі, пакрытым — дзе новаю і яшчэ жоўтаю гонтаю, а дзе пасівеўшаю старою драгіцаю, — жыдоўскімі хатамі. У тым мейсцы, дзе больш стаяла жыдоўскіх хат, абачылася большая песната і ня відаць было ні каліва зелены; мужычыя-ж хаты былі аперазаны зялёнымі невялікімі садамі і гарадамі.

Крыху наадгон ад хат, на самым ілбу гары, высока к небу паднімалася аднагаловая каменная цэркваў, з зялёнаю, ужо не ад моху, а ад хварбы, шапкаю страхі. Цьвінтар, як шырокі, чатырох-кантавы пляц, быў абгароджан каменным павашпеным парканам, між якога ў радок кругом цэркві раслі высокія плачучыя бярозы, шатныя кляніны і каштаны; між іх зелень відаць было некалькі крыжоў, якія стаялі над магіламі пахаваных папоў і другіх сілцоўскіх начальніцкіх асоб. З паўганоў ад цэркві, шмат далей ад берагу мястэчка, ня ўступаў у вышыне цэркві, белы пекны касьцёл, з дзвюма роўнымі, як сёстры-блізняццы, высокімі вежамі гатычнага стылю. За касьцёлам ляжаў Лог, ад мястэчка забудаваны хатамі як найгушчэй, а з другога ўкляну, ад поля, пабіты на гароды. За гародамі красаваліся чатыры могілкі: праваслаўныя, каталіцкія, жыдоўскія і татарскія. А калі быў ужо зусім адвечорак і сонца вісела над лесам, то прам'я яго, пападаючы у вокны, як цэркві, касьцёла, так і многіх хат, адбівалася залацістым одсьветам. А калі глядзець на поле, то таксама нельга было нацешыцца: такі прыгожы абраз ляжаў перад імі! Ужо нялапое жыта, асіянае чырвоным заходзячым сонцам, мела нейкі асабісты, ні то масяндзовы, ні то бурашны колер і, гойдаючыся ад ціхага ветру, катала роўныя, доўгія і крывыя скруткі, з ваднаго боку чырвона-бурыя, а з другога, ад сонца, белазялёныя. Жытні палетак цягнуўся на цэлыя вёрсты ўдаўжкі і ўшыр і здаваўся, калі глядзець на яго з-пад лесу, кудэма йшлі Рыгор з Зосяю, адным суцэльным кавалкам, належачым якому-небудзь шчасліваму чалавеку, памешчыку, ці хвальбаркоўцу . . . А то былі ўсё вузенькія ніўкі-шнурочки, адмяжованыя дзе пукатымі, барадатымі межкамі, як зьмейкамі, бягучымі між сьцен жыта, то далікатна зробленымі разоркамі, таксама ў сваім бегу не адстаю-

чымі ад межак. З другога боку жытняга палетку, там далёка, як ахопвалі іх вочы, пачыналіся яравыя палеткі, яшчэ шэрыя й пустыя, адрэдку толькі падмалёваныя чужь што прабіўшаюся з зямлі маладою жаўтаватаю вельняню аўса, ці рутнейшаю — ячменю. За яравымі палеткамі пачыналіся лясы.

Рыгор з Зосяю ціхім путаным ходам моўчкі прайшлі каля цэлых ганоў, усю пору цешучыся полем, удыхаючы поўнымі грудзямі сьвежае паветра. Зосі ня вельмі каб ужо так і цікаўна была ляжачая перад імі гала, бо яна чужь ня кожны дзень праводзіла ў полі і глядзела на яе; ну, а Рыгор — дык ня мог адарвацца: пасля доўтага часу жыцця зусім у іншых варунках, у тоўстых каменных і халодных сьценах го-раду, яму нявыказна прыятна было здаволіцца гэткай пекнай, гэткай чароўнай сьцішшу. Ён, здавалася, піў гэну сьціш, як малако, убіраў у сябе поўнымі грудзямі. Нат Зося міжвольна паддалася яму і, бы загіпнатызаваная, зьлівала сваё чужьцё з Рыгоравым, аддаючы яго са-лодкаму хваленьню.

— Вось пекнасьцё, вось прыгожасьцё! — нейкім асобна лісьлі-вым, сьцішна-далікатным голасам, праказаў Рыгор і абярнуўся к Зосі.

— Хоць начуй тут у полі! — дабавіў ён.

— Што ты: здурэў, ці што? — здзівілася Зося.

— Чаму?

— Так. Ці-ж ты ніколі ня быў у полі, ці ніколі ня бачыў гэнае красы?

— Хоць і бачыў, толькі яно ніколі мне не здавалася такім, як сёньні, цяпер вось . . .

— Прыдзем заўтра і тое самае застанем.

— А ты-ж прыдзеш? — Рыгор міла вірнуў Зосі ў вочы, ажно тая ня вытрымала і лісьліва засьмяялася.

— Чаму-ж не, я сказала, што прыду . . .

— А калі Васіль . . . ну, прышле к табе сватоў.

Зося — быццам хтось кальнуў яе іголкаю ў самае балночае мейсца — пачула вялікую і праціўную боль, якая раптам расплылася па ўсім яе целе і страсянула ім. Твар яе зьбялеў, смуткам акрыліся вочы.

— А калі прышле — то што? Хай прысылае, чорт яго бяры . . .

— Дык цябе-ж бацькі могуць ня пусьціць.

— А то я іх так і пабаюся.

— Дык слухаць-жа трэба іх, ты мне гэта сама казалася.

— Ай, ай! Пакінь, Рыгор, сьмяяцца з мяне, — сярдзіта пера-біла Зося.

— Галубачка мая. Ці-ж я сьмяюся з цябе? Чаго ты так мара-куеш! Ты думаеш гэта я сам гавару — гэта гавора мая боль, тая сіберная, нястрыманая боль, якую мне дыхтуе сполах перад тым, калі я падумаю, што ўсё-ткі нас з табою разлучаць . . .

— Вось ты йшоў к аднаму вяртаеш . . . ты мяне катуеш гэным бяз літасьці. Усё-усё, што ад мяне будзе залежыць, я скарыстаю ля таго . . .

Зося не даказала: нацёкшыя на вочы сьлёзы зацягнулі яе пагляд і яна, няпрыкметна ад Рыгора, уцёрла іх рукавом. Рыгор далей ня змог нічога адказваць і змоўчаў. „А можа яна і не паддасца бацьком.

А мо' і настаіць на сваём? . . . прабегла ў ягонай галаве дагадлівая думка і ён спарадным зіркам акінуў Зося і шчырасна сьціснуў яе руку; потым нахіліўся і плюснуў у лоб.

— Эх! Чаму ўжо мне было радзіцца на сьвет . . . — уздыхнуўшы, праказала Зося.

— Чаму? — пужліва, каб ня ўразіць болек яе душы, запытаў Рыгор.

— Так, вельмі цяжка мне жыць! . . .

— Перамяні сваё жыццё.

— Як? Ці-ж можна?

Рыгор убачыў, што гутарка ізноў выходзіць на балючую тэму і пастараўся павярнуць яе ў іншы бок. У гэтым яму памагло тое, што яны мінулі лес і жытні палетак і падыйшлі к самаму краю гары, з якое трэ было сходзіць у капусьнікі. Праўда, была яшчэ і другая сьцежка, але яна ішла між другога боку жытніх палеткаў і сходзілася з Сівулінскаю дарогаю; гэтым пуцём ісьці было шмат далей.

— Ну, кудэю пойдзем, Зося? — абярнуўся Рыгор з запытаньнем к Зосі.

— Я думаю, капусьнікамі ляпей.

— Ёдзем капусьнікамі.

Пабраўшыся за руку, Рыгор з Зосяю ішлі перш ціха, паварочваючы то ў адзін, то ў другі бок, а потым, калі мінулі самую стромасьць, Рыгор пусьціўся бегчы і пацяг за сабою Зося.

— Уй, уй, уй! — спугным, піскучым голасам закрычала яна, сьгнуўшыся ўперад і растапырыўшы вольную руку. Але таёмная сіла інэрцыі пхала яе ўсё мацней і мацней, і Зося не адставала ад Рыгора, пакуль ня зьбеглі яны ў самы ніз.

— А я так люблю зьбягаць з гор! — сказаў Рыгор, калі яны спыніліся.

— Ну, вядома маленькі хлопчык, пазабаўляцца трэ, — пасьмяялася ў адказ Зося.

— Табе нічога, калі пройдзем да вуліцы разам? — запытаў Рыгор.

— Вунь яшчэ што выдумаў! А што, мяне арыштуюць за гэта? — здзіўленая Рыгоравым запытаньнем, адказала Зося.

— Ня тое, што арыштуюць, але бацькі . . .

— Пакінь, пакінь выдумляць ліха ведае што, — перабіла на рэчы Зося: — Што? Мне бацькі мо' забароноць з людзьмі сустракацца? Які ты сьмешны! А яшчэ гарадзкі . . .

Рыгор нічога не адказаў. Маўчала далей і Зося: йдучы, яна глядзела ў землю, сачучы за махам тонкага лазовага дубчыка, які яна выламала зьбегшы з гары, і йдучы праводзіла на мяккім пясочку доўгія дугі. Рыгор наўскос пазіраў на яе і толькі цешыўся ёю, да смакаваў соладкасьць перажываемага пачуцьця.

Так моцна ён любіць Зося!

XII

Тым часам на дварэ зьмеркала. На вуліцах-жа, як і заўсёды ў летнюю пору, жыцьцё кіпела: чуўся гоман, крык дзяцей, заглушаемы рыкам кароў, піскам сьвіней, якія толькі што вярталіся з по-

ля. Паміж іх праехала некалькі фурманак блізкіх к Сілцом хвальбаркоўцаў, якія на прыпадак сьвят прыяжджалі ў мястэчка да касьцёла ці да царквы, а пасля за справаю сякіх-такіх дамовых патрэбаў. Як Зося, так і Рыгор, не прапусьцілі ні аднаго з іх, каб не абмяняцца віткамі. Калі пераглядаўся Рыгор, то нічога; на Зосін-жа вірк чужэ што ня кожны яздун адказваў ухмылкаю і, нават, ад'ехаўшы, адварочваў голаў і азіраўся. Зося не прапускала гэтага.

Увэйшоўшы ў вуліцу, яны зусім нечакана спаткаліся з Гэляю, Янкам, Сёмкам і Волькаю, якія стаялі супроць Сёмкавага двара і аб нечым пільна гутарылі, падкрашаючы сваю гутарку вясёлым покатным сьмехам. Рыгор першым углядзіў іх яшчэ пры самым завароце з Сівулінскае дарогі на вуліцу і паказаў Зосі, прамовіўшы:

— А бачыш! Вунь і нашы.

— Падкрадземся к ім сьцішка, неўспадзеўкі, — парадзіла Зося.

І яны асьцярожна, няпрыкметна падыйшлі к сваім ды хацелі раптоўна гукнуць, каб нашарохаць іх, але якраз вышла йначай: Сёмка неўзнарок азірнуўся і весела праказаў:

— Пахвалёны!

— На векі! — заліваючыся з рогату, адпавела Зося.

— Дзе-ж то так бадзьяліся, панове?

— Ды вось — прайходзіліся крыху.

— Харошая праходка: цэлы дзень у доме не застаць. Ці ня ў Пляшуках толькі былі?

— У Ліцку нават, — адказаў Рыгор.

— Апроч жартаў, адкуль ідзіце? — запытаў Сёмка.

— Із Хвойніку . . . — ухмыльнуўся Рыгор і нібы спужаўся за адкрытасьць:

— А вы дзе таўкліся?

— О, братан, мы сьбніні столькі нахадзіліся, што каб расказаць, то-б на цэлае апавяданьне хапіла-б, — распалючы завід, пралепятала Гэля.

— Ну, ну, паведайце нам хоць маласьць, — хапіўшы яе за руку, папрасіла Зося.

— Ого. Ні за што ня скажам, ні за што, нават і ня думайце, — падхваціў Янка, здавольна падмігнуўшы Зосі.

— Чаму-ж гэта, ці то сэкрат ужо?

— А такі і сэкрат! — умяшалася й Волька.

— Да годзі ўжо пацьвільвацца. Я-ж напраўду прашу. Скажыце, скажыце, — прыставала Зося.

— Та ша, ша. Слухай цяпер, — усё раскажу.

Усе прыціхлі. Гэля пачала расказваць:

— Вось толькі што я паабедала, як барджэй забегла к Вольцы і з ёю мы пашлі к Ліню. Прышлі гэта пад хату, заглянулі ў вакно і бачым, што нікога няма дома: ня толькі Палуты, а нат і бацькоў. Мы гэта адтуль проста на могільні. Прышлі, пахадзілі троха між помнікаў, пачыталі, потым нарвалі бэзу і назад у мястэчка. Вышлі гэта мы на рынак, аж бачым: едуць у касьцёл да шлюбу нейкія багатыя шляхты. Мы туды — і прастаялі ўвесь шлюб. Надта пекная маладая, аж міла глядзець: дробненькая такая, цененькая, а вочкі, як д'яманты,

шчочкі, як пурэчачкі. Вочы шкода спусьціць з яе. А малады — ужо зусім ня тое.

Гэля скрывілася.

— Ня гань толькі нашага брата, — пажартаваў Сёмка.

— Чаму? Праўды ня можна сказаць?! — упікнула Волька.

— Якая-ж тут праўда: быццам я ня бачыў яго.

— Дзе, калі? . .

— Яшчэ да заручын нават, — жартаваў Сёмка.

— Ну, добра, — перабіў Рыгор: — а як то вы сыйшліся ўсе?

— На нашым цвінтары, — пралепятала Гэля і хапіла рукою за Зосіну руку вышэй локця, схіліла голаў і заглянула ёй у самыя вочы, покатам рассьмяяўшыся.

— Пакінь дзяцініцца. Вось калі-ж дзяўчына, — заважаўшы на Гэлю, праказала Зося і вырвала руку з яе рукі.

— Ша, ша, ня крычы так, — сьцішыла Гэля.

— Гэй, кіндар, — перабіў Сёмка: — трэба вярэраць пайсьці; як думаеце пасяля вярэры?

— Вядома, к Ліню, — у адзін голас прапяялі Янка, Гэля і Волька.

— А ты, Рыгор, нябозь таксама спаць ня ляжаеш? — абярнуўся к Рыгору Сёмка.

— Яно-б не прапкодзіла-б і паспаць. |

— Дык Зося-ж пойдзе так-сама, — падхваціў Янка і тут-жа абярнуўся к Зосі.

— Пойдзеш, Засюлька, к Ліню?

— Ня ведаю, мо' і пайду, — адказала Зося.

Дзяўчаты адлучыліся і разьбегліся па хатах.

— Ну, дык пойдзеш? — прыставаў Янка к Рыгору, які раптоўна задумаўся і моўчкі стаяў на адным мейсцы.

— Што там спаць! Пакінь . . . Гэ-э-э. Дык ты задумаўся чагось? — зазірнуўшы Рыгору ў вочы, прапяялі Янка. — Ці ня па Зосі толькі журышся? Пакінь тужыць, таварышу. Ад гэтага не загінем. Ды, па-першае, думаецца, што яму ня так лёгка хватнуць Зосяю . . . А па-другое — ці-ж шчэ мала на сьвеце такіх Зось знойдзеца! Ой, ёй — ёй! Вось вернешся ў Рыгу да пакахаешся з гэткай паненкай, што Зося й не падходзь. Пакінь, кажу, тужыць . . . — і Янка па-лопаў Рыгора па плячу, падмігнуў і засьмяяўся.

Рыгору крыху пазановіла, што Янка ізноў уравіў яго сэрца гэтым балючым запытаньнем, ды яшчэ так весела, зусім бяспогадна рассьмяяўся. Сьпяраша ў яго пракралася лёгкая незадавольнасьць к Янку, але скоро за гэтым разьбеглася, бо бліснулі новыя думкі, а поруч ім давнаньне, што Янкавы словы — гэта звычайныя жарты яго вясёлага таварыша. А за жарты ды на таварыша, ці-ж можна зважаць? І праз пяць хвілін Рыгор упікнуў самога сябе за сваю няўпорную гарачнасьць.

— Ды я мала аб чым і дбаю, толькі . . . ка сну хіліць мяне, — запінаючыся праказаў Рыгор пасяля кароткага змоўку.

— Ды годзі табе! — наставаў Янка.

— А вянка глядзець к Быстрыю ня пойдзем? — перабіў іх гаворку Сёмка, дагэтуль стаяўшы адварнуўшыся ад таварышаў і разьвіраўшы ўздоўжкі вуліцу.

— А ці то-ж сёньні? — запытаў Янка.

— Кажуць . . .

— Калі нешта Рыгор наш засмуціўся — нібыта спаць так моцна захацеў.

— Няўжо?

— Ці-ж ты ня прыкмячаш?

— Не, мне ні ўшманкі.

— Сёмка, Сёмка! Ёдзі, сыноч, вячэраць! данесься з Сёмкавага двара голас яго мацеры.

— Ёду. Ёду. Мамачка, йду! — адклікнуўся ён. — Па дамам, хлопцы! — абярнуўся Сёмка к Рыгору і Янку і павярнуў у двор.

Пашлі і Янка з Рыгорам.

На дварэ ўжо было цёмна і ў небе міргала процьма зор. Запанавала такая сьціш, што нават і лісточкі на дрэўцах не трапяталі. У паветры стаяла нязносная духата.

XIII

Не пасьпеў яшчэ Рыгор апамятавацца, толькі знайшоўшы можнасьць павячэраць ды перакінуцца двума-трыма славамі з мацераю, якая праз цэлы дзень не магла прычакацца свайго сынка, седзячы да самага цямна ў вакне і не прапускаючы вачыма ніводнага чалавека, прайшоўшага вуліцаю, каб не паўзірацца на яго і не разгледзіць: ці ня Рыгор гэта па абмыльцы абмінуў сваю хату, — не пасьпеў Рыгор апамятавацца, як ужо па яго ў хату забеглі Сёмка з Янкам і жывасілам выпяглі з хаты . . .

На дварэ, за вуглом, іх чакалі дзяўчаты, ціха прытаіўшыся і кradком паглядаючы праз вокны ў хату.

Троха недавольны тым, што таварышы папрашкодзілі яму выпайніць прадуманы яшчэ ў лесе, седзячы з Зосю на палянцы, плян, — астацца, прышоўшы з лесу дома, — Рыгор, вышаўшы на двор, пераіначыўся ў момант, калі ўгледзіў, што ноч можна будзе правясьці ня кепска. „А і запраўды, што за цікавасьць спаць ляжыцца так рана. Можна будзе выспацца і за раніцу. А тут такая кепкая ноч прападзе задарма!“ падумаў ён, пачуўшы Зосін голас . . .

Згуртаваўшыся ў адну кучку ў шэсьцядарох, цэлая кампанія: Рыгор і Зося, Сёмка і Волька, Гэля і Янка, яны са сьмехам і жартамі пашлі ўздоўж вуліцы, чужь не загарадзіўшы яе ўпоперак, як плотам. Так падыйшлі да царквы, дзе і павярнулі ў Жыдоўскі перавулак, каб выйсьці на Ракаўскую вуліцу. І кампанія ўся гэта дарога, прымерна, з паў-вярсты, прайшлася зусім няпрыкметна: быццам Быструсева хата сама йшла к ім на сустрэч, так неўспадзеўкі апынуліся яны ля яе.

Зося з Гэляю раптоўна адлучыліся ад усіх, падбеглі к прызьбе і завярнулі ў вакно хаты, у якой весела гарэла падвешаная к траму на ўбраным у папер дроце лямпа, таксама ўся аблепленая разнаколёрным паперам.

— Нікога ня відаць у хаце. На сталае гарэлка і закуска. Па хаце кухарка расходжвае — і толькі, — данясьлі Зося з Гэляю.

— Дык што-ж: чакаць будзем? — запытаў Янка.

— Чаго? — перапытаў Сёмка.

— А покуль сыйдуцца дзяўчаты віць вянок.

— Ня варта, зусім ня варта, — парадзіла Волька.

— Ну, дык што-ж: давай мы, Волька, пойдзем з табою на спацар, — пракаваў Сёмка к Вольцы, і, узяўшы яе пад паху, хутка адлучыўся ад кампаніі. Доўга не чакаючы, і Рыгор з Зосяю расталіся з Янкам ды з Гэляю.

Тры пары — у тры бакі: проста і добра. Супольны плян распаўся на часьціны і кожная ад гэных часьцін будавалася ў свой асобны новы плян. Кожная пара мела свой плян. Але ўскорасьці ўсе яны разьбіліся аб адну палю: разкую перамену пагоды.

Ня мінула і з паўгадзіны пасья таго, як яны разыйшліся, калі раптоўна падуў з заходняга краю халодны сіберны вецер. Па вуліцах падняўся пыл, закруціліся віхры, жалобна загулі садовыя дзярэўцы. Цёмна-сіняе неба яшчэ болей пацямнела і, прыгледзеўшыся на яго заходні край, можна было ясна адлічыць тоўстую, букатую граніцу — мяжу з хмар, на адзін бок якое міргалі крыху памутнёўшыя зоры на яснасьці, а па другую расьцілалася алавяна-гнядая, роўная ўсюды, сумная абшар. Другога краю яго ня было відаць нідзе, бо ён заходзіў за лес, які цёмным чуць выразным шнурком адгароджваў зямлю, упіраючыся вярхамі ў неба, быццам-бы падтрымоўваючы яго, а камлямі, як кішчэямі, ушпіліўшыся ў зямлю. Як не сачыць было за хмараю, то нельга было прыкмецьці, ці яна стаяла на адным мейсцы, ці з кожным часам падганялася бліжэй і бліжэй к вокагляду. Праўда, пасья кароткага тэрміну, калі ня кідалі вочы на яе сваіх паглядаў, а потым раптам узіраліся, заметна было, што хмара стаяла бліжэй к зьніту, больш хапала пад сабою небнай сіні, зацьміўшы яскравыя зоры. Што момант умацняўся гром і павялічвалася маланка.

Рыгор з Зосяю, трапіўшы на ўчарашняе мейсца, толькі што разгаварыліся аб цікавых запытаньнях любоўных стасункаў, як сіберны подух ветра, прыліцеўшага з поля з дзікім гудам, прамчаўся між іх, потым перабег вуліцу, устраміўся ў платы і заліўся ў яго шчылінах няпрытомнай, разгульнай музыкай. У дварох заскрыпелі вешніцы, пачуўся стук вывернутых калоў з платоў, сьвіст вырванай і кружачай ўверсе саломы і гуд — сумны, балючы гуд.

Ня кажучы адно другому ні слова, быць згаварыўшыся нутром, Рыгор з Зосяю вылезлі з лаўкі і шпаркім ходам пашлі да дому.

Дарогаю то Рыгор, то Зося што хвілю заварочваліся назад, паднімалі кверху вочы і ўзіраліся на хмары, якія, адышоўшы на многа ад лесу, сталі хутка імчацца па небе, быццам наганяючы каго, і тушылі адну зорку за другой.

Вецер крапчэў і крапчэў, папіхаючы іх у плечы і трэплючы крысамі Рыгравай жакеткі а Зосінай спадніцы. А калі хмары якраз сталі над іх галавамі, то маланкі сталі сьляпіць вочы, а гром, здавалася, трос зямлю.

Рыгору з Зосяю міжвольна рабілася нека сумна і пужліва, бачучы, як расходзяцца страшныя стыхійныя сілы, перад якімі няма ніякае абароны. Сама сабою напрашвалася думка: што варта гэны чэрвячок, які носе ім'я „чалавек“. Уладар усяго жывога на зямлі, што знача

ён перад гэтымі магутнымі сіламі, якія ў кожны любы момант могуць зніштожыць землю з яе жыццём, зьмяшаўшы ў гразкую кучу хаты і палацы, багачоў і беднякоў.

— Хаця-б не захапіў нас дождж на вуліцы, — праказала Зося, калі яны пасьпешна ішлі ўжо сваёю вуліцаю.

— Ды ўжо невялікая бяда, калі й пакропіць крыху; пяць крокаў зробіш і дома, — супакоіў Рыгор. — Мне далей і то я не клапачуся, — дабавіў ён.

— Вельмі, знаеш, ня хочацца, каб гарнітур змачыла; вельмі лісьлівы ён у мяне і можа папсавацца, зьбегчыся.

— А мо' ішчэ і ня пойдзе дождж . . .

— Не. Вось накрапляе, — падняўшы голаў кверху, праказала Зося.

— Ах, на яго ліха, хаця-б ён не папрашкодзіў наконт заўтрашняга . . .

— Чаго гэта?

— Ды я ўсё наконт Хвойніка думаю . . . Вось калі будзе дождж — то і думаць ня трэ . . .

— А яно, бадай, што да заўтрага не перастане . . . Як відаць, то зацягае хмарамі ўжо на некалькі дзён.

— О, о, чуй. Ужо добра пачынае падсынаць, — голасна праказала Зося і рынулася бегчы.

— Чакай, чакай. Пастой! — хапіў яе за руку Рыгор: — вось пастойма крыху пад капяжом, можа прыціхне; а не — то двор сумееш перабегчы хоць і ў навальніцу . . .

Зося згадзілася, і яны падышлі пад капеж Прахоравай хаты, што стаяла побач Прыдатных, прытуліліся к вуглу між канцом лаўкі і сьцяною і на момант прыціхлі.

— Ну, дык дзе-ж мы такі заўтра ўбачымся? — дапаўняўся Рыгор, заслапіўшы Зосяю ад вуліцы сваёю пастацаю і палажыўшы ёй на плячо далонь свае рукі.

— А я й даль-бог што ня ведаю, — сьціснуўшы плячыма, са шчырасьцю ў голасе адказала Зося, глядзячы строма ў вочы Рыгору і прыкусваючы губы.

— А каб гэта ў Ліня? — дагадваўся ў яе Рыгор.

— Можа і ўдасца . . . Ці-ж няўжо ты мяне так хочаш убачыць? — жартліва запытала Зося і слабодна ўсьміхнулася.

— О! Яшчэ . . . — хацеў праказаць Рыгор, але ў гэты момант, як раз над Прахораваю хатаю мігнула зьвілістая і асьляпляючая па яскравасьці стужка бліскавіцы, бы найом раскrojышая неба на дзьве палавіны і азьяўшая сьцяну хаты, яе вокны, капеж страхі і Зосін твар. За бліскавіцаю грукнуў гром, бы выстрал з тысячы гармат адначасна і сваім стукам ускалыхнуў усю зямлю; Зосі й Рыгору чутно было, як зазьвінелі вокны, а дрыгат хаты перадаўся ім.

— Уцякайма, хіба! — сказала Зося, намерваючыся йсьці.

— Пойдзем, пойдзем; толькі . . . а дзе нам заўтра ўбачыцца? — наставаў Рыгор, і пры гэтым прыціснуў яе да сябе й падарыў гарачы, доўгі пацалунак.

— У Ліня! Бадай, што ў Ліня, — асалавела, бы п'яная ад ласкі, няўверана паведала Зося і, шчыра паціснуўшы Рыгору руку на пра-

чаньні ды плюснуўшы ёмка яму ў шчаку, хутка перабегла вуліцу і схавалася за вешніцамі ў дварэ.

Рыгор астаўся адзін і прастаяў датуль, пакуль Зося падбегла к дзвяраам, некалькі раз трывожна бразнула клямкаю іх; ёй адсунулі, і яна ўвайшла ў сенцы, зачыніла і заперла дзверы . . . Далей, хвілін на пяць стала ціха, затым разам ў цёмным прагляду вакна паказаўся сьвет, асіяў усю хату і доўгімі празрыстымі праменьнямі выбег на вуліцу. Рыгор, утуліўшыся ў вугал, моўчкі стаяў і прыглядаўся ў вакно, праз якое бачыў Зосяю, каторая запаліла газьніцу, паставіла яе на гладзенькай калодацы на сталае; разьдзела кашульку і зьняла верхнюю спадніцу; потым зьняла газьніцу са стала, астаўшы калодачку, пайшла ў мыццальнік і ўзяла там гаршчок, прынясла яго на стол, прысела сама на ўслоне й прынялася есьці. Рыгор стаяў і пільна сачыў за Зосяю, як лунацік за месяцам: ня мог адарвацца, ня мог нацешыцца ёю . . . А Зося, тым часам, даела страву, аднясла ў мыццальнік гаршчок і пачала расьцягваць карсэцік, з-пад якога стала відаць нізкагорсавую кашулю. Рыгору стала някавата . . . „Ой, што я? пайду!“ падумаў Рыгор, унутрана паслаў пацалунак Зосі, павярнуўся і тухам пабег уздоўж вуліцы.

А дождж за гэту пору ўбольшыўся і пачаў падаць такімі вялікімі і цяжкімі каплямі, што калі яны кідаліся ў пясок, то чуваць было чейкі асобны глухі лопат, нібы цапоў па голым таку. Разам з дажджом станавіўся часьцейшым гром і бліскавіца.

Бягучы да хаты, Рыгор адставіў каўнер жакеткі, каб дождж ня ліўся за шыю і вагнуў уніз голаў. Гэта яму ня прашкодзіла азірацца ў бакі, і ён бачыў, што блізка ў кожнай хаце сьвяціліся грамнічныя сьвечкі, уткіёныя ў гладышы з жытам і пастаўленыя на покуці; Рыгор дагадваўся, што ў гэтых хатах ня спалі ні старыя, ні малыя, а, стаючы на каленях, усе маліліся богу аб спасеньню іх ад грому й навальніцы.

Калі Рыгор параўняўся са сваёю хатаю, то ён таксама ўгледзіў у вакно, што і яго маці ня сьпіць, а ціха сядзіць ля століка, штось шэпча губамі і кідае на вуліцу пуглівыя зіркі. Ён паціху завярнуў у двор, стаў пад капкеж, прытуліўшыся к сьцяне, і пачаў цешыцца навальніцаю: Рыгор лшчэ з маленства вельмі любіў стаяць на дварэ ў дождж, глядзець на яскравую бліскавіцу і слухаць грамовую музыку; гэта асобнасьць яго засталася цалком і дагэтуль.

„Бадай, што і іх дзе-колечы захапіў дождж“, — падумаў ён пра Сёмку з Волькаю і Янку з Гэляю. І толькі гэта падумаў, як, быццам прымха якая, зразу-ж і пачуў іх гоман, нёсныя да яго вушэй з цемі вуліцы. Рыгор барджэй адыйшоў ад сьцяны, уперыўся вачыма ў гушчэрны змрок і адлічыў, як між яго зірк швядка прамігнула чатыры цені. Ён сьпярга намерыўся аклікнуць іх, а потым раптам перадумаў, засьмяяўся гэтаму і направиўся к дзвяраам сваёй хаты. Падыйшоў, узьлез на прыганак і папрабаваў: дзверы былі з сярадаіны ня прыкручаны і стуканца ня прышлося. Рыгор паціху адчыніў, паціху зачыніў, запёр за сабою на закрутку і ўвайшоў у хату.

Маці азірнулася на яго і міла ўсьміхнулася.

Была дванаццатая гадзіна ночы.

На заўтра Рыгор прачнуўся а другой гадзіне дня: ён праспаў каля чатырнаццаці гадзін так смачна і так няпрыкметна, што праз усю ноч ні разу не прачнуўся, ні разу не перавярнуўся з боку на бок і, як лёв скурчыўшыся, падлажыўшы руку далонёю пад вуха, так і прачнуўся, лежучы на тым самым баку, толькі выпцягнуўшы ногі. Усю ноч яму сьніліся нейкія прыемныя радныя сны, змяняючыся адзін другім, як абразы ў кінэматографе; але ні воднага з іх ня змог Рыгор яскрава прыпомніць, выхапіць з туману і паставіць перад вачыма, як штось суцэльнае, закончанае, гатовае. Усе сны былі нейкімі кавалачкамі, перавязанымі неразблытнымі вузламі, з загубленымі канцамі. Толькі аднаго Рыгор не забыў: на працягу ўсяе ночы, побач другіх асоб у снох, неадходна стаяла ў яго вачах надта пекная дзяўчына, кропля ў кроплю з Зосяю. Гэты бок сну яго цікавіў і Рыгор перш папробаваў выбархаць асобную нітку, па якой-бы памаленьку можна было ўва-скросіць к жыцьцю і ўсе драбноты сну; але потым махнуў рукою і абярнуў думкі зусім у другі бок: пачаў будаваць бліжшыя пляны сваіх любашчаў да Зосі... У момант галава пачала напаўняцца рознымі дагадкамі, успамінамі, а сэрца забіла трывогу прагных чакань. У вачах хутка праяслася тая сьценка, што ўчора ён прайходзіў яе з Зосяю, прагалінка ў лесе, на якой ён ляжаў з ёю, нават, мэрэм-бы, пачуліся ў вушу ўсе тыя словы, якімі яны перакідаліся там весь час.

На Рыгора найшоў нейкі асобны, салодкі і п'янючы пакой, якому ён аддаўся ўсею істотаю, так, што на момант і прыдрамнуў. Роем авіліся сны, ужо зусім яскравыя, пекныя і праўдзівыя. Рыгор хапаўся за кожны з іх, не хацеў выпускаць з памяці, але яны ўцякалі кудысь. Брала злосьць... Раптам ён прачнуўся: крык шалаўлівых дзяцей якраз пад вакном хаты, абудзіў яго, і ён хутка падняўся з пасьцелі, так-жа хутка зьлез з полу і выйшаў на хату.

У хаце было ціха. Маці ня было дома. Рыгор не дадумваўся, дзе яна і пачаў шнураваць па хаце, накінуўшы жакетку на плечы.

На дварэ-ж пагода стаяла зусім няцікаўная: цёмныя хмары віселі над зямлёю і накрапваў рэдкі дробны дожджык, падліваючы воду ў глыбокую, растоптаную каровамі гразь на вуліцы. Мокрыя расістыя ралкі бярозы поўзалі па шыбах вакна і вадзілі шырокія вадзяністыя плямы, з-за якіх сумнаму і без таго сьвету цяжэй рабілася пралезьці ў хату, маркотную і спакойную. С капаяжоў спадалі рэдкія кроплі і сваім белаватым колярам прамігвалі ўвакне, кідаючыся ў вочы Рыгсру.

Ад усяго гэтага Рыгору рабілася нудна і сумна на сэрцы: стала ачувацца некая пустата, паглынаючая толькі што мігаўшыя ў адвідках сну надзеі, пазывы, прагу. Набегла пачуцьцё ўтратку, раптоўны стрым разагнаных, разбушаваных жадань, хаценьняў, козлыту перажыткаў так рэдкіх патхнёных хвілін палкае квітучасьці першае любові.

Пагода разьбівала ўчарашні плян стрэчы з Зосяю...

„Няўдалося“... — думаў Рыгор, мэрэм салдат на часох, спацаруючы па хаце і зусім забыўшы, што ён дзельці што з пасьцелі, нямыты, неахаяны, што можа быць зьяняцакку і ахоплен кім-небудзь, раптоўна

зайшоўшым у хату. „Няўдалося. А я яшчэ думаў, што і сёньні правяду дзень так, як і ўчарашні . . . ды так гэта хацелася мне! Так шчасна з ёю мне! Што за дзяўчына! Што за чалавек! Якая душа! Ды яна-ж любіць мяне, любіць . . . Ці-ж трэба хацець большага шчасця? „Мала ў Рызе дзяўчат — нойдзеш такую Зося“ — сказаў учора Янка. Эх, эх! Як яму лёгка гэта казаць, з боку гледзячы. А каб на самога так — што-б запяў-бы тагды. Нябось — скажы яму, што Гэлька нічога ня варта, ого . . . Ой, і як-жа горна робіцца, падумаўшы, што, бадай, і не давядзецца яна мне. І няўжо гэта можа трапіцца? Не, ня хочацца верыць, ня буду думаць. Глаўнае, ёй сьмеласьці не стае; а каб ёй тыя сьмеласьць ды адвага — то мо-б і можна было-б уладзіць . . . Кінула-б бацькоў, а сама са мною ў Рыгу. Няўжо бацькі адракліся-б ад яе? Ня думаю. Перш та мо' і злавалі-б, а потым толькі бога прасілі-б, каб яе бараніў ды сыярог . . . Не! . . . Каб яна любіла моцна і шчыра, каб у пазыве сваіх любопчаў адраклася ад усякіх забабонаў — іначай было-б тады. О, многа іначай! Але церасчур ўжэ ўтравдалі ёй ў голаў усякія дурасьці, вось і цяжка ад іх адчапіцца. А Зося, Зося, як відаць, то любіць . . . любіць і шчыра. Бач, на які крок адважвалася?!“

Пры гэтым Рыгор на момант спыніўся, прыжмурыву вочы і няпрытомна, бяздумна, бы замёршы, нядбайным, усяроўным зіркам агледзвіў самога сябе і раптам здрыгануўся: ні то ад спугу, ні то ад якойсь прагі.

„Вось бок!“ ужо весяла і рэзва праказаў ён: „ці добра, аднак, зрабіў я, што адказаўся, ці не? Што ўзяў ды занядбаў? Ці не за гэта яна толькі так зазлувала і так апусьцілася? Пабялела і мэрам спужалася? Няўжо яна штось падумала на мяне? Ці зазрыла мо' ў чым? — Бадай, што так! Бач, праз усю дарогу з Хвойніку да дому яна не магла аслабانیцца ад нейкага прыдаўленага, ціжарнага пачуцьця . . . Ах, шце-ж я ведаў? Я-ж яе шкадаваў, бярог! А можа я многае і загубіў гэтым? Загубіў, загубіў! Гэтым, гэтым я загубіў многа!“ Рыгор хапіўся за голаў. „Шчасьце ляжала перад вачыма, а я адкінуў яго з пагардаю! Ах-хха-ах! Дурэнь які я, дурэнь, дурэнь! Сапсаваў я гэтым многа, многа! Можа цэлае сваё жыцьцё“ . . . І гэта ўтрата спыніла на сябе ўсе думкі Рыгора, якія ў момант вырасталі ў нешта вялікае і страшнае, балочае, захопвалі сабою ўсё нутро, усю істоту, давілі і мучылі . . .

„Ах, як мне нудна і цяжка! Дзе мне дзецца? Скарэй, скарэй пайду да Сёмкі!“ у голас праказаў Рыгор і барджэй кінуўся к мыцяльніку, узяў пітнік з вадою і пачаў мыцца . . .

ЧАЦЬВЕРТАЯ ЧАСЬЦІНА.

I

Салодкі, смачны і глыбокі быў сон Рыгора — ня дарма-ж ён праспаў цэлых чацырнадцаь-гадзін! Зусім не такоўскім сном спаў гэту ноч Васіль. Хоць яго так-сам дождж захапіў на дарозе з гульні, як

ён ішоў з Пятрусём Бокам да дому ад Ліня, у якога нат не давялося доўга і пагуляць, бо хутка разьбебліся і дзяўчаты, і хоць, прышоўшы да Пятрусёвай хаты яны доўга за поўнач сядзелі на прызьбе пад капяжом да радзіліся аб сваіх справах, а разышоўшыся яшчэ і на дарогу да хаты шмаг пашло часу, — хоць, дзякуючы ўсяму гэтаму, Васіль, стомлены і разазлаваны лёг спаць многа пазьней Рыгора і мог спаць пад мерны шумок дажджу, ціха і спакойна, усё-ткі сон яго быў не глыбокі і спаў ён ня так, як заўсёды: час-ад-часу прачынаўся. А калі прачынаўся, сон уцякаў ад яго. Думкі адна за другою лезлі ў голаў, шавяліліся ў ёй, як пчолы, і прасіліся к разгадцы. То Зося, то Рыгор, то таварышы Рыгоравы, стаўшыя за апошнія два дні яго люцейшымі ворагамі, так і мігаліся перад ім, і, што горш за ўсё, быццам чапалі яго рукамі: варочалі за бакі, адплюшчвалі вочы, затрымоўвалі прыход сну. Рабілася душна і млосна ад страшнае злосьці і Васіль бяз ліку разоў варочаўся з боку на бок, то выцягваў ногі, то падкурчваў іх, а руку падкладаў пад шчоку, або засовываў за пазуху, за рашпіляную на ўсе гузкі кашулю. Коўдра рабілася несцьярпіма цяжкаю, і ён памаленьку ссоваў яе з галавы на плечы, з плеч на пояс, а з поясу на ногі. Але гэтым нічога не выгрываў, бо бясьцыханная бліскавіца, бухаўшая на ўсім небе штохвілю, праз усе чатыры вакны мчалася ў хату, асьвечвала яе, як вялізарным ліхтаром, а страшэнны гром, здавалася, біў ля самых яго вушэй.

Васіль злаваў і крывіўся і мусіў коўдру йзноў нацягваць на голаў, укутвацца ў яе, як у сена, таіцца і сілаю ўшпільвацца за хвіліныны ўзьвеі здрому. Але, толькі ён пачынаў сапці ды пахропваць, як раптам, няма ведама скулы, нападаў на яго нейкі дзікі сьверб, і ён адчайна пачынаў чухаць то шыю, то паясьніцу, то галені ног. Чухаў і ахаў, ахаў і праклінаў тую хвіліну, у якую лажыўся спаць. Праклінаў, але нічога не памагала . . . Толькі а пятай гадзіне ночы, ці мо' і таго пазьней, Васіль сусецпыўся крыху і задрамаў. Аднак сон быў нядобры: да апошняй хвіліны, у якую ён прачнуўся (а гэта было а дзесятай гадзіне раніцы), Васілю сьніліся нейкія страшныя, цудоўныя і нев'ясьнёна-трывожныя сны. Здавалася, што ён цягаецца гдзесь у вялікім і чужым яму горадзе, босым і абарваным. Галодным, здэцца, ходзіць па вуліцах, усыпаных пекна адзетымі людзьмі, якія, бы адзін чалавек, не прамінуць, каб не паглядзець на яго і сплюнуць. Уперадзе не абачылася ніякага прыстанішча і катуючыя думкі рэзалі душу. Вось ён ужо зрашыў ісьці туды, у хвабрычную палавіну гораду, на высокі мост, каб кінуцца з яго ў воду і ў адзін момант расчытацца з усімі мукамі жыцьця. Зрашыў так і пашоў. І толькі гэта ён пачаў прыбліжацца к мосту, як раптоўна, мэрэм з зямлі, стаў перад ім Рыгор і загаварыў. Васіль прыгледзіўся: Рыгор быў адзет у пекны гранатовы гарнітур, у чорны капялош і трымаў у руцэ кніжку. „Куды йдзеш? Чаго ты тут?“ запытаў, здаецца, Рыгор у яго, але ён так спужаўся, што заплюшчыў вочы і толькі цішком праказаў: „Я ўмру бяз прытулку і з голаду“. — „Хай цябе залядзеца! Ці-ж я да гэтага дапушчу? Хадзем да мяне!“ — здаецца праказаў Рыгор і павёў яго нейкімі вулкамі да сябе. Хто ні пападаўся на стрэчу, кожны спыняўся і з нейкім здзіўленьнем цікам сачыў за імі. Васілю было со-

рамна, а Рыгор нат і не пманаў, а йшоў сваёю дарогаю і вёў Васіля. Потым, здаецца, разам, на адной з доўгіх і чыстых вуліц яны павярнулі ў двор, дзе і ўвайшлі ў белы мураваны дом. Рыгор правёў яго ў багата ўбраную кватэру, пасадзіў, здаецца, за стол і пачаў частаваць усякаю ядою, якое ён на ўсём сваім жыцці і ў вочы не бачыў, дарма што быў багатым. Васіль, здаецца, са смакам прыняўся за яду, ажно пена з губ ішла. Тым часам, здаецца, Рыгор кудысь выйшаў, прабыў ня больш часіны і прынёс з сабою чысты і яшчэ цэлы гарнітур і шашку. Даючы Васілю іх, праказаў: „Апаніся ды едзь да дому, а то там цябе ўжо жывым пахавалі і ўсё дабро прысвоілі чужыя людзі . . . Вось яшчэ на дарогу пяць рублёў грошы, ды ведай, што я нізванья ня злую на цябе за тое, што ты мяне некалькі разоў стараўся злавіць ды набіць за тую самую Зося, якую я ўсёроўна ўзяў замуж“. Пры гэтых яго словах, здавалася далей, з суседняе каморкі ўбегла Зося, вясёлая, тоўстая і чырвоная маладзіца з дэцяткам на руках і, убачыўшы Васіля, ад спугу крыкнула: „Ой, чаго-ж ён тут, гэты Васіль?“ Ад гэтага крыку Васіль прачнуўся і пачуў, як у яго нутру штось цяжкае і ліпкае пацяглося на сэрцу. Перад вачыма ня гінулі сьвежыя адбіткі вузкіх вуліц, таго дому і кватэры, у якія завёў у тым горадзе Рыгор, самога Рыгора і Зосі. „Фу, ты! Зьгінь да прападзі! І спляцецца ліха ведае што!“ праказаў ён сам сабе, працёр вочы і падняўся з пасьцелі.

— Уставай ды мыйся, сыноч, будзем цёплыя блінцы есьці! — пазвала Васіля маці, нырпалючыся са скавародамі ў печы.

— Ды я такі ўстаю . . . Ах, на яго ліха! . . .

— Што, што такое? — запытала Тадося.

— Да ведаецца, маці, я сон нейкі гадкі бачыў сёньні, — адказаў Васіль.

— А які? Паведай толькі мне, — зацікавілася маці.

Васіль доўга ня думаючы, пачаў мыцца, потым адзявацца, а разам з гэтым і расказваць сон. Тадося натапырыла вушы і пільна слухала кожнае слова сына да толькі вярцела галавою і паахвала. А калі Васіль кончыў расказваць і запытаў мацэру: „а як табе здаецца, мама, што-б то азначаў гэты сон?“ то Тадося ўверана і зрэшана адказала:

— Усё трэ разумець наадварот.

Васіля гэта тлумачэньне яго сну мацяр'ю здаволіла і супакоіла, як найлепш, і ён праз мінуту пакінуў думаць аб ім; а, кінуўшы думаць пра сон, яму лягчэй зрабілася і на сэрцы: ня глядзячы на хмарны дзень, у вачу было ясна і весела. На зьмену цяжкіх думак, роджаных адваротным сном, у яго галаве заігралі зусім новыя, зусім другія й інакшыя думкі: думкі аб тым, што на сёньняшні дзень выпадала зрабіць. А сёньні быў трыці дзень Тройцы! . . .

Учора Васіль пабываў у дзядзькі Хлёра, многа і доўга гаварыў з ім аб сватах: як і калі і з кім пайсьці к Прыдатнаму, колькі прасіць пасагу і, калі ўсё наладзіцца, на які час адляжыць вяселья. Хлёр яму ўсё растлумачыў да каліва, і Васіль да таго стаў рад і здаволен, што ад дзядзькі не пайшоў дамоў, а па дарозе заскочыў да Гэсяля і запуліў цэлы гарнец гарэльні. З гарэлкаю ён йшоў ня вуліцаю, дзе-б

усе бачылі, а Сівулінскімі гародамі, дзе пралягала вузкая сьцяжынка межамі. За гэтым яму прышлося зрабіць трэшкі круга і парасіць камашы і канцы портак аб траву ды канюшыну, але ў свой двор ён зайшоў з задняга канцу і не наткнуўся на пільнае вока.

Гарэлку дома Васіль прыхаваў у селядзёўца з жытам і нат не сказаў нічога мацеры, а барджэй пасьпяшыў да Пятруса. З Пятрусём ён упэўніўся даўно, што і ён з ім пойдзе ў сваты і, скоро прышоўшы к яму, Васіль пры кожным слове гутаркі пераказваў просьбу прыйсьці к яму ў аўторак к полудню, калі назначыў к яму прыйсьці і дзядзька Хлёр. Да сватоў у іх намерана было пахмяліцца.

Васіль гэта добра помніў і сёньні, дачакаўшыся трэцяга дня Тройцы; ён як на шылах чакаў к сабе гасьцей, не выходзячы з хаты нікуды.

Сьнедаць добра ня сьнедаў, бо думаў з гасьцямі не стаяць да пануквацца, а ў кампаньні есьці; пасьнедаўшы-ж, скоро вылез з-за стала на хату і пачаў памерна тупаць узад ды ўперад, час-ад-часу падыходзячы к аднаму, то к другому вакну і пільна ўзіраючыся за гумно, ці ня йдзе хто к яму. Але, як час быў раньні, то, вядома, ніхто ня мог і прыйсьці, і Васіль, не ўгледзіўшы нікога, нецярпліва адходзіў ад вакна...

Тадося не пакідала ўвіхацца за гаспадынскаю работаю: кончыла акурат з печчу, упусьціла на двор кароў, накарміла іх, падаіла і зачыніла ў хлеў. На гэта пайшло шмат часу і калі Тадося, кончыўшы з каровамі, вярнулася ў хату і застала Васіля ўсё яшчэ ў задумным тупаньню, то яна ўздзівілася: што за клонат абуяў ім? Дрэнчыла яе запытаць сына, а ў той-жа час нібыта баялася яна і зачачіць яго. Аднак цікавасьць перасіліла, і Тадося запытала Васіля:

— Чаго ты, Васілька, так заклапочаны?

Васіль спыніўся і злосна праказаў:

— Калі бо дзядзька так доўга ня йдзе.

— Прыдзе, сынку, яшчэ рана... Ці-ж варта злавацца...

— Не! Калі рабіць — дык рабіць... Пакуль зьбяромся...

— Пасьпеем, сынку, пасьпеем...

Покуль яны так гаварылі, зусім цішком, няпрыкметна, Хлёр прайшоў двор, адчыніў сеняшнія дзьверы і хатнія і раптам праказаў, стаўшы ля парога:

— Дзень добры ў хату! Што за спрэчкі?!

Васіль з мацерыю неяк спужаліся ад нечаканасьці, але прыходу Хлёра былі рады абое. Тадося кінула работу й павярнулася да Хлёра. А Васіль хутчэй-жа падаў дзядзьку вэдлік і Хлёр сеў; сеўшы-ж, зьняў шапку і прыгладзіў валасы.

— Ну, што-ж, нябожа, не перадумаў за ноч? — весела запытаў ён Васіля.

— Дзе-ж вы бачылі, дзядзечка! Калі рашано, дык і падпісана, — адказаў Васіль.

— Ну, чуеш, Тадося?

— Чую, чую, Хлёрык! Як я шчасьліва! Мой ты братка! — натхнённа прамовіла яна.

Васіль сур'ёзна маўчаў.

А Хлёр важна седзячы, закаціўся бесклапотным, здавольным сьмехам, ажно маленькія, кноразавы вочкі яго, упаўшыя глыбока ў тоўсты сыты твар, заплылі вільгаццю сьлёз і брыты гладкі падбародак заварушыўся; а на пчоках заметна абмаляваліся роўныя круглыя ямачкі.

— Бач, рада, маці-ы . . . Ха, ха, ха . . .

— Ох, Хлёрачка! Чаму-ж мне ня радавацца! Я ўжо даўно чакала гэтага і думала — ня прыжду, ажно . . .

— Цяпер для мяне ўжо ніхто ня судзьдзя! — перабіў мацэру Васіль: — калі ўжо зрашыў, то і быць па сяму . . . Вось і з Пятрусём мы так ужо гаварылі ўчора . . . Праўда, ён павінен прыйсьці таксама . . . Ён радзіў мне і хваліў за рашучасьць . . .

— Ну, ды і без Пятруса мы справімся, — здавольна праказаў Хлёр.

— Э, дзядзька, не! Я з ім ужо даўно ўгаварыўся йсьці разам . . . Гэта-ж мой самы бліжшы таварыш . . . Не пачакаць — брыдка будзе . . .

— Так-так, — падмацавала Тадося.

— Добра, добра, то пачакаем, — згадзіўся Хлёр.

— А колькі часу цяпер? — запытала Тадося . . .

— Ды вось я пагляджу.

Хлёр выняў з кішэні камізэлькі тоўсты сярэбраны гадзіннік, хвацка, прылаўчана адчыніў яго і, кінуўшы зірк, праказаў:

— Ды ўжо другая скоря.

— А, як скоря прабег час! Здаецца толькі яшчэ была раніца.

— Час скоря бяжыць.

— Вось мо' перакусім чаго, Хлёр? . . . Ды, бок, а жонка твая не загляне?

— На што яна! Яна, калі захоча, то і пасья пасьпее . . . А есьці я яшчэ ня хочу.

— Дык я-ж дастараўся падмачыць яду, — падхапіў Васіль і, ня чакаючы адказу, хутка выбег у сенцы і прынёс кварту манаполькі.

— Што ты, што ты! Бор з табою, дух сьвяты! — замахаў абедзьвюма рукамі Хлёр, калі ўгледзіў у руках Васіля чырвоную шапку бутэлькі. — Што-ж ты гэта ўздумаў, нябог? Спакушаць старога чалавека! — скорамоўкаю, разбаўленаю сытым сьмехам, праказаў Хлёр, а ў самога, тымчасам, на губах сабралася сьлінка.

— Не-э, дзядзька, не-э! Гэта то ўжо трэба-а! — настойваў Васіль.

— Ах, на дзіва, на ліха мне! — перабіла Тадося: — толькі я ні чагуткі не змагла згатовіць . . . Што-ж, хай яечня за ўсё адказвае . . .

— Да і што вы прыдумалі? Хіба і сапраўды мяне за госьця лічыце? Вот табе і на: з сваяка ды ў госьця перавярнулі, — жартоўна, нібы здзіўляўся Хлёр.

— Вось ты толькі, швагрусь, пакінь усякія цэрэмоніі ды садзіся трактуйся, — папрасіла Тадося.

Хлёр быў заўсёды сьмелым у братавай хаце і нічуткі не сароміўся нікога і не цэрэмоніўся. Вось і на гэты раз ён не заставіў на сябе доўга чакаць і першым усёўся на покуці, як дома. Тадося-ж, ахопленая з галавы да ног пачуцьцём нейкай асобнай вясёласьці, прысела з краю стала. Не скацеў лезьці за стол толькі Васіль: ён адказаўся па той прычыне, што яму трэ пільнаваць Пятруса.

— Налівай-жа, швагер! — папрасіла Тадося.

„Швагер“ ня чакаў і хутка выпаўніў просьбу Тадосі. Пачатак быў з лёгкай рукі: поўная чарка абыйшла па некалькі разоў іх трох і зрабіла з імі цэлую перамену: усе трое сталі немаверна вясёлымі, добрымі, праўднымі і гаманлівымі; кожны стараўся выказаць чымсь найбольш добрых вартасцей сваіх, якія прынясла ім з сабою гарэлка. Перш гаварылі так: адзін тлумачыў, а два слухалі, а калі манаполька заварушылася ў цэле хутчэй, гамонка ўсіх змяшалася ў адну.

За гутаркаю пасыпаліся песьні; запявалам вызваўся Хлёр, завёўшы раз'ухабістую вясельную песьню. Хацела яму памагчы Тадося, але Пятрусь сваім раптоўным прыходам, якога не падсцяроў Васіль, паперашкодзіў:

— Дзеньдобры, панове, у хату! — жартоўна і ва ўсёв годас прагукаў ён, каб звярнуць на сябе ўвагу.

— А, Пятруська! Ходзь, братан, сюды, ходзь! — падскочыў к яму Васіль, абвіс на шыю і некалькі разоў упадрад пацалаваў таварыша; потым узяў за руку і павёў к сталу.

З прыходам Пятруся Тадося, Хлёр і Васіль яшчэ больш павесялелі і маленькая перакуска, на якую звалі дзядзьку і швагра Хлёра Васіль з мацерау, разраслася і разбухла ў цэлую бясёду, якая зацяглася чужь ня дацёмнага; нат яна грозілася захапіць сабою часціну і вечара, ды, дзякуючы Пятрусю, які піў мала і ведаў за чым прышоў, час-ад-часу даваў ведаць аб сватох. А калі ўжо змрок пачаў прыкметна лезьці ў хату, то ён вылез з-за стала і запрапанаваў:

— Ужо час! Ці вы забылі аб сватох?

Пятрусьёвы словы абудзілі ўсіх.

— Але, але, трэ йсьці, — азваўся і Хлёр, вылез з-за стала, хутка адзеў шапку і прыгатовіўся.

— Васіль, будзь гатоў! — напамніў ён Васілю: — а ты вось, маці, благаславі Васіля! — абярнуўся Хлёр к Тадосі.

Пятрусь ухмыльнуўся.

— Нічога, і без благаслаўленьня дастукаемся свайго, — сказаў ён.

— Не, не, сыноч, я благаслаўлю ўсіх, — настаяла Тадося.

І, устаўшы з мейсца, яна падыйшла к сыну, перажагнала яго цэлых дзевяць разоў, прапаштала нейкія модлы; потым абярнулася з гэтым к Хлёру, затым к Пятрусю; пад канец пакланілася перад абразамі, узлезла на лаўку і пацалавала кожны па тры разы.

Як Васіль, так і Хлёр з Пятрусём, пасьяя благаслаўленьня, перш пацалаваліся з Тадосяй, потым перацалаваліся паміж сабою і выйшлі з хаты. У сенцах Васіль захапіў, каб ніхто ня бачыў, яшчэ пляшку гарэлки.

Тадося правяла іх у двор, зачыніла за сабою сенцы і стала на парозе ды глядзела ўсьлед ім да тых пор, покуль яны не падняліся за горку і не схаваліся з вачэй.

II

Калі Рыгор памыўся, адзеўся, перакусіў крыху і выйшаў з хаты, каб пайсьці к Сёмку, то яму прышлося толькі прайсьці сенцы аднаму ды пераступіць аднёю нагою сеняшні парог.

Сёмка, так-сама зранья сядзеўшы і нудзіўшыся ў дому, задумаў перабегчы к Рыгору, каб у дваіх з ім аб сім аб тым пагутарыць, а потым пайсьці дзе-небудзь гадзіну-другую пагуляць.

Стрэціўшыся якраз на парозе, яны абодва ажно сумеліся і на момант нібы замяліся: ні водзін ня ведаў, што сказаць. Але гэта зараз прайшло і Сёмка першы, зарагатаўшы, праказаў:

— Вось дык стрэча!

— Але. Я направиўся якраз к табе.

— Ну?

— Дальбог, так.

— А я так-сама: давай, думаю, праведаю яго, можа, ці жыве ён . . . пасьялы ўчарашняга дожджу. Здорова, усё-ткі, нахвастаў ён цябе ўчора?

Рыгор ухмыльнуўся.

— Ня болей, як вас.

— Чаму ты так думаеш?

— Ды проста . . . Я бачыў, як вы сыцігалі вуліцаю . . .

— Ня можа быць?

— Дальбог, ну.

— А дзе-ж ты быў? — здзівіўся Сёмка.

— Ого! не скажу! — пацьвіліўся Рыгор.

— Чаму? Ня можна? Скажы, чуеш.

— Я дамоў вяртаўся і прыпыніўся крыху пад капяжом свае хаціны, каб палюбавацца навальніцаю. Стаю гэта і думаю: якаво гэта з ім. Нябось, дзе-кольвек і іх засьцігне дождж. Аж раптам чую твай голас. Перш задумаў пазваць, а потым рашыў: „хай бягуць здаровы“.

— А . . . На цябе-ж паралю-ш, такі і праўда. Ну, і дождж-жа ліў хвацкі!

— Здаровы дождж, спаць было смачна.

— Ну? А я доўга ня змог заснуць.

— Што-ж мы стаімо так . . . — перамяніў гутарку Рыгор: — мо' ў хату войдзем? — запытаў ён, усю пору стоячы аднаў нагою ў сенцах, а другой на ганку і трымаючыся леваю рукою за клямку дзвярэй.

— Па мойму — ня варта: я дасюль у хаце сядзеў, — не згаджаўся Сёмка: — лепей прыойдзем да Волькі: там павінны быць Гэля, а мо' і Янка; ды і Зося гатова забегчы.

— А мо' ня ёмка туды йсьці: мо' бацькі ня ўзьлюбяць, калі мы вразу зборню адкрыем, — сумляваўся Рыгор.

— Нічога, нічога; яе бацькі дужа добрыя, прыветныя і надта любяць, калі хто прыходзіць к ім. Ярмалай, бач, бацька Вольчын, калі пачне табе баяць усякія байкі ды апавяданья казаць, дык ты і вушы разьвесіш. А Юстына, брат, толькі сьмяецца, ды лісьлівенька ў вочы паглядае, быццам мые цябе сваім паглядом . . . Слухай, прыойдзем, тады забачыш, што праўду кажу . . . Ты мо' сумляваешся, што Сьвістуны . . . нічога: ня такія яны зусім і ганарыстыя, як іх прывыклі лічыць, — угаварваў далей Сёмка Рыгора.

— Ня ведаю. Ты, то ты, вядома, зяць іх; а мне неяк някавата . . . Як падумаю я аб бывалашнім, калі заўсёды Ярмалай сьцябаў мяне пугаю, злавіўшы ці ў гародзе, ці в канём, дык і цяпер валасы дыбам становяцца, — адгаварваўся Рыгор.

— Яшчэ чаго не ставала. Прыпамінаць уздумаў. Хіба і цяпер ты думаеш у гарод залезці, а потым ужо ісьці ў хату... Ідзем, ідзем. — І Сёмка хачіў Рыгора за руку і сьцягнуў з парога, а сам ушчыніў дзьверы.

— А ты зашчапі, або прысунь, — сказаў ён Рыгору, засьмяяўшыся.

Рыгор паслушна прасунуў руку ў вакенца, дастаў у сенцах закрутку і спусьціў яе з падчэплянае нітачкі; потым папрабаваў за клямку, стукнуўшы каленам, і, праканаўшыся, што туга заперты, сыйшоў з ганачку. За ім услед саскочыў і Сёмка, і яны ў двух, гутаручы між сабою, павярнулі к Вольцы.

Хата Ярмалая Сьвістуна стаяла па тым самым баку вуліцы, што і Рыгорава, так мо', прымерна, хат на восем, трэцьця ад супроцьнай Прыдатных. У дварэ Ярмалаевым быў маленькі гародчык, у якім Юстына кожны год рабіла тры градкі і сеяла на іх пшчаў'е. Між плоту, у двух вуглах гародчыку, расьлі дзьве кудравыя ігрушкі-дзічкі, а па сярэдзіне некалькі штук вярбін; яшчэ ў ём былі кусты юргінь і мяты. Хата мела ў сабе пяць вокан: тры на двор, а дзьве на вуліцу; усе гэтыя вокны былі пахварбаваны ў ружова-белую мулю і парэзаны рамкамі на пяць вялікіх шыб, якраз на манер жыдоўскіх хат. За хатаю йшлі сенцы, потым камора, а далей некалькі вялікіх хлявоў для двух коняў і шасьці кароў. З самага-ж краю быў прыбудованы невялічкі сьметнічак, на гоны ад якога, у канцы пляцу, стаяў новы пекны сьвіронак. Адным словам, будоўля Сьвістуна ні на чуткі ня рожнілася ад будоўляў ўсіх Сілцоўскіх гаспалароў-багачоў, як: Берагі, Прыдатныя, Гладышы, Бокі, Крумкі і інш., ня глядзячы на тое, што ён быў не ў такім пачоце ў сілкоўцаў. Рожніца іх славы і багацьця выходзіла з таго, што Ярмалай на многа пазней зрабіўся багацеям і ня ад старое зямлі, а ад куплянае з надзелаў...

Дарогаю да Сьвістуноў найначай трэ было мінуць хату Прыдатных, і вось, калі Сёмка з Рыгорам параўняліся з ёю, дык абодва найскось паглядзелі ў вокны; але ні той, ні другі нічога там ня ўбачылі і маўчліва направиліся к Вольцы. Яны яшчэ задалёку прыкмецілі, што вешніцы ў Сьвістуновым дварэ зачынены, і Рыгор пастараўся раней давясьці Сёмку, каб той, як болей асвоены з гэтым, не застаўляў Рыгора, а сам адчыніў. Сёмка супроць гэтага нічога ня меў і калі яны ачуліся ля двара, хутка падбег к вешніцам, адпёр затычку, адчыніў іх і перш упусьціў Рыгора, потым вайшоў сам. У той самы час, калі яны падыходзілі к двару, затым адпіралі вешніцы, Волька выпадкам падбегла к вакну і ўгледзіла іх. Нечаканы іх приход яе здзівіў, а так-сама і зарадаваў: яна з высёлым сьмехам адскочыла ад вакна і апавясьціла Гэлю, якая ўжо гадзін са дзьве гуляла ў яе; за Гэлю яна сказала й бацьком.

— Ну, дык што-ж. Міласьці просім! — праказала Юстына, пачуўшы бравг дзьвярмі.

Яна сядзела ў запечку ў чорным кабаце, бяз хусткі і ў брудным палапленым фартусе.

— Хаця хату ім адчыню, — дабавіла яна і, як белка, рухава і рэзва, зьявілася з мейсца і падбегла к дзьвярам.

Ярмалай-жа, як ляжаў сьпіною на палку, палажыўшы абутыя ў боты ногі на прымурак, так і не паварухнуўся. На ём была апра- нута старая прарэсьценькая камізэлька, з-пад каторай выходзіў вялікі каўнер белае, старасьвецкае кашулі; на галаве доўгія валасы яго былі змазаны садам, бо добра віхацелі, і прычэсаны акуратненькім пра- дзельцам. Твар Ярмалая паходзіў на твар біблейскіх людзей: мерны, зарощаны шырокімі бакамі і доўгаю барадою; сінія, мягкія вочы, буйны, прадаўгаваты нос. У губах ён трымаў люльку і бяссьбіханьня смактаў яе. Ляжаў незварушна, бы толькі на палавіну жывы, быццам упіўшыся тутунным хмелем.

Калі Сёмка з Рыгорам увайшлі ў хату і ў хаце падняўся гоман, сьмех і жарты, тады і Ярмалай час-ад-часу даваў аб сабе знаць, што ён ня сьпіць, а ўсё чуе і бачыць; а знак аб сабе ён даваў тым, што пасьмейваўся і калі-не-калі ўтыкаў у гутарку свае словы.

— А я думаў, што дзядзька ўжо сабраўся спаць, — пасьля нека- торага змоўку, праказаў Сёмка, падышоўшы к Ярмалаю.

— А што-ж, браток, мая справа такоўская: сьвята — спачывай, будні, — прадуі. Была пара, вандзігаў і я так, ого-о!

— А чаму-б ня выйсьці пагуляць куды.

— Ды я думаў так-сама аб сім, толькі, куды йсьці. Пагода ня- важная, на вуліцы празка, а на места — лягнуся, прызнацца; к су- седзям-жа ня маю хэнці.

— Ну, а заўтра, дзядзька, думае рабіць што, ці яшчэ сьвята? — запытаў Рыгор.

— Ды яно, як-бы табе сказаць... ні то сьвята, ні то будні... пэўней, што сьвята. Градавая серада, з даўных сьвяткуем, чаму-ж і цяпер не сьвяткаваць... Папробую, пашлю Вольку ў Папавы, хай навьбірае там воз-другі каменя; а болей — нічога. Коням аўвёс пакуль што ёсьць — няхай жуюць на здароўе, — паведаў Ярмалай і зацягнуўся; потым пацягнуў раз-по-разу яшчэ тры разы і падуў: з губ выляцела доўгая стужка густога горкага дыму, які цэлаю хмараю разаслаўся пад стольлю.

— Я так-сама думаю гуляць.

— Вядома, ды і ўсе будуць сьвяткаваць...

Пакуль Сёмка гутарыў з Ярмалаем, Рыгор спакойна, нібы баю- чыся, ці саромяючыся ўсіх разам, падышоў ціха к сталу і ўкрадкі, няпрыкметна пазіраючы на Юстыну, якая тое й рабіла, што толькі ківала галавою, пераносячы вочы з Сёмкі на Рыгора, а з Рыгора на Сёмку, прысеў разам з Волькаю, насупроць Гэлі, якая стаяла абалёр- шыся рукою на стол.

— Вось яны там няхай аб сваіх справах балакаюць, вядома, як гаспадары, а тут мы, давай, аб свае, — абярнулася Волька к Рыгору.

— Вядома. На свае справы і мы будзем гаспадарамі, — адказаў Рыгор.

— Ну, дык я пачынаю: як вы заблудзілі хаця сюды?

— Я й сам ня прыдумаю. Гэта, бач, усё Сёмка састроіў: страў мяне на вуліцы і так прыстаў, што я мусіў паслухаць — йсьці за ім. Такім манерам і прыйшлі.

— Ну, Сёмка на гэта мэт, — ціха праказала Волька і авірнула

пры гэтым на Юстыну, каб праканацца, ці не глядзіць хаця яна сюды і ці ня чуе мо?

— І дзякуй яму — праказала Гэля, пачуўшы аб чым Волька кажа.

— Гэта на шкоду ня пойдзе, — умяшаўся і Рыгор.

І прагавораныя ім словы рассьмяшылі абедзвюх дзяўчат. Най-больш сьмяялася Волька, хоць не адставала ад яе і Гэля. Рыгор глядзеў на іх і так-сама ўхмыляўся.

Юстына ўвесь ч с стаяла ў тыльным вакне і раз-по-разу кідала зірк на вуліцу; пры ёй сядзела пара дзетак, якія ўпарта ўзіраліся на Рыгора і час-ад-часу абварочваліся к мацеры то з тым, то з другім запытаньнем. Няпрыкметна падкраўся змрок і ў хаце пацімнела . . . Але ніхто на гэта не зваяў . . .

— А бачце, бачце, людзі . . . — раптам пракрычала Юстына на хату, перабіваючы і гутарку Ярмалая з Сёмкаю і сьмех Рыгора з дзяўчатамі: — ці ня ў сваты толькі вунь ідзе Васіль Бегаг з сваім дзядзькам і з Пятрусём Бокам.

Усе змоўклі і хто як сядзеў ці стаяў, разам пакідалі свае мейсцы і разьбегліся к вокнам. Рыгор, Гэля і Волька згруздзіліся ў вулічным покутным вакне, Юстына-ж з дзядзьмі і Сёмка ўлезьлі ў тыльнае. Нат падняўся на палку і Ярмалай і, хоць ня злез з яго, але стараўся ўгледаць у верхнія шыбы, стаўшы на каленках.

А ў гэты час Хлёр, Васіль і Пятрусёў ужо былі якраз ля Прыдатных і Пятрусёў, ідучы з правага боку, першы захіліў у двор. Іх праводзілі вачыма чужы ня з кожнае хаты, між якую яны толькі ні прайходзілі, а так-сама і стрэчна йшоўшыя па вуліцы жанкі і мужчыны.

У Сілцох самыя маленькія здарэньні: як вясельля, радзіны, нават асьвячэньне хаты, ці другія дробныя папойкі, былі нейкімі асобнымі навінамі, аб якіх стараліся праведаць усе мяшчане і аб якіх гутаркі знаходзілася на цэлыя тыдні. У такім ціхім стаячым жыцьці, якое панавала ў Сілцох, і ня дзіва, што ўсякая муха-заваруха: кожнаму надавала аднакавасьць да ачамернасьці, набівае адваротную новым, хоць трохкі ды бурнейшым. Вось і ня дзіва, што ўсе, хто толькі ўбачыў ідучых к Прыдатным сватоў, настолькі цікавіўся імі, быццам тыя сваты йшлі к яму.

— Вось будзе вясельля і на нашай вуліцы. Гатоўся Ганна! — казалася адна кабета другой, сустраўшыся і спыніўшыся якраз перад вокнамі Ярмалаявай хаты.

— Мне, як мне, — адказвала другая, — а табе то напэўная бясёда склеіцца.

— А глядзі, які дасьціпны гэты Хлёрык, — цягнула далей гутарку першая, зусім не патураючы, што іх слухаюць каля дзесьці чалавек з вакон тае хаты, ля якой яны стаяць: — гэта дык Хлёрык! Гэта дык ён! Гэта-ж, бач, ушчуў, што прыехаў Стэпін сын у госьці, які кахае Прыдатчанку, дык барджэй на прыоймы і кінуўся. І што-ж ты думаеш, Ганулька, гагоў адбіць Мікалаішку за свайго Васіля . . . А, мне здаецца, па праўдзе кажучы, гэты самы яго нябог, Васіль, — хоць ужо ён мне і прыходзіцца нейкім сваяком — і нагі ня варт Стэпінага сына: той, галубачка мая, хлопец толькі пацешыцца, ды палю-

бавацца ім: поўны, чысты, адзет, як паніч; а гэта — салоха, нягэгляц... Будзь-бы на мяне, я-б ніколі сваей дачкі ня выдала-б за гэткага, як Бераг; ня гледзячы, што ён багаты ды знатны...

— Пакінь казаць, дзіўная. Цяпер ня вельмі глядзяць на красу; грошы давай — вось у чым весь сэнс. Хоцькі крывое ды гарбатае, абы слаўнае ды багатае, ці то хлопец, ці дзяўчына, — разважала першую другую кабета.

Юстына зацікавілася іх перасудамі і гатова была сама адчыніць вакно і памагчы ім, але гэтаму папрашкодзіў Сёмка, які налпам адвярнуўся ад вакна, выйшаў на хату і, плюнуўшы з нейкай пагардай, праказаў:

— Тьфу! Згінь, прападзі. Дурная будзе Зося, калі папруціаю ня выпрэ з хаты ўсю тройцу...

Усе зірнулі на Сёмку.

— Ой, які ты дзіўны. Пакінь хаця брахаць. Каго-ж лепшага яна можа чакаць! — стрымала яго Юстына, ні каліва ня дбаючы аб тым, што гэтымі словамі яна, мэрам нажом, прайшлася па Рыгораваму сэрцу: яна зусім выпусьціла з думкі, што Рыгор у іх у хаце і слухае ўсю гэту гутарку.

А Рыгор так-сама прапусьціў Юстыніны словы між вушэй; яму было не да гэтага: ён скора ўгледзіў ішоўшых сватоў, раптам асалавеў, зрабіўся сам ня свой ад нейкай нахлынуўшай ў яго нутро злосьці, няпрытомнага, цяжкага адчаанья. Усе пляны, усе надзеі яго завярцеліся ў галаве, а тое пачуцьцё, якое паланіла яго ўвесь час, а за гэтыя два дні Тройцы разгарэлася ў нястухаючы кіпень — зразу памутнела, расплылося. Праўда, Зося мо' і ня зусім будзе вінна ў тым, калі й выйдзе замуж за Васіля, але ўсё-ткі ў яе павінна найсьціся адвагі, каб покуль сіл хопіць — паспрачацца з бацькамі. „Хоць трохі, да ўсё-ткі яна мяне любіць“, думаў Рыгор, гледзячы ў вакно. Ён судзіў па сабе і ў сэрцы яго раптам найшлося мейсца ля сховы балючага ўпічышча Зосі за яе „ня зусім шчырую любоў да яго“. І кванцанцамі гэна чуцьцё расло ў яго нутры, перш маўчлівае, потым падняўшае цэльную буру мук, завіды і болю ашукі. Куды была злосьць на Васіля? Крыўда на Зосю — усё пабіла сабою. Разросшыся ў нутры, яна вышла і наверх і яскрава адбілася на Рыгоравай тварыне. Белае чыстае цела яе зацягнулася лёгкім ружам, які хвілямі то чырванеў, то цьмяў. Жывыя і празрыстыя вочы — шустра мігалі і недаверкава перакідалі зіркі з аднаго на другое.

Як Сёмка, так і Гэля з Волькаю, зразу скмецілі гэта, але не хацелі падаць цякага намёку, бо шкадавалі ўразіць балючае сэрца таварыша. Сёмку да таго стала шкода Рыгора, што ён перша думаў разуважыць яго, каб той разагнаў свае чорныя думкі; але пры ўсіх яму паказалася ніякаватым. Рыгор-жа аставаўся пры сваём: нуда з кожнай хвіляй ахапляла яго цясьней і цясьней, і яму стала бясцёкаўным усё: дзяўчаты, Юстына, Ярмалай, пагода, нат жыцьцё... Адыйшоўшы ад вакна, ён падыйшоў к ложку, стаў ля падушак і доўга стаяў на адным мейсцы, гледзячы ўсёроўным поглядам ў вакно. Потым і гэта надаела, ці ён агледзіўся, што так ня ёмка ў чужой хаце, і, падыйшоўшы да Сёмкі, прашаптаў яму на вуха просьбу выйсці з

хаты. Сёмку яшчэ не хацелася йсьці, але ён захацеў угадзіць Рыгору і, ня даў нікому апамятавацца, як першым пашоў к дзвьярам.

— Бывайце здаровы! — праказаў Рыгор, каб іх уход ня быў крадзеным.

Усе нашарохаліся нячаканасьцю.

— Куды-ж гэта так скоро? Чаму так раптоўна, ні з сяго, ні з таго? Хай-бы пагулялі яшчэ, — папрасілі дзяўчата.

— І я скажу. Вось калі й гэта. Што з вамі? — згадзілася і Юстына.

— Ды пагуляйце, хлопцы, разам з дзяўчатамі пашлі-б, — нат не ўцяпеў Ярмалай, прылёгшы зноў на сваё мейсца і зацягнуўшы люльку.

— Гэй, чакайце! — пазвала Волька, раптоўна пусціўшыся бегчы ўсьлед за хлопцамі: — і я пайду.

— Дабрана-ач-ч! — прагукаў Сёмка з сянец, знарок ня прычыніўшы хатніх дзвьярэй.

Вышаўшы на вуліцу, яны парадзіліся аб тым, куды ім пайсьці крыху пагуляць; Сёмка зваў Рыгора к Янку, але той адмовіўся. Тады Сёмка правёў яго дамоў, а сам адзін павярнуў да Янкі.

III

Пакінем на кароткі час Рыгора дома, а Сёмку ў Янкі, самі-ж падзівімся, з якім цікам страчалі Прыдатныя сватоў, як страцілі іх; потым паслухаем іх гутаркі сватоўскай і прасачым усё да канца, каб знаць, на чым спынілася ўсё на расходзе.

Якраз у той самы час, калі Хлёр Бераг, чырвоны і поўны, з Васілём Берагам і ягоным таварышам Пятрусём Бокам, усе вясёлыя і бравыя пад хмяльком, падыходзілі пад хату Прыдатных, а Пятрусё зрабіў ужо першы крок у двор, Мікола Прыдатны важна стаяў у хаце супроць дваровага вакна і штосьці задуменна зіркаў на садок, які ўжо адцьвітаў і белым уборам пахучага квету, як макам, засыпаў гразкаватую чорную зямлю між новага частаколу, як у садку, так і знадворку. Марта-ж, жонка яго, за нечым была вышаўшы ў двор. Зося была ў хаце: яна стаяла ў запечку перад вешалам і пільна шукала між навешанай вопраткі свае хусткі, якою яна хацела акінуцца, каб перабегчы на часінку-другую к Вольцы; трэба было парадзіцца з дзяўчатамі, куды йсьці сягоньня гуляць. Аб сватох Зося хоць і помніла, але нічога ня думала.

Бацькі Зосі пабочна ня расчудзі, што маецца на трэці дзень Тройцы да іх прыці ў госьці Васіль, нібы ў сваты, але пэўнасьці яны ня мелі ў гэтым і толькі, паміж іншым, зранку Мікола перакінуўся з Мартаю аб сім некалькімі словамі. Праўда, з гэтых іх слоў было відаць, што пытаньне аб сватох ад Берага іх абоіх цікавіць моцна. І Мікола й Марта аднакава жадалі, каб чуткі спраўдзіліся і навет хацелі верыць, што яны спраўдзяцца. Дзеля гэтага яны ўвесь дзень, кожнае паасобна, міжвольна чакалі жаданых гасьцей, ня выходзячы з хаты і час-ад-часу павіраючы та ў адно, та ў другое вакно; і кожны шлёп бота праходзіўшага між хаты чалавека, кожны скрып вешніц у дварэ, адчыненьных

свіньню ці катом, усякі гоман, здалёк данасіўшы чужь чутны гук, — усё гэта шарохала і Міколу і Марту і міжвольна застаўляла іх пільна прыслухацца. Чымсь бліжэй падыходзіў вечар і на дварэ абазначваўся змрок, тым болей не ўдзярпёж рабілася як Мікалаю, так і Марце: „Не, мабыць, нічога ня будзе — толькі гаворка,“ думалі яны адну думку, разувераючыся ў прыемных чутках. „А мо' вечарам прыдуць?“ цьмяна набліскавала надзея. І Марта патрошку прыбіралася: на стала перамяніла абрус, які засьцілала што сьвята, на самы пекны, каторы берагла для надзвычайных здарэньняў; на абразах, дзе так-сама вісеў прыгожы рушнік, яна падвесіла поверх шырокую белую, як сьнег, вышываную ў дзіўнейшыя малюнкi, тывальню. Са стала, з покуці — увіхайнасьць перавясла яна і на мыццальнік, дзе ўпарадкавала начыньне, пераставіўшы кожны гаршчок і міску. На палку-ж Тэклячка, глядзячы на мацэру, усе лахманы пералажыла ў вадно мейсца і мо' дзесяты раз падмяла хату.

З свайго-ж боку, Мікола яшчэ ўчора на ўсякі выпадак захапіў дзьве пляшкі гарэлкі, — хай будзе праяпас — не пракісьне — а пад вячорак зайшоў к стрыгуншыку жыдку і астрыгся пад польку, а пабрыўся так гладка, што здавалася на твары яго ніколі нічога і не расло: ад гэтага ён выглядаў малодшы мо' гадоў на дзесяць. Да гэткае тварыны яго дужа падыходзіла сарочка (якую ён узлажыў з самага раньня), вышыта ў чорныя й чырвоныя гратачкі самою Мартаю яшчэ гадоў пяць-сем таму назал. Ці-ж ня цяжа засталася-б у іх на сэрцы, каб усё гэты прыгатаўленьні асталіся дарам? Прыдатным тады-б і сьвяты сьвятамі-б ня былі.

Але доля іх не пакінула й на гэты раз: іх жаданьні збыліся — вось яны, сваты. Мікалай, угледзіўшы іх, хутчэй-жа замятусіўся, абтрапаў жукетку, паглядзіў косы на галаве і пачаў шукаць вачыма Марты.

— Тэклячка, дзе маці? — зычным шэптам запытаў ён дачушку.

— У сенцах, — адказала тая і выбегла. —

— Зоська, прыхарашыся! — абярнуўся ён к Зосі, якая трывожна моўчкі стаяла ўвесь час на адным мейсца, пад вешалам, ашаломеная ўсім дзеяным перад ёю.

А, тым часам, госьці падыходзілі к сеняшнім дзьвярам. Марта, бы швайцар, ёмка адчыніла на расхлёт дзьверы і, стаўшы наўпрост, гасьцінна захісталася ў знак вітаньня:

— Добрывечар, дарагія мае! Ці не заблудзілі толькі, родненькія? — разьлілася яна перад сватамі і, адчыніўшы хатнія дзьверы, папрасіла ўвайсьці.

Сваты былі вясёлыя і з Мартаю паціснуліся за рукі, а Васіль, здаецца, і пацалаваўся з імі.

— О, свахачка! Нас бог прыслаў за вялікім дарам к табе і к твайму гаспадару! — пераступіўшы хатні парог, весела вымавіў Хлёр.

— Не за дарам прыйшлі, а малойчыка прывялі вам у дар! — паправіў яго Пятрус, вітаючыся другім за руку з Міколам.

— Ці за дарам прыйшлі, ці дар прынясьлі, — мы вам дужа рады! — адказаў Мікола, нізютка схінуўшыся, і папрасіўшы сватоў сесьці.

Ля Зосі-ж прыход іх быў настолькі непрыемным, што яна ўся разгубілася: ня ведала, як ачухацца, што гаварыць з імі і ці зусім не гаварыць; нат Пятрусю і Васілю, каторыя першыя загаманілі з ёю, яна адказала глыбокім змоўкам. Поруч-жа з гэтым Зосіна сэрца напоўнілася нейкаю таёмнаю моцнаю злосьцю, а ў галаве завярцеліся адчайныя думкі. Як абярнулася яна пры ўходзе сватоў у хату тварам к дзьвярам, так і стаяла, ня змогучы парушыцца з мейсца. Хлёр з Пятрусём, — паказаліся ёй тымі канюхамі-маклярамі, якія кожную восень прыходзілі к яе бацьку і к другім мяшчанам купляць коняў і таргаваліся да ачамернасьці, а потым ішлі на барышы: піць гарэлку.

— Зоська, га Зоська! ты прыадзенься хаця крыху; такіта-ж сваты прыйшлі к нам! — ціхутка шапнула дачцы Марта.

— Адкасьнецеся вы са сваімі сватамі! — злосна адшапнула Зося і адвярнулася к вакну, потым падышла, улезла ў яго і, падапёршы голаў рукамі, узорылася на вуліцу.

Марта-ж адно ўздрыгнулася, калі ўшчула ад дачкі такі адказ і вельмі ўстрывожылася: „Гм, гм! І чаго яна капрызіцца? Вось, на яе дураха, якая-ж такі яна ўпартая! Гэта-ж трэба, яшчэ бяды наробіць!“ прабегла ў яе галаве, і Марта падышла ізноў к Зосі і ласкава папрасіла яе выйсьці на слова ў сенцы. Зося маўчліва вылезла з вакна, зняла з вешала хустку і, праводзімая паглядамі Пятруса і Васіля, пашла сьледам за мацераю ў сенцы.

— Зоська! Та чаго-ж ты капрызішся? — зачыніўшы за сабою дзьверы, запытала дачку Марта.

— Ды вот так! Вы самі павінны гэта ведаць! — коратка і злосна адказала Зося.

— Дык, знача, ты хочаш расстроіць сваты? — пытала далей незадавольная Марта.

— Мне непатрэбны вашы сваты! К чорту я іх пасылаю! — голасна, што мо' зачулі і ў хаце, адказала Зося.

— Шша-ша-а! А то пачуюць яшчэ! — стрымвала Марта дачку, а потым зразу вырачылася:

— Чаму не патрэбны? А каго-ж ты будзеш чакаць? Мо' гэнага голадранца? Глядзі адно, глядзі . . . Нешта ты вельма сьмелаю стала: ня спыталася мусібыць доўга бацькавай пугі!? Гэй, дачушка!

Зося разгорнілася і заплакала.

— Ну, дык добра, добра! кідайце мяне жывую ў яму! Жывасілам вырываўце маё сэрца! — скрозь сьлёзы загаварыла яна і, плачучы, адыйшла к ложку. А горнасьць усё расла, падыходзіла к сэрцу і вызывала доўгія, мукавыя ўсхлішы; каб стрымаць іх, Зося кінулася тварам у халаднаватую падушку і закрыла вочы рукамі.

Марта не спагадала дачцы, а яшчэ болей зазлавала на яе: у злосьці, як у вагні, уся чырвоная, з ведзьміным выразам вачэй, з пенаю на губах, яна прашнуравала ўбежкі некалькі раз сенцы, выскачыла на хвілю ў двор, вярнулася і, бачучы, што Зося ўсё яшчэ плача ўтуліўшыся ў падушкі, прытка падбегла к ёй і гэтак сіберна тузнула яе за руку, што тая чуць ня кінулася ніцма на зямлю.

— У хату ідзі, я табе прыказваю! Ідзі ў хату, ведзьміна атродзе! — прагукала яна.

— А вось не пайду, не пайду! Толькі няжывую мяне ўнясеце! — агрыгнулася Зося і зноў уткнулася ў падушкі.

— Ну, глядзі-ж, нябога! Каб гэта табе не адрыгнулася бялюча! — паківала Марта пальцам у бок Зосі і, уся бледная ад нейкага спугу, увайшла ў хату, моцна сапучы.

Покуль Марта в дачкою валендаліся ў сенцах, у хаце Мікола прыняў на сябе ролю гаспадыні і пасьпеў рассадзіць за стол сватоў, падаць ім гарэлкі і талерак со тры закускі. А Тэклячка в асьцярогаю зьяяла з дроту, прывешанага к траму, лямпу і акуратна запаліла яе. Падняўся гоман між сватамі і Міколам да таго вычны, што, ня бачучы, можна было падумаць, што сватоў зусім ня трое, а чалавек трыццаць . . .

— Піце, піце! Я яшчэ ўнясу гарэлкі! — запрашаў Мікола і кінуўся ў сенцы; але якраз набіўся на Марту і раптам-жа скмеціў трывогу на яе твару.

— Што гэта з табою? Чаму ты перамянілася зусім? — запытаў яе.

— А нічога! Не клапаціся! Ідзі, куды ідзеш! — супакоіла мужа Марта.

— Не, ты скажы, скажы! — наставаў той.

Пры гэтых словах сваты адначасна паглядзелі на Марту, потым перавіртуліся між сабою.

— Ня дурься! Ідзі, куды ідзеш!

Мікола ня стаў далей нічога казаць і хутка вываліўся ў сенцы. Зосі ён ці ня прыкмеціў за цёмнатою, ці хоць і ўбачыў, толькі ўцяраў в памяці сказаць што-кольвек. Ён падыйшоў к хвасе з жытам, выняў адтуль пляшку з гарэлкаю і хутка павярнуў у хату.

— Што-ж! Спары божа! — праказаў Мікола, стукнуўшы поўнаю пляшкаю па стале.

— Спары, спары! — падхапілі сваты тройцаю.

І бяседа шырылася і глыбела. На ўсіх найшла нейкая асобная, тэрміновая вясе́ласць. Хлёр, Пятрусь, Васіль, як Мікола і раптам пераіначыўшаяся Марта, нават і Тэклячка, — усе наперабой гутарылі, сьмяяліся і жартавалі, запіваючы ўсё гэна гарэлкаю і закусваючы сырам, каўбасою і булкімі. Аб Зосі, здавалася, ўсе і забыліся! Здавалася прышлі толькі ў сваты, каб папіць, пазакусваць. Васіль і той так уцягнуўся ў гутарку, што нікуды і ня зіркаў, апроч на стол.

— Што-ж, сваце, Міколе! — прапанаваў голасна Хлёр, трымаючы ў руцэ кілішак в гарэлкаю, якая кожную хвілю ўсё лілася патрошку на абрус і рабіла мутныя кружкі: — Што-ж, сваце! Мы ўжо парашылі сёньні прысы́д да ладу, няйначай. З хаты ня выйдзем . . . Мне так мой нябог вялеў! — Хлёр палобаў Васіля па плячу. — А што-ж! Можна, думаеш, сват, не пара жаніць мне яго? О, ня думай! Самы раз . . . А табе ізноў! — Ён прыстукнуў кулаком па стале так моцна, што зварухнуўся ўвесь стол, задрыжала начыньне, а ўсе в ухмылкаю паглядзелі на Хлёра. — Я-ж кажу, сваце, што табе так-сама пара дачку выдаваць. Хваліцца я ня люблю і ніколі не хваліўся, заўсёды кажу адну праўду: а то праўда, што нашы дзеці, бач твая Зоська і мой нябог Васіль, як лепш ня трэба, адно да другога падходзяць. Маладыя, здаровыя, пекныя абое! А знатнасьці так-сама не пазы-

чаць. Гэта ня тое зусім, што які там Самусь ці Габрусь, а ўсё-ткі Бераг, або Прыдатны. Ці-ж ня праўду мо' я кажу? Га, Мікола? Я ведаю, што тут гаманы мала можа быць. Кожнаму відаць усё, як на далоні . . . А калі відно кожнаму, то табе, сваце, я думаю, яшчэ больш і ляпей, як другому . . . Вось я-ж цябе і запытаю цяпер: згодзен, ці не, ты аддаць сваю дачку за Васіля? Адкажы мне праўду і зразу-ж адкажы, прашу я!

Мікола разявіўшы рот, з добраю ўхмылкаю на твару, выслухаў Хлэра і адказаў:

— Вунь! Чаму-ж не! Вельмі — вельмі рад я гэтаму, даражэнькі сваце! Дужа рад! Твой Васіль ужо даўно ў нас з Мартаю на прымеце . . . О, яшчэ якяя лахва! А што ён якраз падыходзіць да мае дачкі — то і казаць нечага. Толькі, сваце . . .

— Што, што, што „толькі“? — перабіў Хлёр — ты ня мей ў набыку „толькі“ адгаворвацца, а то гэтыя „толькі“ могуць справе прашкодзіць . . . Чаму-ж? Калі мелі Васіля ў вачу, чаго адвільвацца? Хіба мо' наадварот кажаш? Мо' думаеш адно, а гаворыш другое — тады, вядома, рэч іншая. Я буду ведаць, як адказаць.

Хлёр рабіўся сур'ёзнай і сур'ёзнай, хоць у сэрцы чуў, што справа выгарыць.

— Што ж! Папрашу выбачыць за лішні клопат і . . . за дзьверы! . . .

Сказаўшы апошнія словы, Хлёр ня выдзярпеў і весела рассьмяяўся. Настаражыўшыся Мікола яму памог сваім сьмехам. Абодва зразу мелі адзін другога і былі вельмі досыцьны; не дарма запілі гарэлкаю і перацалаваліся.

Марта ня ўпільнавала з чаго пачалася гутарка ў Хлэра з яе мужам, бо сама яна была занята з хлопцамі: з Васілём і Пятрусём. Цяпер-жа, пад канец, калі вясёлы сьмех Хлэра заглушыў усё, яна барджэй пакінула хлопцаў і абярнулася к мужчынам.

— Што, што, што? Што думае рабіць Мікола? — запытала яна Хлэра.

— Рабіць то нічога ня думае, але нешта вожыкам узірацца пачынае, — зварок падхварбаваў цік жонкі к словам мужа Хлёр.

— Як гэта? Што, сват, гэтым хоча сказаць? — перапытала Марта.

— Як відаць, то ня вельмі вы зьбіраліся нас спатыкаць; а можа зусім і не чакалі . . .

— Што гэта, што? Чаму, сват, так гавора? Што магло трапіцца гэткае? І калі гэта? . . .

— Мікола, га, Мікола? — абярнулася Марта да мужа: — што ты сабе даволіў сказаць?

— Ды нічога, нічога! Сват пажартаваць хоча, — сьцешыў жонку Мікола.

— Вы ля нас, сваце, — ізноў перайшла Марта к Хлэру: — вы ля нас — самы даражэйшы госьць, якога мы калі мелі шчасьце страчаць. Мы, дзякаваць богу, цалосенькі тыдзень, як больш ні аб чым і ня думалі, апроч аб вас . . . мы чакалі сватоў, як бога! Што ты ўшалопіў сабе, Хлэрык. Ось калі, ось калі, які ты даўны!

Хлёр і ня быў сярэдзіт ні званьня, а цяпер, калі йшчэ Марта так перад ім раз'ехалася, да таго павесялеў, што ня змог нацешыцца,

якую ўвагу яму аддаюць гэтыя самавітыя людзі. „А я ўмею, як справу паставіць!“ здавольна падумаў Хлёр; а праз хвіліну праказаў:

— А Зося-ж то дзе?

Яго словы ўшчулі ўсе і, як адзін, азірнулі хату ды ўздзівіліся; усіх твары быццам пыталіся: а дзе-ж Зося? Адказаць не давялося, бо якраз адчыніліся дзверы і Зося з сянец увайшла ў хату.

— Зося, Зосюнька, хадзі сюды! — пачаў упрошваць Хлёр, падыйшоўшы к ёй і хапіўшы яе за руку: — Ты нудзішся аб чымсь? Пакінь, дзіўная, пакінь . . .

— Ды не, яна сёньні рана прачнулася і мусі быць спаць захацела, — адказала за дочку Марта.

Зосі-ж, быццам гэтага і трэ было: усё тое, што залягала ў яе цяпер на сэрцы, не давала паварушыцца языку; а душа слоў не давала . . . Як загыгнаваная, села яна за стол радам з Васілём, выпіла крыху гарэлкі, каб адчапіцца ад дурасьлівасьці гэтых людзей і маўчліва сядзела. Ні ўходы за ёю мацеры, ні разувага бацькі, ні жартлівая гутарка Хлёра, ні цёплыя словы Васіля — нічога ня кратала яе і ня мела цёплага одгуку . . .

Тым часам на дварэ ўжо падыходзіла к поўначы . . . Цемь стаяла чорная, як сопуха: бо па небе шээндаліся хмары. Аднак на дварэ было цёпла і вельмі гостра чуўся пах расьлін і красак: бэзу і какалушы.

На прызьбе ў Прыдатных стаяў цэлы кірмаш: дзяўчата, хлопцы, кабеты і дзеці ня толькі сваёй вуліцы, а і з другіх, сыйшліся пацікавіцца сватамі і занялі ўсе чатыры падвакоўныя хаты. Кожны стараўся зірнуць у вакно, убачыць маладога і маладую, пасьмяяцца з таго ці з сяго. Больш усяго абгаворваўся Васіль, які малоўся дзесяткамі языкоў і абленваўся самым горшым брудам.

Гэта так водзіцца здавён і нічога кепскага ў гэтым няма . . . Зусім ня дзіва, што сярод дурнейшых панадаюцца і разумныя, якія ня проч зьмяшацца разам . . .

Глядзеў сватоў і Рыгор, толькі ён не хацеў быць прыкмечаным многімі і стаяў з Сёмкам ля суседняга плоту. З ім была Гэля з Волькаю і яшчэ дзьве дзяўчыны. Гамонка ішла аб тым, што чаўнецца ў Прыдатных у хаце. Каб нічога ня ўпусьціць, час-ад-часу Гэля бегала к вакну, прыглядалася, а потым варочалася і раскажвала кампані. Калі Зосі ня было ў хаце, а сваты гутарылі між сабою, Рыгор быў вясёльшы і ў ём пачала з'яўляцца надзея на нешта харошае і прыёмнае ля яго; а як толькі Зося ўвайшла ў хату ды села за сталом побач з Васілём, Рыгор раптам перайначыўся: зрабіўся злосным, нецярплівым. Ня верыў нічому і думаў, што Гэля знарок сказала яму гэта. Каб праканацца, ён сам цішком ды азіраючыся падыйшоў к покутнаму вакну хаты, узьлез на прызьбу і, трымаючыся за апранаху другіх, цераз іх галавы зірнуў у хату. І праўда! Гэля ня хлусіла! Зося сядзела між Васілём і Хлёрам на самым покуці і старалася не глядзець ня толькі ў вокны, а і на тых, хто сядзеў вакол яе. Рыгор хутка саскочыў з прызьбы і вярнуўся к сваім.

— Аднак Зося зараза! Значыць яна згодна выйсьці замуж за Васіля! А яшчэ ўварала, што . . . — упічна і зло праказаў ён, быццам

гэтымі словамі ў прыклад даў знаць і Гэлі і Вольцы і ўсім дзяўчатам на сьвеце.

— Эх, Рыгор, Рыгор! Ты ўсё ня верыш! Пабыў у горадзе, нагледзіўся там усяго-усякага і думае, што і тут можа так быць. Няўжо ты ня ведаеш, што над намі . . . бацькава воля, што мы самі ні ў чым ня вольны! — талкова спыніла Рыгора Волька.

— Праўду, брат Рыгор, Волька кажа! бацькава воля ўсім кіруе, усім! — падмацаваў Сёмка.

— Не паверу, браце, нічому не паверу! — шчыра не даваўся Рыгор: — Чалавек мае сваю ўласную волю, сваё асобнае жыцьцё, сваё „я“, над чым не павінна быць нічыя волі, ні сілы . . . Бацькаву волю можна перамагчы кожнаму, кожнаму! Няўжо-б ты паддаўся, каб табою кіравалі твае бацькі, як канём? Я думаю, што ты, калі хоць каліва маеш самотнасьці, ніколі ня даўся-б гэтаму. Так і другі і трэйці . . . Ды нават і яна, гэтая самая Зося, яшчэ ўчора мне клялася, што . . . выжане вон сватоў разам з Васілём; а гэта — на табе — цешся . . .

— Не, Рыгор, ты няпраўду кажаш . . . Людзі ня роўны ўсе: ты адно, а другі — зусім другое . . . А што да Зосі — то ты не справядліў. Падумай, што яна можа зрабіць, калі бацькі яе звязваюць па руках і па нагах? Не паслухаць бацькі — гэта ўсёроўна, што стаць разам з разбойнікам.

— Ёй, Зосі?

— Чаму, Зосі? — запытаў Сёмка.

Але Рыгор змоўчаў надалей і зрашыў ляпей нічога не казаць, чымсь бескарысна бараніць свой узгляд на рэчы. Усё, што кіпела на душы, ён перамагаў вялікімі мукамі яе, а думкам у галаве даў волю. І яны сыпляталіся ў гэткі размоў: „Праўда, а дужа горна, што мяне ніхто ня хоча зразумець! Ды і чаму гэта мае рассуды так нез’яснёны другім? Ці мае думкі вельмі злыганы, цёмны і таёмны? Ці я з імі далёка адыйшоў ад жыцця? Нават такія разумныя і бойкія хлопцы, як Сёмка, і то ня хочуць згадзіцца са мною! Няўжо гэта добра так? Ня ведаю! Мусі быць — дваяка: і добра і ня добра! Добра за тым, што я сумеў угледзіць жыцьцё зусім з іншага боку, у другонай хварбе, ад чаго яно здаецца йнакшым. Ня добра-ж таму, што, пазнаўшы жыцьцё шырэй і глыбей, я ўгледзіў глыбокую канаву, якая сама сабой выкапалася паміж мною і гэнымі маймі знаёмымі сілкаўцамі . . . І толькі я цяпер убачыў! А жыў так доўга побач! Што-ж, няўжо сэрдзіцца на сябе за гэта? Можна і трэба! Можна, каб глядзеў я на жыцьцё такімі-ж вачыма, як вось гэныя бабы, больш бы выгадаў тады. „Ці-ж няпраўда, — зьмянілі адны думкі другія: — ці-ж няпраўда таму, што хочь дурнона быць, абы багатаму. Што яму, гэтаму вась Васілю, што яму да таго, калі вакол яго зусім цёмны, нез’яснёны, таёмны сьвет, у якім ён, бы той павук, назначан толькі поўзаць да карыстацца сваім дабром. Капуста з заскваркаю, каша з салам, потым сон, а на заўтра ізноў з пачатку. Ні Лейбе, ні Ёцку яму кланяцца ў пояс ня трэба, каб яны зьлітаваліся і далі яму работы — зарабіць на кусок хлеба. Ці цыган ён, ці жыд, ці расеец — што яму да таго . . . І вась, выйсьці Зосі за Васіля — гэта знача: забяспечыць сябе ўсім апісаным шчась-

цем на ўсё жыццё. А ад мяне яна чаго можа прычакаць? Ды я ад лёсу што адтрымаю? Ну, ёсць рукі, ёсць сіла, што-кольвек знаю . . . Але-ж, сіла рэч такая, што сёньні яна ёсць, а заўтра — захварэў, ці што . . . і нічога . . . Не! Зося такі сапраўды радзіць, калі выбірае Васіля . . . Няўжо-ж мне зважаць на яе за гэна? Я-ж абстойваю ўласную волю, ці-ж ужо іначай, ці толькі ля сябе?”

— Эх, Рыгор, Рыгор! — перабіў Рыгоровы думкі Сёмка: — пакінь ты быць бабаю кісяваю: ці-ж плакаць табе па Зосі! Не кахае — ня трэба! Прымусу ў гэным быць ня можа . . . Сьвет ня клінам сходаўца і вугал гэтага кліну ня ў Зося ўпіраецца. О, братан! Колькі шыры і прасторнасьці ў сьвеце! Колькі людзей, колькі Зось! — Нейкім уважным, на палавіну спагадным, на палавіну просячным тонам у голасе праказаў гэта Сёмка і штурхнуў Рыгора пад бок.

Рыгор нібы крыху падбадзёрыўся:

— А мо й праўду ты, Сёмка, кажаш, — праказаў ён.

— Павер, што ня ўпустую і не на жарты, — адмовіў Сёмка і тут жа абярнуўся да дзяўчат:

— Гэй, дзяўчата! — пройдзем хіба куды; ану-ж, Рыгора разьвяселім.

— Во, во, давайце! — праказалі тры дзяўчыны зараз.

— Пройдем, Рыгор? — абярнулася да Рыгора Гэля.

— А такі і пройдзем, — адказаў той.

Усе рушылі з мейсца і пайшлі ўдоўж вуліцы, пад цэркаў.

IV

Гэта было каля дванацатай гадзіны ночы. Сваты шчэ пасья гэтага цягнуліся доўга так, што іх застала другая гадзіна па поўначы, бач ужо сьвітань. За ўсю пору гарэлкі было выпіта чужь ня два гарцы, а нагаворана ўсяго-усякага каля дзесяці кашалёў. У гаворцы, прыязьненай, мягкай і гасьціннай, даходзіла да таго, што Хлёр ці Мікола раптам нібы злавалі адзін на другога, паднімалі гучнейшы гоман і насупваліся. Пасья гэтага настрой мяняўся, і сваты цалаваліся. Толькі адзін Васіль цэлюю пору быў хмуры, як вожык: яго рэзала за жывое тое, што Зося, седзячы побач яго, не заікнулася к яму жадным словам. Чаму і за што? Ё яму яскрава ўспаміналіся спатканьні з ёю, і дужа яскрава, выразней ад усяго, той вечар, у нядзелю перад Тройцаю, калі Зося з ім і гаварыць не схацела. Усё гэта ўставала перад Васілём у праарыстых, няпрыемных ля яго нарысах, якія ўздымалі суменныя, няўвераныя раздумы, радзілі неспайкой і засявалі лёгкую падозранасьць к ёй. У гэтым настрою ён ня мог вызваліцца ад ачамерных, цяжкіх думак, у якіх аддавалася мейсца Рыгору, які, нібы прымха якая, не пакідаў яго ўражэньня, а стаяў, як страшэннае зданьне перад яго вачыма. За сталом пад хмель і вясёласьць дзядзькі Хлёра, таварыша Пятруся, бацькоў Зосі і яе маленькае сястрыцы, Васіль не перасьціхаў думаць: „Няіначай, як гэты самы Рыгор усяму прашкодзіць! Іначай, няўжо-ж бы Зося так задумлялася ў той самы час, калі ў яе хаце сваты? . . . А можа тут

што іншае мяшае: можа ў яе што баліць? Запытаю!" зрашыў раптам Васіль і праказаў да Зосі:

— Што з табою, Зося? Табе мо' нездаровіцца? Чаму ты ўвесь вечар такая нудная?

На яго запытаньне Зося не азвалася ні словам, ні бедным, а шчэ горай нахмурылася, нібы даючы знаць Васілю, што яна просіць яго маўчаць.

Гэта Васіля ўз'юшыла: ён пачаў нэрваваць, выразна неспакоіцца і пільна, да недалікатнага сачыць за кожным моргам яе вока, за кожным кіўком галавы, за малейшым рухам губ. Зося прыкмеціла гэта і барджэй паспяшыла вылезці з-за стала. Васіль не дадумаўся спыніць яе, і сам затросься ад злосьці. „Чаму яна вылезла? Што-ж такі ва ўсім гэтым хаваецца?“ пытаў ён трывожна самога сябе і азірнуўся на дзядзьку. Азірнуўся і ўбачыў на твару Хлёра адбітку спадабных сваім думак. Хлёру Зосіны ганоры не спадабаліся горай, чымсь Васілю; толькі ён ведаў сваё: Зося сілы ня мае — бацькава воля! „Бэчся, бэчся, дзевачка — не страшна зусім ты ўжо!“ сьмяяўся Хлёр у нутры сваём. А наверх стараўся нічога ня выносіць . . .

На канцы сватоў было паложана: зьвянчаць Васіля з Зосяю, каб там што ня было сабе. Вясельле-ж павінна адбыцца ў дзьве нядзелі пасьяля Пятра, а на самога Пятра ўладзіны. Шчырыя пацалункі Прыдатных з Хлёрам, Васілём і Пятрусём — служылі пячаткамі зробленай умовы.

— Хто іх пашкадуе, як ня мы! — вылезшы з-за стала разыходзіўся Хлёр.

— Вядома, вядома, сваце! — згоджваўся Мікола: — патураць ім ня трэба ні каліва, ні беднага. Яны шчэ дзеці.

Зося стаяла ў мыцальніку і чула ўсё гэта; у яе душы зьвёртваўся клубок цяжкіх думак, загароджвалася імі дарога. Адваротна было на сэрцы да таго, што, калі Хлёр з Пятрусём падыйшлі к ёй, каб пацалавацца на прашчаньне, яна доўга ўпіралася — не хацела; ледзьве маці заставіла яе гэта зрабіць.

— Пакінь ты, Зося, свае ганоры. Ня думаў я, дзівача, гэтага, зусім ня думаў, — ківаючы галавою, незадовольна праказаў Хлёр, і сытая, пранозаватая ўхмылка заліла яго тварыну.

— І навучылася такіта ваша Зоська нейкай фанабэрыі. Няўжо гэта „гарацкі“ той адуکورыў яе? — абярнуўся ён к Марце.

— Ды нічога, нічога. Яна зусім не хванабэрыстая. Можа зьнябылася — вось ёй і ні на вуме нічога. Не патурайце, сваткі! — разьлілася перад Хлёрам Марта.

— А чаму, сват, так думае? — умяшаўся і Мікола.

— Ды вось, я падыйшоў падзякаваць ёй і ледзьве ўгаманілі яе пацалавацца са мною.

— Яна саромяецца . . .

— Ай, сваце, на што шуткаваць. Яна церасчур хванабэрыстая ў цябе, — наставаў Хлёр.

— Павер, сват, зусім не . . . На што на ўсё зьвяртаць увагу.

— Ды яно-ж то так, вядома, толькі . . .

— Нічога, нічога . . .

— Ну, та годзі аб сім . . . Дай толькі, божа, нам іх звянчаць, да шчасна і як належыць вясельля згуляць, а тады, само жыцьцё іх усьцягне на сваю дарогу . . . Я думаю, сваце, што з кожным з нас так траплялася ў твыя часы, калі мы былі яшчэ хлопцамі: хто з нас не хванабэрыўся, хто не капрызіўся. Я так гэта зачашу, а сам нябось сур'ёзна зусім ня думаю . . . Бач, помніцца мне, як я сам бывала — не падыходзь ка мне . . . Толькі, сваце, тое, што Васіль зусім ужо іншы чалавек, дык, здаецца, чаму-б яго зважаць. Будзь да яго добраю Зося — дык наколькі яшчэ ён палешпае-а-а. Мягкасьць заўсёды мягкасьцю дастаецца . . . А то, я бачу, ён штось усё хіліцца да яе, а яна і ня дбае.

Мікола паважаў свата, як разумнага і хітрага чалавека і да яго рэчы прыслухваўся, як ня трэба шчырэй. А словы Хлэра лісьцілі яго, казлыталі пачуцьцё, і Мікола наперабой пераказваў „згодзен, зго-о-о-дзвен,“ а каб Хлэр болей верыў, абымаў яго і цалаваў. Марта стаяла паміж імі, злажыўшы рукі на грудзях і ўмільна давала волю здавольнай ухмыльцы на парывавеўшых шчаках. За кожным спадабаючым ёй словам, яна сьмяялася і азірлася на дачку, Зосяю, якая ціхенька, няпрыкметна стаяла ў мыццальніку, прыдаўленая адваротным торгам за яе душу й за яе жыцьцё.

Усе быццам і забыліся, што яны вылезлі з-за стала, каб ісьці да дому; гутарка абяцала ня мець канца. Каб ня певень, прагукаўшы за вакном, у якое раптам павярнуліся ўсе, дык яшчэ-б ішлі рады, але Пятрусь бы аглуздаўся і, абярнуўшыся к усім, праказаў:

— Вой, ужо-ж раніца. „Едзьма, сваткі, да дому-у“ . . .

Хлэр кінуўся Міколу на шыю, расцалаваўся з ім, потым перарабіў гэта з Мартаю і, хапіўшы Пятруся пад руку, зацягнулі ў дваіх п'янымі галасамі песьню і вышлі з хаты. Уся сям'я Прыдатных правяла іх на вуліцу . . . Васіль спыніўся, каб ісьці з Зосею пазадзе, не мяшацца ў гурт, але Зося, як стаяла ў хаце, дык і не кранулася з мейсца.

— Зоська, ну, дык чаму ты так ганорна? — папрабаваў развязаць Зося ад пуга нуды Васіль.

— Я? Эй, я — нічога . . . — суха, упаўголоса адказала яна.

— Дык за што-ш ты злуеш на мяне?

— Прашу цябе, Васіль, не гавары мне нічога: я не здарова . . .

— Ну?! Што-ж з табою? — жахнуўся Васіль.

Зося не адказала.

— Васіль, га-а Ва-асі-іль! — выйшаўшы на вуліцу, у адзін голас прагукалі Пятрусь з Хлэрам: — Што-ж ты, брат, ашукваеш нас? Зосі шкад . . . баіся пакідаць. Нічога, не ўдзячаць.

Васіль чуць расчуў голас дзядзькі, такая горнасьць сашчапіла яго; але ўшчуўшы, усё-ткі зрашыў пакінуць Зосяю і даганяць сваіх . . .

— Дабранач, Зоська! — праказаў ён Зосі і нагнуўся, каб пацалаваць яе, але тая ёмка вывярнулася, і Васіль абмяжаваўся адным прыціскам яе рукі. Ля далікатнасьці-ж яшчэ вышла ў сенцы, але ня пашла к парогу, а к ложкаку. І Васіль, яшчэ раз абярнуўшыся, яе ня ўбачыў.

У гэты час бацькі ўвайшлі ў хату; Зося іх прапусьціла.
 — А дзе-ж Зося? — запытаў Мікола, пераступіўшы хатні парог.
 — А чаму? — перапытала Марта.
 — Так, ці ня пашла яна з Васілём?
 — Э, не; яна ў сенцах, мабыць.
 — Ах, на яе цураха, і што яна бочыцца ўсё. Гэта-ж узяла і толькі брыдкасьці нарабіла, так абышоўшыся з імі. Скажучь: навучылі.
 — Ды пакінь, гэтага ня скажучь . . . Дурная яшчэ, я табе скажу. Унь ушалопала сабе нейкага там Нязвычайка. Прокліца яго якраз прыгнала з гораду . . . Ушалопала і з галавы ня хоча выпускаць яго. Мікола паматаў галавою і задумаўся.
 Марта паглядзела на яго й прамовіла:
 — Чаго думаеш!
 Мікола раптам сышоў з мейса.
 — Э, нічога . . . Давай ляжыцца спаць, заўтра абсудзім на сьвежую голаў.

Марта хутка ўслала пасьцелі і сама лягла на ложку з Тэкліякаю, а Мікола, закурывшы люльку, патушыў агонь і расьцягнуўся на палку. Аб Зосі нібы й забылі.

24/12-35. ПЯТАЯ ЧАСЬЦІНА.

I

На заўтра Рыгор, скоро прачнуўся і падняўся з пасьцелі, завёў гутарку з мацераю аб учарашніх сватох да Зосі. Ён не хацеў таіць ад мацеры свайго чужыця ўтраты каханкі і ў яго словах чулася горкая крыўда і шчырая шкоднасьць.

Стэпа ня трэ доўга думаць і дагадвацца: што — што, а мукі чалавечыя ёй добра знаёмы. Вось і сынава гора яна ўшчула скоро. Каб судзешыць сынка, Стэпа папробавала яго ўгаманіць, растлумачыць яму свой узірк на справу.

— Дзіўны, аднак, ты Рыгорка. Няўжо ты будзеш нудзіць аб тым, што недаступна табе? Няўжо ў сьвеце толькі адна гэткая Зося? Ці-ж ты сам забыў, што пісаў? А пісаў-жа ты ня раз Сёмку ды Янку, што там, у Рызе, так многа ў цябе знаёмых пекных дзяўчат. Альбо, ці найначай толькі ў Рызе. Вось у гэтых самых Сілцох дзяўчат даволі, па вушы: і пекныя, і разумныя, і ні каліва ня горшыя за Мікалаішку. Хочь-бы ўзяць Тацяну Паўлусёву ці Еўку Радзьвонаву — чым-жа яны горшыя ад Зосі? Дзяўчаткі, міла паглядзець на іх . . . Гэта ўжо прывыклі так думаць: багатая — знача і пекная. А па праўдзе — зусім ня тое . . . Я, нават, прызнацца табе, зусім не хацела-б, каб ты і вярзаўся ў Прыдатныя; я табе ня раз парывалася і ў лістох пісаць, каб ты кінуў свае думкі. Але надзеялася, што ты сам адумаешся . . . Пасудзі толькі сам: ты з такіх, а яны — вунь што; сперша добра, а потым, нябось, гэтая самая Зоська пачне ўпякаць цябе: „галадранец ты, басяк“, скажа. А сэрца тваё і занье. Што-з за жыцьцё тады

будзе? Ды няхай, сынку, заўсяголаў яны, гэты Придатныя . . . Ужо, каб добра, то добра, а калі так, то на што кленчыць перад імі . . . Хай сабе яны са сваёю хванабэрыю кіруюць, як хочуць . . . Нам хопе спадобных да нас.

Рыгор сядзеў на пасьцелі, слухаў пільна мацэру, але думаў і судзіў саўсім іначай. Словы мацеры, ён чуў, былі шчырымі словамі, выходзілі са спагадных мацярыных грудзей, але яго зусім не зачэпвалі за жывое, не пападалі туды, куды трэба было папасьці, каб зацікавіцца імі й пайсьці ўсьлед ім. Мацерын рассуд Рыгор лічыў разумным і сур'ёзным і мату, у якую кіравала маці, адпаведную яму. Але то гадзілася толькі ля мацеры. Ён ведае, што ў Рызе, перад Рыгаю і за Рыгаю, дзяўчат усякіх многа, ведае добра ён Таціну і Еўку, толькі: што-ж з гэстага? Зосі, тае Зосі, якую ён ведаў да ўчарашняга дня, хто яму гэну Зосю замяніць? Ды ці-ж можна, каб другі, іншы чалавек мог любіць так, як першы? Ды ці хопе ў яго любові болей? А Зося яго так шчыра кахала, так была верна яму, што нават . . . ох, нават адважвалася на самае вялікае . . . Ды гэткая пекная яна, гэткая прыгожая! Зусім простая, ні званьня не хванабэрыстая, ні каліва не ганарыстая, дужа разумная, калі зраўнаваць яе з тымі, што ён знаецца ў Рызе і тут, дома, у Сілцох . . . З Зосяю ў яго было першае каханьне, а першая любоў, — хто-ж таго ня ведае, — у колькі разоў мацнейшая, у колькі столак сьвяцейшая за ўсе тыя любові, якія змогуць загарэцца пасьяля першай. Уся Рыгорава істота была паланёна ёю, апоена, ахмелена: сэрца цюкала пад яе дыхтоўку, думкі снавалі пад яе кіроўку, небасхіл спускаўся толькі над ёю, сонца сіяла толькі ёй, зоры сьмяяліся нійначай, як з ёю. Не! Рыгор колькі ня сіліўся, як не стараўся агледзіцца ў гушчы і цямніне йдучага часу, ніяк ня мог высачыць тае сьцяжынкі, па якой-бы можна было адыйсьці ад руін перажытага, сабрацца з новымі сіламі, загаіць сьвежыя раны, вырабіць другое, інакшае пачуцьцё і пад новы лад завясьці цюканьне сэрца . . . Кожная малосенькая думка, калі яна давала можнасьць за сябе ўхапіцца, як хапаецца тонучы за саломку, мізэрная мянушка на надзею ў тым-жа напрамку. Кропелька праменьня веры — усё-усё, безнадзейнае сапраўды, няўтрымнае на фундамэнту, часовае, зданнае, — бралася ім, Рыгорам, за моцнае, каменнае, устойнае, бралася з неаказанай радасьцю, з нястрыманаю прагаю, і цешыла яго, і казлытала яго . . . Але, праз хвілю-другую, бы наперакор ды на злосьць, набягала нейкая нудлівасьць, лішкая, смуродная і цяжкая, апратала сабою і душу, і сэрца, засмучала думкі і зьніштажала надзеі і жаданьні. Рыгор рабіўся маўчлівым, маркотным; неахвотна гаманіў з мацэраю, прапускаў між вушэй яе словы, не задаваўся і ні каліва думкамі аб тым, што сягоньня яму рабіць, ня толькі што — як гэта было ў мінуўшыя дні, — каб гадаць ды плянаваць сваё жыцьцё за цэлыя гады ўперад. Яму нават гультайна было ўспамінаць Зосю, якая рабілася на пору зусім бяспікаўнай, далёкай, напалову схованай ў нейкі туман, густы і каразьлівы; чужой, нялюбай. Толькі спаць, або ў забыцьці ляжаць, каб ня бачыць і ня чуць жыцьцёвых праў, хацелася Рыгору . . . Потым ізноў, на зьмену нудзе і душэўнай апушчальнасьці, раптам прыляталі радасныя квадранцы з усімі сваімі дарагімі дзяцьмі. І Ры-

гор перайначваўся ў момант. Злазіў з пасьцелі, якая мэрэм прыкавала яго з таго самага часу, калі ён падняўся і сеў на ёй, раскінуўшы коўдру, з рашпіленай ў каўнеры кашулі, — злазіў з пасьцелі і швыдка маршараваў па хаце, насьвістваючы; адкуль у яго бралася рэзвасьць, гаварлівасьць: мацэру закідваў запытаньнямі, ажно тая толькі дзівілася; забываўся ў пазыве прагнасьці, што ён у аднэй бялізне і гатоў быў кінуцца на вуліцу ды крычаць: „Зосья-а-а-а! Ідзі-ы-ы сю-у-ды-ы!“ Здавалася яму, каб яна прышла, ён стаяў-бы з ёю цэлымі гадзінамі, тлумачыў-бы ёй чыстасьць і сьвятасьць любові з тых бакоў, з якіх ён прывык разглядаць яе. Хацелася, пад канец, выказаць яскрава, толкам усю хвалыш усялякіх мяшчанскіх забабонаў пры ўзірку на жыцьцё, на яго ўклады . . . І ўсё гэта растлумачыць ў гэтых гарачых і моцных словах, якія-б ні каліва не дапускалі-б да сябе жаднага сумленьня.

Пад спрэчкаю двух наплываў напрамку чужьця, заняволены ў фізычным міру, траха не да самага зьмярканьня трывожыўся Рыгор буйным хваленьнем сваей душы. Яму надаела і тупаць па хаце, і сядзець на няпрыбранай пасьцелі, і ляжаць на ёй. Не хацелася сьнедаць, як маці ня ўпрошвала. Нарэшці, пацягнула нутром хаценьне выйсьці на вуліцу, пад неба, на чыстае сьвежае паветра, прашнураваць аднаму, бяз нікога, хоць дзесяць разоў вуліцаю ад сваей хаты да цэркві. „А вось мо’ і наткнуся на Зосью,“ пры гэтым прабегла ў яго думках, і Рыгор хутка апануўся, нават не захацеў (а мо’ і забыў) памыцца, не прычасаў акуратна валасоў і намерыўся йсьці к дзьвярам.

— Куды-ж ты, Рыгорка? — запытала яго маці, нявыхадна з хаты сачыўшая за ім: — Сьпяшыш куды? — дапытала яна.

— А, вось, захацелася прайсьціся вуліцаю: утаміўся сядзець у хаце.

— Паеў бы чаго?

— Ня ўпрошвайце, мама, не хачу нічога . . .

— Та прызді хаця абедасьць . . . Я зварыла табе — чаго ты прасіў.

— Пабачу . . . Пачакайце крыху, — адказаў Рыгор ужо з засеняшніх дзьвярэй.

— Хутчэй прыходзь, сынку . . . — кінула яму ўдагон. А сама сабе дадала: „Сыноч мой, так прыняў да сэрца!“

На дварэ ў гэту пору пачало праясьняцца пасьля лёгкага дожджыку, які, бы астаткі заўчарашняй навальніцы, час-ад-часу пракрапляў з кавалачкаў трапункам прабягаўшых хмарах і ўчора і сьгоньня. Неба траха ня ўсё было ачышчана ўжо ад іх і цёмна-блакітным мошастам апускалася над зямлёю. Ветру ня было, але ад чыстага сьвежага паветру, напоенага пахам бэзу і зелені маладых садкоў, саплося неак лёгка і прыемна. Здацца, грудзі міжволі стараліся чымсь болей напіцца яго, каб запасьціся ня толькі на адну ноч, а і на тыдзень, на месяц, альбо і на год.

На вуліцы Рыгор зразу павярнуў к цэркві. Паважнай, нясьпешнай паходкай, азіраючыся па баках, прайшоў усю вуліцу і ўпёрся ў каменны царкоўны паркан. Упёрся і некі час прастаяў, глядзячы поверх яго на цьвінтар, убраны зялёнаю мягкаю мураўкаю і ўсаджаны

старымі лахматымі клянінамі, ясянём і ліпамі і кінуў зіркам таксама на балясы магілак, потым на стройную, гэтай вясною падбеленую і падмаляваную пекную каменную царкаў; яе зьмерыў ён паглядам некалькі разоў зверху да нізу — і адварнуўся на вуліцу. „Пайду назад,“ сам сабе праказаў ён і тым-жа цвёрдым каважным, разьмераным крокам пашоў ад паркану. Ідучы, ён падумаўся завярнуць на дарозе ў Вулачку, якая пачыналася з залому вуліцы і йшла за Сілцы ў поле. Ён забыў, што ў Градавую сераду мала хто ў полі працуе і, ідучы Вулачкай, дапускаў думку: ці ня стрэнецца мо часамі Зося, едуцы з поля.

Тымчасам ноч ня бавілася і сьпяшыла хутчэй за яго асесьці на зямлю. Рыгору заметна было, як у ачавідкі вакол яго гушчэла цемь, і ён пасьпяшаў чымсь далей адыйсці ад мястэчка. Зрэдку Вулачкаю праяжджалі падводы. Рыгору не хацелася ўзірацца ў кожнага едучага; ён не баяўся прапусьціць няпрыкмечамай Зося. На яго-ж углядаўся кожны. Рыгору гэта было не па сабе і ён сыйшоў з дарогі к плоту, прытуліўся к яму і рашыў крыху пастаяць. „А вось часамі і яна запазынілася разам з другімі,“ рассудзіў сам сабе Рыгор і не пасьпеў выбраць мясьціны, дзе-б стаць, як пачуў зоў:

— Гэй, ты, лахудра! Што за інтарэсы тут паганяеш?

Па голасу Рыгор пазнаў, што гучае Сёмка.

— А каб цябе горліца ўзяла, я цябе дык зусім не чакаў тут, — адказаў Рыгор і падыйшоў к таварышу.

— Вось садзіся ды я цябе падвизу, — праказаў Сёмка.

— Дзякую пану! Але скажы мне, што ты так сьгоньня запрацаваўся? — запытаў Рыгор.

— Ды вось, знаеш, аставаўся маленькі кусочак папару і я зрашыў скончыць няйначай сьгоньня; а покуль скончыў, дык і вечар на нос набег: — А вось ты чаго сюды заблудзіў? — сваім чарадом запытаў Сёмка.

— Сю-ды-ы . . . — развёў рукамі Рыгор і вышчарыў вочы: — ды проста, па праўдзе сказаць, сам ня ведаю чаго: так сабе соўгаюся, нібыта — спапарую . . . Вось сядзеў-сядзеў цэлы дзень у хаце, думаў-думаў і надумаўся пад вечар выйсьці прайсьціся, каб нуду разagnaць. І вось, прашираваў з хаты да царквы, а потым завярнуў назад. Па дарозе ўздумаў, што Зося сюдэма езьдзіць і загадаў выйсьці насустрэч. Ведаеш, брат, заставіла ўсё-ткі яна мяне думаць . . .

— Ну, сядай, сядай, а то няма часу — даўжэй чакаць нельга, — перабіў Сёмка.

Рыгор прысеў ля плуга ззаду драбін, а Сёмка ўзьлез на аглабінку і пагнаў каня.

— Ну, а цяпер куды думаеш ісьці? — запытаў ён Рыгора.

— Куды — я й сам ня ведаю; спаць хіба, — адказаў Рыгор.

— Спаць то яшчэ рана; вось Зося як-небудзь вываб з хаты.

— Ды куды мне ўжо Зося! — махнуў Рыгор рукою: — вунь я чуў, што ўчора ўжо ў іх усё скончылі: на Пётру будучь уладзіны, а праз два тыдні і . . . высельле . . .

— Эй, ты так не кажы: учора ў іх яшчэ ня прышлі к канцу, толькі, бадай, што гэта будзець зроблена . . . А, брат Рыгор, а і дайдакі гэтыя

Берагі: колькі яны табе хэфяру ўсыпалі! І што, мне здаецца, паганіць другога чалавека, калі і сам ня бог ведае якая цацка . . . Ну, вядома, халуі з душы і з цела . . . На іх ужо і крыўдаваць ня трэба. Толькі Зося — чаму яна не працівіцца, як належыць; чаму яна не бароніць свайго каханья? Эх, эх! Дзяўчына, усё-такі дзяўчына! Як дубец — з ветрам гнецца!

— Я-ж табе казаў, што Зося болей за ўсіх вінавата; а ты ня верыў, не згаджаўся.

Далей Рыгор змоўчаў: быццам жалезныя гарачыя абцугі сьціснулі яго горла і спынілі набегшыя на язык сярдзітыя словы злосьці і крыўды . . . Зрабілася млосна, і раптам чыстая паветра мэрам бы стала душным і чадным.

— Слухай, Сёмка? — нечаканна абярнуўся к таварышу Рыгор: — можа ты часамі сёння Зосяю бачыў?

— Не, брат, на давялося. Праяжджаў між іх палосу, але нікога ня прыкмеціў.

Покуль яны так гутарылі, конь памаленьку дакльпаў да закруту Вулачкі, абгануў вугловую хату і ўвайшоў у вуліцу. Рыгор зьлез з возу, атрапаў жакетку і пашоў радам з Сёмкам.

На вуліцы чулася ноч. У хатах сьвяціліся палахлівыя агоньчыкі, людзей страчалася мала. Скрыпелі сям-там вешніцы, парыквала карова, ды бразгалі дзьверы. А ў Прыдатных дык зусім ня было агню ў хаце, і на дварэ, кінуўшы вачмі, ні Сёмка, ні Рыгор нікога ня прыкмецілі.

— Пайду спаць! — праказаў Рыгор, калі Сёмка прышыніў каня ля свайго двару.

— Ды нічога-ж больш не астаецца рабіць!

— Ну, а ты, зойдзеш ка мне, ці не?

— Я яшчэ зайду да нядзелі, — паабяцаў Сёмка і павярнуў каня ў двор.

Рыгор пашоў да хаты.

II

Усю віну ў тым, што Прыдатны вельмі гасьцінна і ласкава сустрэў сватоў, Рыгор гатоў быў ускласьці на адну Зося, і толькі на Зося: самому сабе, дзяўчатам і таварышам — усім-усім ён наракаў на яе адну. Быццам бы і праўда была гэтаму. Пакрыўджанаму і апаганенаму ў самым сьвятым Рыгору немаглося шукаць прычын у іншых варункх, якія ён заўсёды ўзважваў у сваіх перасудах, а мо' яго самалюбасць патрабавала ахвяры ад Зосі, — толькі яе адну ён вініў . . . А бач, рабіў ён гэта дарэмна, ашукваўся: на заўтра пасля сватоў, Зося не ляпейчуласябе, чымсь і Рыгор. З самаераніцы, скоро яе разбудзілі, яна, мэрам няпрытомная, са спутаным цяжкаю нудою целам, мо' цэлую гадзіну то й рабіла, што толькі тупала з хаты ў сенцы, то з сянец у хату. Было някавата паглядзець на яе: асавелья, бы запаўшыя глыбока ў ямачкі вочы, смуглы пагляд іх, авяўшыя і зьбялеўшыя шчокі. Прасілі яе што-кольвек зрабіць, а работа выпадала з рук, не рабілася. Нават гаварыць ёй было цяжка і толькі

на настойныя, па некалькі разоў пераказанныя запытаньні бацькі ці мацеры, яна нявыразна адказвала, а то ўсё маўчала. Бацькі гэта смечалі, толькі не хацелі прыставаць дапэўняцца, што з ёю, і, прыпісваючы ўсё хванабэрыі, прапускалі паміж вухэй. Ня гэткай цярплівай была Тэкліячка: чымсь упарцей Зося маўчала, тым наглея яна навярэнджвалася гаманіць з ёю. Але Зося ні словам не абмаўлялася: спускала нават сваёй сястрыцы поскубы яе за рукаў, падвільваньні і дзіцячыя адваротныя жарты.

У Зосінай галаве грузьдзіліся чорныя, густыя, як чорная гразь і клеікія, як тая-ж гразь, думкі; расьпіралі сабою балючую голаў, разганялі па ўсёй істоце адваротны цёк нейкіх тупасьці, бясцікаўнасьці і аднакавасьці к усяму, што вакол яе чаўплюся. Калі бацькі пазвалі яе сьнедаць, яна наатрэз адказалася і нават не захацела ўвайсьці ў хату. Тэкліячка стала шкода сястры й каб яна не засталася галоднай, яна мо' з дзесяць разоў выбягала то ў сенцы, то ў двор, неадчэпна запрашала яе, але Зося і не патурала. Як не хацелася нічога, так не хацелася ёй і есьці. Ёй было ўсёроўна: нават аб Рыгору яна ня думала...

Так мінула паўдня, падышоў абед. Голад даў сябе пачуць: Зосі захацелася есьці і яна зьвярнулася да мацеры:

— Дайце мне чаго з'есьці.

Марта была не ў сабе і маўчліва падала ёй дзэве міскі: адну з капустаю, другую з картоплямі з мясам. Запахла смашным, прыемным пахам. Зося маўчліва прысела за стол і пачала есьці... А ў гэты час Марта нязьмігутна сачыла за дачкою, нырпалючыся па кутку ў запечку. К ёй напрошвалася сумленнае пытаньне, ці здарова хаця яе Зоська, і засявала пужлівыя гадкі... Мацярынае пачуцьцё не давала спакою душы, але помеж з гэтым ня тухла і ўпартасьць патворасьці дачцэ. Ёшло на тое, што дачку патрэбна было прымушаць к выпаўненьню бацькавай волі. „Хай-жа сабе яна пакапрызіцца, паўпіраецца троха, мы ёй дамо патолію... Няпраўда, здаволіцца, надаеьць ёй... А пасья... пасья такою мягкаю зробіцца, што пагнеш ва ўсе бакі... Ё чаго, бок, дурніца, ушалопала сабе ліха ведае што! Што яна ўгледзіла ў гэтым Рыгору? Не, гэта, бач, упартасьць тая, нямерная капрызнасьць... Вось, што знача, калі чалавек мала адукацыі жыцьцёвае мае. А-яй-ай, як я падумаю сабе, які цяпер сьвет стаў цэрэмонны. Гэта-ж... Не, нельга зьмірыцца!“ судзіла сама з сабою Марта, скоса пазіраючы на дачку. Гэта самая Марта некалькі раз пераказвала і Міколу, седзячы за сьнеданьнем; пераказвала і другой дачцэ, Тэкліячке, якая йшла ў яе... Пераказвала дзіўчыны з вялікай ахвотай, бо бачыла, што тая пільна яе, маці, слухае. Нават, як толькі выйшаў з хаты Мікола, Марта перш задалася выказаць свае разуменьні ўчуткі і Зосі, але нешта яе стрымала і заместа гамонкі абыйшлося думкамі... Адпала ахвота, ці не захацела ўступаць свае ганорнасьці. „Нават не скажу ёй, каб ехала зябліць. Хоць бацька будзе крычаць вечарам, але хай-жа яе проглая возьме, не скажу і годзі,“ парашыла яна і сама выйшла ў гарод. Яе вывязла з гэных варункаў Тэкліячка. Калі Марта зачыніла за сабою хатнія дзьверы, Тэкліячка падышла да Зосі і праказала:

— А ведаеш што, Зоська?
— А што? — перапытала Зося.
— Мама на цябе так моцна завладала, што нават не схацела сказаць табе ехаць зябліць папар. А тата, выходзячы з дому, і прыказваў маме.

— А няхай сабе злуецца... няхай сабе не гавора... Я і сама ведаю, што трэба рабіць і сама-б паехала... Не паглядзела-б на сьвята... Вось скажаш ёй, што я паеду... паеду, каб сыці з яе вачу...

— Добра, добра, — рада залепятала Тэкліячка і пацікавілася:
— Ну, як, Зоська, ты ня пойдзеш за Васіля замуж?

— А табе што за дзела? — вырачылася Зося і сваім крыкам нагнала на сястрычку пудлівы спалох, так што тая, панурыўшы галоўку і ўзяўшы пальчык у губкі, цішком вышла з хаты.

Тымчасам Зося скончыла абед, вышла з-за столу, прыняла начыньне, паглядзелася ў люстра і вышла ў двор зьбірацца ехаць у поле. У двара, за плотам гароду стаяў новы панарад, на яком мусібыць бацькам быў паложан плуг. Зося адцягла панарад на сярдзіну двара, вынясла з прыграбіцы хамут і набодры, палажыла іх ля аглобляў, потым пашла за канём. Конь стаяў у заднім хляве, падпасваўся і ёй прышлося адарваць беднага ад яшчэ не апусьцеўшага ворка з аўсом. Праз некалькі хвілін Зося была гатова.

— Но-о, малая! — знярок пакрычала яна на каня, каб ушчула ў гародзе маці.

Але Марце яе крык не патрабаваўся: яна праведала ад Тэкліячкі, што Зося паедзе ў поле і нават не падняла вачэй ад град, калі пачула крык...

III

Зося на полі прабыла чужь не да самага дёмнага: ня то, каб у яе было столькі работы (яна мела павязбліць якіх там двое-трое ганоў папару), але ёй захацелася правясьці чымсь найболей часу адной. Работу яна скончыла ў тры-чатыры гадзіны, а весь апошні час праяжала на паплаўку, выпрагшы каня з плуга і пусьціўшы пасьвіцца. Цёпленькі дробны дожджык ні каліва ня пужаў яе ляжаць у тонкай картуновай кашульцы пад пакрытым дзяругаю нарадам. Калі-ж скончыўся ён і пачало праясьняцца, натта пекным выглядаў вакольны абраз і да двіўнасьці лёгка саплося чыстым прамытым паветрам. Зося ляжала і, высунуўшы голаў з-пад нараду, паглядала на неба, цешылася прабегваючымі па ім хмаркамі, любавалася раптам выбліснуўшаю вясеўкаю. Душа яе зміралася і трошкі-патрошку ёй становілася весёлей, бадаёрай; пачало чагось хацецца, усталі пазывы кудзь ісьці... Няждана-нядумана пракралася сьмелая думка: „а што-б, каб гэта і напраўду ўзяць ды ўцячы ад бацькоў і паехаць з Рыгорам у той горад? Што-ж бы было тады? Злавалі-б, клялі-б бацькі. Дальбог-жа ня ведаю, ня ўшалопаяю, як і думаць.“ Усьлед за гэтай думкай сумна і нявыясненна пачаў малявацца невядомы і асобны ля яе вобраз вялікага гораду з яго жыцьцём, людзьмі, палацамі, дамамі, заводамі і ўсё ў нейкіх мулях, схожых з тымі, у якіх Рыгор ёй расказваў...

Ад гораду думка лёгка перакінулася і к Рыгору: паняслася перш у Хвойнік, к таму мейсцу, дзе яны былі на другі дзень Тройцы, адтуль памчалася ў яго хату; потым вярнулася ізноў на поле, к ёй, нічога не нашоўшы і нічога не сказаўшы ёй, толькі пасеяўшы ў яе душы гарачыя, нястрыманыя жаданні як-кольвек угледзіцца з ім і доўга-доўга гаманіць, абнімаць і цалаваць яго. Але толькі што Зося якраз абмалявала ў сваім уражэнні, а потым пачала смакаваць усё шчасье, усю пекнасьць стрэчы, як, неадходна пільнуючы з'явішча ўчарашніх сватоў, раптоўна вырасла перад яе вачыма ў дзікае, казачнае зданьне і бы сякераю адсекла ўжо пачынаўшую буяць надзею. Васіль, Хлёр, Пятрусь . . . Сярдзіты і няўпрашоны бацька, радаю, неўгамонная маці і вясёлая бесклапотная Тэжлячка . . . Сваты, гарэлка, гутарка-торжышча перад яе вачыма за яе істоту і душу, нейкія, зусім няпрошаныя ёю, жычэнні ёй шчасья і долі . . . а далей . . . ой, далей — пацалунак Хлёра, выгавар ёй і бацькам, надаедлівая прыставаньне Васіля . . . Пад канец-жа і лад . . . адлажэнне да Пятра настаяшчага ўгавору, і . . . у дватыдні па Пятры вясельле . . . Усё гэта, сплыўшы ў адну кучу і змяшаўшыся, зацягнула яе небасхіл, а з ім навісла над самаю галавою ды пачало прыціскаць яе к зямлі. Зосі зрабілася млосна, нецярпліва . . . Рыгор паказваўся зусім другім, інакшым ад таго, якім яна яго стрэціла анэгды. „Можа ён і гаварыць ужо не захоча са мною, можа і ня гляне на мяне . . . Можа і не паверыць, што я зусім нявінна . . . О, траха што не павера. А я, бачыць бог, зусім нявінна. Што-ж мне зрабіць, што мая доля ўжо гэткая. Ах, ах! І чаму я бязмоцна і бясільна! І чаму ў мяне такоўскія бацькі! Можа Рыгор думае, што я ня люблю яго. А я-ж усёроўна так кахаю яго, так даражу ім, што ніколі-ніколі не змагу забыць. Хоць злыгаюць мяне навекі з кім-небудзь, хто заўладае мною . . . маім целам, душа-ж у сім целі будзе абярнута да Рыгора. Але, божа мой! што знача толькі кахаць, толькі рвацца і не дагнаць! Адны мукі, адна пакута!“

І Зося ня вытрывала ад цяжару думак ды прасьлязілася: горнасьць запоўніла ўсе грудзі і выціснула сьлёзы . . . Яна студіла голаў, заплюшчыла вочы, заткнула вушы і доўга-доўга так ляжала. Толькі лёскал калёс праяжджаючага па сьценцы чалавека (ганоў на двое ад яе) заставіў Зосяю падняцца і агледзіцца.

Ужо зьмяркала і пара было зьбірацца да хаты. Зося ўстала на ногі, злавіла каня і пачала запрагаць. Яна меркавала прыехаць да хаты з цёмным і запрагала гультайна, нясьпешна: надзела хамут, узлажыла набедры, уставіла дугу і калупалася з паскам ды сядзёлкам.

Потым кранулася і паехала.

„Сёньні і на вуліцу ня выйду,“ рашыла яна дарогаю.

І так зрабіла.

IV

— А я ўсё-ткі скажу па праўдзе: з такімі людзьмі, як Прыдатныя, заўсёды можна ладзіць. Я ніколі ня думаў, каб яны абое, як Мікалай, так і Марта, былі гэткімі простымі, адчыненымі і разумнымі людзь-

мі... А то-ж яно так. Пацеха — і годзі! Толкам растлумачаць табе кожнае слова, нейкім нібы падкупным, мягкім гасьцінным голасам пракажучь табе яго, што проста — растаеш перад імі. О, галубка, ах, Тадоська, маючы гэтых сватоў, няма чаго казаць, што не па сваёй сталцы папалі мы. Мне, дурному здаецца, што Прыдатныя на ўсём мястэчку толькі нас адных і паважаюць, толькі і лічудь нас адных за людзей. Вось ведай, Тадося, і яны за сё ў нашых вачах павінны быць гэтакімі. Такія варункі — фундамент да харошых спраў. А, Хлёрка!... а, Васілька!... на дыпачках ходзяць перад намі. На што — Пятрусь чужы, а і да Пятруся — пёрайком. Я сьпяраша, калі йшоў, думаў: а вось — неўспадзеўкі мы ўрынемся ў хату, а яны і не чакалі нас. Ажно зусім іначай... Хлёр сплюнуў і пагладзіў бараду. — Паверыш, з самага ранку былі нагатове: усё было прыбрана, прыпасена. А прыйшлі — ага-а, сваточкі, аг-а-а, даражэнькія. А дзе-ж вашы жаначкі-і... А дзе-ж, Тадося, а дзе Алеся мая. — Прыдуць, кажам, пасьяля. І думаю я: а трэ было, надзіва, і вас пазваць.

— Ды няхай, убачым на гэты раз, — перабіла Тадося, стаючы перад Хлёрам у лісьлівай смірэннай позе, як Ганна-Прарочыца.

— Не кажы, трэ было... Але, хто-ж тое мог ведаць, ці думаць, нават, што так выйдзе. Вышла-ж наперакор думкам, і, глаўнае, зусім неспадзівана ўсё. Табе, брат, Васіль, — павярнуўся Хлёр к нябогу, які сядзеў на ўслоне, між мацераю і дзядзькам, падапёршы сьпіною стол: — табе, кажу, Васілька, трэ паставіць Нязвычайнаму Рыгору квартиру гарэлкі. А ведаеш чаму?

— Чаму? — здавольна ўхмыльнуўся Васіль.

— А таму: каб ён ня прыехаў якраз на Тройцу ў госьці, дык ты-б быў нядбайным і шчэ не падумаў-бы жаніцца... А тут, як лепш ня траба — ён цябе на гэту думку так і папхнуў. Вось цяпер толькі і ведай, што гатоўся к ладу ды вясельлю... Няпраўда мо'?

— Праўда, праўда, — у адзін голас праказалі і Васіль і Тадося.

— Тота-ж... А Міколе Прыдатнаму, я і ўперад думаў, што ня трэ адказвацца. Так ён і зразумеў. Ой, ой! Ды хто-ж ня зможа таго зразумець? У бога ўжо прыпасён такоўскі закон, па якому ён кіруе думкамі людзкімі; а думка думку нойдзе.

Гэтак гутарыў Хлёр, з самага раньня прышоўшы к сваёй братавай на заўтра пасьяля сватоў. Гутарыў, седзячы на лаве, да здавольна пасьміхаўся, назіраючы то на Тадося, то на Васіля, якія самі пад сабою ног ня чулі ад гутаркі „ўдачнага“ дзядзькі.

— Але, але, Хлёрык дарагі, — завяла Тадося, калі крыху прытаміўся Хлёр і змоўчаў, каб выкурыць цыгарку, — я-ж кажу, — як я рада, як я рада ўсяму гэтаму! Хоць яно і прышло зусім неўспадзеўкі, нягадана, нядуманая, толькі, дзякуй богу і табе, Хлёрка, што так павярнулася. Ведаеш, даражэнькі, учора я не магла як дачакацца Васілька. А калі ён прышоў і расказаў чым скончыліся сваты, мяне авіяла нейкая нябесная сіла і я ўся бы на дваццаць гадоў памаладзела: ад радасьці не магла заснуць, а сёньні, зірні на мяне, і спаць ня хочу. А яй, ай! А і маладзец мой сыноч Васілька.

— Яшчэ, бок, ня маладзец! — праказаў Васіль, крыху прысароміўшыся перад дзядзькам.

— А чаму-ж? Чаму не? Вось цудненькі. Табе сьмешна з маіх слоў. Эх, эх, сыноч, ты яшчэ ня ведаеш таго чуцьця, якое ахоплівае мацэру ў той час, калі яна занята лёсам свайго дзіцяці. Ня ведаеш — затым і сьмяешся, цудненькі.

— А ты? Ты-ж так-сама дзіўная кабета. Ці-ж плакаць яму ад тваіх слоў! Па мойму, Васіль добра і робіць, што сьмяецца; на тое ён вясёл і здаволен. Вось нам ужо з табою, Тадося, прыходзіцца меней сьмяяцца, бо мы ўжо весь сьмех свой высьмеялі. Праўда? А ён — ён толькі ў тых гадох, каб сьмяяцца. Яго міска поўна віном жыцьця, дык чаму-ж ня піць з яе, чаму не п'яніцца ёю!

Хлёр узвыіўся з лавы, перайшоў два разы хату, потым паглядзеў у вакно ды ізноў усеўся на сваім мейсцы.

— Ну, то ўсё добра, што добра. Адно адным, а цяпер давай пяройдзем да другога. Як бачыш, Тадоська, справа наvertsваецца — давай-жа парадзіцца сёньні аб пасагу; гэта такоўская рэч, што адкладаць не гадыцца. . . Я, ведаеш, думаў і ўчора намякнуць, а далей, сабе думаю, не: трэ парадзіцца з Тадосю. За ноч надумаўся і прыйшоў да вас. Ну, што-ж вы скажаце мне на гэта?

Запытаньне Хлёра крыху мэрам смуціла, як Тадосю, так і Васіля; апошні нават задумаўся і прайшоўся па хаце.

— А давайце, дзядзька, папрабуем Язьвішча папрасіць, ды к гэтаму йшчэ з сотню грашмі. Ня будзе многа, — праказаў Васіль, прыпыніўшыся тупаць па хаце.

— Што ты, што ты, Васіль! Дык гэта-ж усёроўна, што нічога не прасіць. Што там Язьвішча! Колькі яго? Гэць! Адно заікніся з гэтым — Мікола сам асьмяе цябе, ня то, што ўсе мяшчане. Мікола з гэтакім пасагам гатоў аддаць Зою за самага беднага хлопца. Ласьне гэта пасаг? Кожны скажа: васьм табе і Бераг. За жонкаю адтрымаў пасагу кусочак поля. Калі ў той самы час Саўка Швэц за Гальяшоваю Васю ўзяў цэлых пяць дзесяцін. А, падумай, што ён варт. Хлеба аднаму яму не хапала ад яго заробтку. А цяпер глядзі — не падступішся к яму: гаспадар. Дык васьм, калі гэтакія бяруць такоўскі пасаг — то што казаць аб нас? Па мойму — давай Мікола чвэрць пахатнае. Вось гэтым мы толькі і можам падтрымаць свой гонар. А Мікола згодзіцца — павінен згадзіцца. Па праўдзе, калі судзіць, то ён павінен даць табе цэлую траціну свае гаспадаркі, бо на што-ж яму. Траціна Зосі, траціна меншай даччэ, а траціну можна да сьмерці за сабою аставіць. Усё-ж роўна і яе давядзецца аддаць, бо дзяцей, як відаць, у яго ўжо не павінна быць болей. А ўсяго полі ў Прыдатных, нябось, каля дваццаці дзесяцін. . . Але ўжо няхай пяць дае пасагу. З другога-ж боку — ці Міколу трэ вучыць, каб ён гонар свой падтрымаў? Калі рабіць вясельле — дык, каб усе ведалі, што вясельле. Нябось, захочам-жа пазваць: і папа, і пісара, і старшыню. Гэ-э! Гэыме патрабен. . . Ня праўда мо, Тадося?

Тадося ўсё яшчэ стаяла на старым мейсцы ў той самай позе, толькі відаць, што ўжо ногі яе стаміліся, бо яна то напірала на адну, даўшы

спачыць другой, то наадварот. Садзіцца ўжо яна сабралася даўно, толькі за гутаркаю Хлэра ўсё не магла сесці, баючыся ўпусціць хоць адно сляцо. Калі-ж Хлэр абярнуўся к ёй з запытаньнем, Тадося перш пасьпяшыла ўсесціся якраз на сыновым мейсцы, а потым загаманіла:

— Ты ведаеш, Хлэрык, нічога ўжо сапраўдней ня трэба выдумаць, як твае словы; здэцца ўсё ты казаў, як здымаў з пісанага . . . Акуратна! . . . Чаму-ж, — згодна з тваімі славамі, — чаму-ж такі і ня даць Міколу пяці дзесяцін зямлі ў пасаг? Вось калі. За першаю, ды гэткаю каханаю, дачкою . . . Ніякнахай, калі бог дасць здароўе ды зьбяромся на Пятра на ўладзіны — так і пастановім: пяць дзесяцін — або . . .

— Што ты, што ты, матуля! — перабіў Васіль: — мо' хочаце сказаць: „або ня трэба і Зося?“ Не, не, да сяго ня трэ даходзіць. Па мойму — дык і думаць ня варта і заікацца ня варта на пяць дзесяцін. Мы гатовы папсаваць усёй справе. А вунь Рыгор, кажуць, дык бя усякага пасагу гатоў узяць і . . . Рыгора яна . . . кахае болей . . .

Апошнія словы Васіль праказаў неяк ціха і сарамяжа, нават скрывіўся крыху. Хлэр гэта скмеціў і пасьпяшыў разуверыць нябога.

— Да што-о ты, Васіль! Кінуў бы ўжо гаварыць дарэмшчыну . . . Грыго-ор-р! Што-о-о знача твой Рыгор? Няўжо-о-о-ж, ты думаеш, што Рыгор табе раўня? . . . Хто-ж Рыгор з сябе? Лапатнік, балагол, галадранец. Ну, ушчапіў капялюх, дык ужо думаеш і паніч. Невялікая мацыя, невялікі хвэрт, нябось Мікола зразу раскусіў — калі і заікнуцца не дае ў сваёй хаце аб ём . . . А Зося — ну, што-ж Зося? Кахае? Плонь, яе каханьне, як туман камэд'янскі: перад вачыма стаіць, а збоку зірні-пуста . . . Ты думаеш, што ніхто ня ведае, што Рыгор там у горадзе робіць. Э, не вялікая цаца! Вось сэнс ня ў тым, што ёсць цяпер, а як можна ўсё жыцьцё скарыстаць, перажыць. Вось у чым гвозд . . . Хто скажа, што Рыгор можа з табою зраўняцца? Бацюшка, пісар, ураднік. О-о-о!

Хлэр скончыў і здавольна зірнуў на Тадосю, тая падмацавала яго рэч паважным матком галавы і гэткаю-ж самаю, як і Хлэрава, вясёлаю ўсьмешкаю. А Васіль — Васіль да таго быў угамонены дзядзькам, што далей ня ведаў, што і казаць больш:

„А такі дзядзька разумны чалавек. Што-б было, каб гэта йшчэ ён у горадзе пажыў троха! Ого-о-о!“ думаў Васіль і маўчаў, маўчаў.

— Усё так, усё . . . — перабіла кароценькую сьціп Тадося: — твае словы, швагер — чыстая праўда. Усё-ткі, дзякаваць богу, аб нас усё мястэчка кажа, што Бэрагі — то гордасць Сілцоў. Няўжо нам раўняцца з якім-там Рыгорам?

— Во! во — разумна!

Васіль быў зьбіт з панталыку і, мэрам замяўся, ня ведаў, што казаць; потым раптам схамянуўся, шырэй адплюшчыў вочы і ўверана праказаў:

— А ведаеце што, дзядзька? Калі так, дык папрашу вас ўзяць на сябе турбацыю аб пасагу. Добра?

Хлэр здавольна ўсьміхнуўся.

— Вось калі, чаму не, я на ўсё гатоў, я нічога не баюся . . . І, ведайце, усё на сваём пастаўлю, — прыстукнуў ён па сталю кулаком.

— Ах, каб цябе, ды бадай цябе, які ты Хлёр заняты, — пахваліла швагра Тадося і залілася сьмехам. — Вось за гэна сядай ды паабедаем за хэўраю, а то ўжо бадай хутка і вьчэраць прыдзецца.

— Э, не, не і ня думайце! Абяцаў да дому прысьці на абед, — напрабаваў адказацца Хлёр, але Васіль з мацераю так прысталі да яго, што ён мусіў здацца і палез за стол.

Тадося пачала ўвіхацца ля яды.

V

Сёмка быў нагта справядлівы і чэсны хлопец! Ня дарма яго паважаў так шчыра Рыгор. У яго ніколі ня было так, каб калі што ён абяцаў, а пасья каб не зрабіў, як гэта трапляецца з другімі. Сёмка за ўсё сваё жыццё нікому ня схлусіў нікаліва. Гэта асобнасьць была самым сьвятэйшым бокам на ўсім іх роду, паважалася ўсімі сілкаўцамі і не магла не перадацца яму.

Вось як сказаў Сёмка Рыгору, што прыдзе к яму на буднях, так і вышла. Якраз у пятніцу, а шэрай гадзіне, калі многія хаткі асьвяціліся агоньчыкамі, Сёмка ня ўсьпеў шчэ распрагчы каня сам, а напросіў гэта зрабіць маленькага браціка, запылена, замурзана, у старой будзённай жакетцы, босы і нават з дубчыкам у руцэ, пабег к Рыгору. Ён дужа сьпяшыў, бо нат забыў завірнуць і ў вакно, што заўсёды не прамінаў, а зразу направиўся к дзьвярам, адчыніў іх і увайшоў у хату. Рыгор на гэты час і не чакаў таварыша: ён сядзеў спакойна за сталом і вьчэраў; побач з міскаю ляжала кніжка, у якую ён глядзеў, надносячы лыжку к губе наўгад. Рыгор быў у адной сорочцы, ня прычэсаны, толькі што ўстаўшы з пасьцелі пасья спачынку. З ім разам абедала і маці, ласкава просячы сына перш павьчэраць, а потым ужо чытаць; сын ня слухаў, або і чуў ды не патураў мацярынным словам і сур'ёзна зайшоў у кніжку. Затое, калі раптам ля іх увыйшоў у хату Сёмка, Стэпа не сьдзярпела ад рогату і, не чакаючы Сёмкавага прывітаньня, праказала:

— Сёмачка-а мой! Зірні толькі на яго! Вось двіўны які! Гэта-ж ён так ня мае часу, што ў адну пору дзьве справы хоча рабіць: і пад'есьці і начытацца. Ды праз цэлы дзень блізка ён усё чытае . . . З хаты нікуды ня выходзіў. Зранку вышаў на часінку і хутчэй назад вярнуўся.

Сёмка выслухаў Стэпу, стаючы ў парозе, каб не памяшаць яе гамонцы; потым падышоў к сталу, даў ёй добрывечар, а Рыгору працягнуў руку, завірнуў з лісьлівай ухмылкаю яму ў вочы і жартоўна праказаў:

— Што-ж ты, браце, так запрацаваўся? Прыехаў к нам спачываць, гасьціць, а аддаешся працы з большым намаганьнем, чым і ў горадзе. Кепска, Рыгор! Не пахвалю за сё! Хай то нам — та іншая рэч. Нам самы прышар падыходзіць, сязон, як кажуць. З сонцам уздзірайся з пасьцелі, а ляжыся спаць блізка ня ўпоўнач, і то з рэботаю ня ўпавіцца. Вось зірні на мяне, як арыштанта той: цёмны,

чорны. А што маеш з гэтага? Ледзьве хапае сабе і жывёле да вясны. Каб не зарабіў сям-там урыўкамі — то ў хаце і капейкі ня было-б. Покуль зьбяраш — колькі мук вынясец, колькі сэрца тваё перабаліць! Чакаеш і думаеш: а тут град, а то няўрод, — ой, як цяжка жыць нашаму брату! Вось і рыпаешся нясьціханна, бы вол той, ярмо цягаеш... Ну, а ты? Робіш, а аб гаспадару ды яго набытку й ня думаеш.

— Затое-ж восеньню вы — панамі глядзіце: зьбярыце з поля, зма-лоціце і бочкі, і хваскі паўносьнікі... Можна і сьвінчо падкарміць, і каняку выгадаваць ды прадаць — вось грошы і ёсьць. Што й казаць — усё-ткі гаспадарства — ня наша дзела. Нам-жа — толькі рукі адказвайце на ўсё: дастаў працы — маеш хлеб, не — дык здыхай з го-ладу. А час няровен: сёньні чалавек здароў, а назаўтра — і ня ўстаць. — выказала сваю думку Рыгорава маці.

— А ў іх? У іх так-сама! — устаіў Рыгор.

— Эй, цётка, цётка, лёгка сказаць: гаспадарка-а-а! Можна за-відаваць, чаму не. А прыглядзіся — як тое зданьне: тут ёсьць, а тут няма. Сухоты адны! Колькі таго поля, а адаткаў — сып асьмі-намі. Уся сям'я працуе цэлы год, а ў канцы — нічагусенькі ў адплату. Наша гаспадарка... Адно слова — гаспадарка. Яшчэ калі ўродлівы год — то ні сё, ні то, а вось як леташні — пяць коп саломы нажалі замест жыта ды па дзесяць замест аўса з ячменем... Каб не картоплі — выжыць нельга было-б. Вядома, зусім іншая рэч, калі ўзяць гаспа-дарку гэткую, як, напрыклад, Прыдатных, Берагоў, Бокаў, ці другіх, спадобных ім. Вось там ужо ёсьць на чым разьварнуцца: рукі грэе яна добра. А мы — ні гаспадары, ні парабкі.

Сёмка схізіў голаў і нядбайна матнуў рукою. Стэпа пільна вы-слухала яго і гатова была згадзіцца з ім: гэта казаў яе твар, яскрава абмалёваны асобным сур'ёзам. Вось у канцы Сёмкавай прамовы яна праказала:

— Да яно-то так, вядома.

— Але, на іх ліха, — падаў сваю думку Рыгор, адзначыўшы за-хілам ліста мейсца кніжкі, дзе спыніўся чытаць, і палажыўшы яе на лаве: — І обмарак ведае, як гэта ўжо ім пашанцавала так! Пане мой, нажылі цэлыя маёнты, маюць тысячы грошы і нібы то тыя: жывуць, цешацца сваім жыцьцём ды толькі пасьмейваюцца з другіх. Нічога ім ня трэба, ні да чаго іх ня цягне... Божая жывёлка... Вядома, мне зусім незавідна, але гэты стан людзей мне дужа адвароцен... Мне думаецца, што ўсяму мястэчку нашаму цяжка ад іх! За імі сонцу не праглянуць...

— А ты думаў што! Гэта-чортава насеньне, гэта-атрута людз-кая!... Адваротныя людзі, сьмерць ненавіжу я іх з іх фанабэрамі, з іх гонарам і знатствам! Край гібее ад гэтых, — сярдзіта і воражна праказаў Сёмка.

— Эй, дзеткі мае, вы ўжо маўчаце! Маўчаце нябажаткі! Ліха іх бяры з іхнім багацьцем: яны нам хлеба не даюць... А прыйдзе сьмерць, усіх зраўняе і багацьце іх на тым сьвеце не паможа ні на волас. Толькі-б яны не прычэпліваліся к нам.

— Вось у гэным і сэнс. Прычэпліваюцца! — пачаў Сёмка, садю-чыся поміж з Рыгорам: — Прычэпліваюцца, і зварок. Дагэтуль з

Берагоў як-бы ніхто і не прыкмячаў, што ў Прыдатных ёсьць дачка Зося, а трэ было Рыгору загуляць з ёю, як уся банда Берагоў узварушылася: і тут-жа сваты, і ўладзіны, і вясельле! А вы думаеце, цётка, што не на зварок тут ідзеца? Ого-о-о! — Сёмка зьлёгка ўхмыльнуўся, за што Рыгор у падстольбі лошчуў яго рукою па калені.

— Гэта то праўду кажаш, Сёмачка, — праказаў Рыгор: — толькі я пастараюся ад сяго лёгка адчапіцца.

За гэдымі, на першы зірк, нядбайнымі словамі хавалася на сэрцы ў Рыгора многа пякучага болю, які выгнаў на твар яго лёгкі рыж, калючы, як кусты агрэсту. Сёмка гэта скмеціў і адварнуў вочы, каб ня выдацца Рыгору.

— А сваты, ведаеце, кажуць, да ладу йшчэ ня прышлі, — крыху памаўчаўшы сказаў Сёмка.

— Як? ня прышлі? — здзіўлены, з бліснуўшаю радасьцю, запытаў Рыгор.

— Не, не! Да Пятра адлажылі! Я-ж ужо табе казаў...

— Кіньце ўжо, дзеткі, аб гэтым балакаць, — нецярпліва перабіла Стэпа: — кончана-някончана, усёроўна прапала. А калі прапала, то, мне здаецца, вам ня трэ і мяшацца. Не даецца — то й не патрэбна, — абярнулася яна да Рыгора, — яшчэ ты гадоў не перарос, баяцца няма чаго: нойдзеш дзяўчыну.

— Ай, маці, ну і чаму вы так кажаце! — з лёгкаю гарачнасьцю спыніў мацэру Рыгор: — вы судзіце па сабе, а я па сабе.

Стэпа змоўчала, бо ясна зразумела, што думак сваіх ёй ня ўбіць сыну ў голаў, што ён свайго пагляду трымаецца ў гэтых справах. Але хоць зразумела гэта, патым яе крыху забрала за сэрца „непамяркованасьць Рыгоря!“ і яна ажно павярнулася на мейсцы, з нейкім асобным жалем, ці то спагадаю глыбока ўздыхнула, ні то недаваркова, ні то пытанна перш паглядзела на сынка, а потым зьняла вочы і ўталопіла ў вакно; затым раптоўна зрухнула з мейсца, прыняла са стала міскі, аднясла іх ў мыцельнік і там пачала брашчаць імі. Як Рыгор, так і Сёмка пазірнулі ёй у сьлед і прыняліся за свае інтэрасы.

— А я сёньні бачыўся з Зосяю! — азіраючыся ў мыцельнік, паўшопатам праказаў Рыгору Сёмка і, як разьняў губы, кажучы сё, так і пакінуў іх, настаражыўшы вушы пачуць ад таварыша адказ на гэткае раптоўнае данясеньне.

— Ну-у-у?! — здзіўлена спытаў Рыгор.

— Дальбог, так! — пабажыўся Сёмка.

— А дзе? як? што? Што яна казалла табе? — закідаў запытаньнямі Рыгор.

— Ды проста: мне якраз трапілася ехаць Папярочнаю сыценкаю Выгану, і між Прыдатнага палосы. Яшчэ здалёк я ўгледзіў, што хтось арэ папар, а параўняўшыся — бачу: Зося. Вось я і спыніў каця. Спыніў, а сам і думаю: гукну калі ня прыкмеціць. Доўга стаяць ня трапілася: толькі павярнулася з плугам, як зразу мяне ўгледзіла і пазвала: „хай конь настаць, а ты ідзі хаця прывітайся. Чуеш, Сёмка?“ „Слухай, табе лепш каця пакінуць,“ адазваўся я. Яна, праўда, нічога не сказала болей і хутчэй падыйшла да мяне. Падыйшла, прывіталася. Мне неяк стала сьмешна і я міжвольна ўсьміхнуўся,

а потым запытаў і аб сватох. „А на конт вясельля як?“ Зося перш, мэрэм бы засаромілася, а далей-болей, патрошку разгаварылася і кажа: „Няўжо і ты, Сёмка, не давярэш мне? Няўжо і цябе трэба сароміцца? Паверыш — сама ня ведаю, што мне ўшчаць і як быць! Так кахаю Рыгора, так многа цяраю з ім, а сіл — ня маю . . . Уй, уй, і што ён цяпер гавора на мяне? Так рвуся бачыцца з ім, а, ведаеш, неляг ніякавата. Дальбог-жа, ня ёмка . . . Сёмачка, даражэнькі, скажы яму, хай ня злуецца на мяне; я яго на векі-вякоў не забуду, не пакіну кахаць.“ І, брат, кажа ўсё гэта і з такім сур'ёзам, так шчыра, што я нікаліва ня сумеўся нават.

Рыгор пры гэтых словах ажно зварушыўся і з гострым цікам пранізаў вачыма Сёмку.

Прыслухвалася з мыцяльніку і Стэпа.

— А думаеш, праўду кажа? — вымавіў ён.

— Дальбог, ну . . . Мучыцца, гаруе па табе, відаць . . . І відаць, што дужа моцна сьціснулі яе . . . Але, напраўдзе табе скажу, усё-ткі крыху змянілася яна, ня тая . . . перасілілі . . .

— І я думаю, што гэтак, — ня думаючы над тым, ці гэны словы зрабіць пытаньнем, ці выказаць у іх сваю дагадлівасць аб зьменнасьці Зосі, праказаў Рыгор, і пуглівая ўхмылка прабегла па яго неспакойнай тварыне.

Сёмка перадаў, што Зося крыху змянілася. І на сэрца Рыгора налягла цяжкая горнасьць. Зося змянілася! Ці-ж можа то быць? Ажно скалануўся, хоць, праўда, ня змог не паверыць таму, што „Зосі хочацца“ з ім бачыцца . . . „Але, няўжо яна іншая?“ варушылася думка-гадка.

— Дык і спаткацца з ёю цяпер цяжка. На зборні ёй ня ёмка, а ў другім мейсцы — пабаіцца . . .

— Вось, даўны які! Заўтра яна прыйдзе к Ліню, а я скажу Вольцы, ці Гэлі, дык яны і выведудць яе, што ніхто і не падумае, зачым і куды, — сунакоіў Рыгора Сёмка.

Рыгора гэна ўцешыла і ён здавольна ўсьміхнуўся ды зірнуў у мыцяльнік, дзе маці ўсё яшчэ ўтупвалася з пачыньнем, стараючыся ня стукнуць, ня бразнуць, каб ня ўпусціць з вушэй жаднага слова хлопцавай гаманы. Нават узірк яе вачэй быў падзелены на палову: адным вокам яна глядзела на пачыньне, другім кідала ўзрок к сталу. „Ах, сынок мой,“ думала яна: „і што табе так далася гэта Зося? Хто цябе заваражыў так, родненькі мой?“

— А такі і трэ будзе пайсьці заўтра вечарам к Ліню, — зрэшана праказаў Рыгор. — Толькі, браток, будзь і ты там з Янкам, — дабавіў ён і вылез з-за стала, каб прайсьціся па хаце.

У гэты момант з-пад вакна, знадворку, пачуўся цененькі голас хлапцаці:

— Сёмка, а Сёмка, ці не пара ўжо йсьці да дому вячэраць?

Рыгор з Сёмкам кінуліся ў вакно і ўгледзілі вясёлы тварык Сёмкавага братка, Ігнаткі.

— Іду, іду! Бяжы да хаты! — прагукаў яму Сёмка: — а такі і пайду, а то ў жываце бурчыць і там чакаюць, — праказаў ён Рыгору, папрашчаўся і пашоў к дзвяркам.

— Дабранач, цётка, — з-за парогу паслаў Сёмка Рыгоравай мацяры.

— Дабранач, дабранач, Сёмачка! — адказала Стэпа і правяла Сёмку вачыма.

Рыгор прайшоў за Сёмкам ажно на двор і, шчыра паціснуўшы руку, запытаў:

— Та будзеце ў Ліня?

— Ніяначай! — адказаў Сёмка.

Рыгор бадаёрым вярнуўся ў хату.

VI

На заўтра, у суботу, Рыгору не ўдалося пабыць у Ліня: раз за тым, што йшоў вялікі дождж, на дварэ была гразь, другі раз ад таго, што якраз на змоку, Сёмка з Янкам самі прышлі к яму. Яны сустрэліся зранку ў полі і згаварыліся ўгледзіцца вечарам у Янкі. Калі-ж Сёмка зайшоў к яму, то раптам хлынуў дождж і замест Ліня яны прышлі к Рыгору, дзе і асьведамлілі яго са сваім плянам. Рыгору хоць і хацелася бачыць Зосю, але няёмка было выводзіць з хаты та-варышаў у гэткую пагоду, і ён згадзіўся з імі.

— Ну, добра, хай будзе па вашаму, — сказаў ён, выслухаўшы Янку. — А што мы будзем рабіць? — запытаў далей.

— Давай прачытаем што, — парадзіў Янка.

Хлопцы ўселіся, а Рыгор дастаў кніжку і ў гадвіну прачытаў каля дзесяці палавінак. Хлопцы, а так-сама і Стэпа, слухалі пільна і ахвотна, ды толькі весела сьмяяліся.

— А ведаеце, — загаманіў Янка, калі Рыгор адлажыў кніжку ў бок: — я так ня дужа маю часу чытаць, але чытаць так люблю, што выказаць нельга.

З чытанья гутарка перайшла на другія пытаньні. Перш Рыгор расказаў аб многіх усякіх прыпадках, якія яму трапілася бачыць і перажываць на чужыне. Потым Сёмка з Янкам да дробнасьці перадалі яму аб усім тым, што на працягу апошніх часоў рабілася і зрабілася ў Сілцох. У сваём апавяданьні Рыгору, як Янка, так і Сёмка, пачасту абмыльваліся ў днёх, у парах году, тады прыходзіла да спамогі Стэпа і папраўляла абмылкі. Калі-ж хлопцы, здавалася, закончылі аб усём казаць, яна сама расказала ім некалькі ні то казак, ні то здарэньняў з старасьвецкага жыцьця.

І памаленьку ды памаленьку гутарка пераскоквала з аднаго на другое, а пад канец ня мінула й Зосі, якая, бы прымха, усюды сачыла за Рыгорам і зьбівала яго думкі. І заўсёды, раз рэч датыкалася яе, справа наварочвалася зусім ня ў той бок, у які спачатку думаў кожны яе павярнуць.

Гэтак вышла і цяпер: каб ня Зося, то хлопцы і ня думалі-б урваць частку вечара, каб пайсьці гуляць дзе-кольвек і ў іншае мейсца, а прасядзелі-б, прадурьліся-б у Рыгоравай хаце, адкуль пад шумок дажджу разыйшліся-б па гасподам. Спачатку, як прышлі Янка з Сёмкам да Рыгора, так і паказвалася, што гульня павінна скончыцца там, дзе і пачалася. Але, калі гутарка ўзьбілася на Зосю, усе рэчы ў хаце і думкі ў галавах пачалі радзіць хлопцам пайсьці наведаць і

дзяўчат, пазабаўляцца ды паразьвіцца з імі. Дождж рабіўся ня страшным ды на руку — патрошку заціхаў.

— А давайце выйдзем куды, хлопцы? — запытаў Сёмка: — дождж, здаецца, увімаецца.

— А чаму не, давай! — згадзіўся Янка.

— Але, выйдзем, выйдзем! — падняўся з мейсца Рыгор.

— Ды куды вам, дагульвайце вечар у нас, — папрабавала спыніць іх Стэпа.

— Эй, не, не! Цэлы тыдзень адны — і ў суботу без дзяўчат — не, не! — ня даў ёй надалей і заікнуцца Сёмка.

І ў праўду, яны добра зрабілі! Бо на вошта-ж цяраць залатыя хвіліны моладасьці, на што спыняць салодкія пазывы душы і тушыць бліскі прагных жадань? Маладосць гэткаая вясёлая часьціна жыцьця, ды і тае ў працавітых людзей ўсякія клопаты аднімаюць вялікую часьціну, пакідаючы яе ўласьніку ашчэдняы кавалачкі. Шэсьць дзянькоў у тыдзень цяжарнае працы з маладых гадоў, у якой ня відно і сьвету божага, вольнае часіны. І год у год! Толькі нядзеля ды сьвяты дзень — і то ня ўсе ўпадрад. Як-жа не глядзець на вольныя дні, як на самае дарагое і патрабнае ў жыцьці? Як на ясныя плямы, на чорнай сопушнай сьцяне. Толькі і можна ачуць вольным часам, што чалавек жыве, бачыць сонца, зелень, яснасьць, разьвертвае думкі ўшыркі і ўдоўжкі, абменьваецца імі з другімі. Толькі і можа сказаць ён горда і сур'ёзна: „Я-ж не бядыханная машына, каб ні на момант ня спыніцца!“ Ого, вольны час, спачынак ад працы — колькі ў табе шчасця!!

Ня дзіва-ж, што так прагна чакаецца кожная нядзеля і кожнае сьвята! Ня дзіва-ж, што і бурліць паводкай ў гэты дні жыцьцё па вёсках і мястэчках Беларусі. Варта толькі выйсьці на вуліцу летам, вясною, восеньню (а хоць бы і зімою) стаць і прыслухацца: і калі то будзе мястэчка, то з усіх канцоў яго да вашых вушэй бясьціханьня будзе нясьціся мэлэдыйныя напевы моладзі, вясёлы крык, сьмех і гоман. Перад вашымі вачыма праспацаруюць маладыя парачкі, усю пору аб чымсь пільна гутаручы, болей ды часцей усяго з'ясняючыся ў таёмнасьці цёплага каханьня. Нельга спакойна і беспасагна ўседзіць, каб ня дазволіць у грудзёх заказлытаць гострай завідзе цвітучай моладзі. Ды і ня толькі ты, жывы чалавек, завідуеш ёй, а, здаецца, завідуе і ўсё тое, што вакол іх: зялёныя дзярэўцы, маўчлівыя хаткі, срэбны месяц і міргаючыя зоркі. А гэта ўсё, мэрам бы пастароннае. Што-ж сказаць аб самой моладзі? Якім шчасьцем апоена яна! Як павінна даражыць гэтакімі хвілінам! А Рыгор-жа мусіў ня разьвіцца, так болей, чымсь два гады! Ня дзівецся-ж, што яму дужа дрэнчыла дачакаць суботы. Змурзаць-жа вечар дома, а пасья чакаць цэлы тыдзень ізноў — то задужа цяжка ля яго! А калі ўзяць яшчэ тое, што і Зосі ён ня бачыў ужо цэлых чатыры дні, дык зусім ясным пакажацца гострасьць яго хаценьня не праседжваць весь вечар дома. За гэтыя дні ў мястэчку многа чаго начаўшлося — дык і з Зосю магло трапіцца багата новага... О, Рыгору вельмі-б добра было яе пабачыць сёньні! А ў Ярмалая яна бадай, што будзе! Чаму-ж не перайсьці туды? І ў той самы момант, калі маці скончыла расказваць свае казкі, Рыгор меў на губах гатовую раду, якую намерваўся выказаць

таварышам. Але Сёмка перабіў яго, парадзіўшы першым пайсьці дзёгольбек.

— А ведаеце, хлопцы, што?

— А што? — у адзін голас зацікавіўся Сёмка з Янкам.

— Вы радзіце куды-небудзь прайсьціся; па мойму, давайце прайдзем к Ярмалаю: можа часамі там дзяўчата ў сеньях гуляюць?

Сёмка з Янкам пераглянуліся і на тварах іх абодвух загулялі развья ўхмылкі.

— А, бадай, што гэтак і зробім! — згадзіўся Янка.

Стэна недавольная матнула галавою і ўпічна сказала Рыгору:

— І чаму ты гэтакі хлопец: таварышы прышлі к табе пагуляць, а ты, займадароў, стараешся выправадзіць іх з хаты.

Але Сёмка з Янкам разуважылі яе, сказаўшы, што Рыгор зусім не займадароў іх выправаджвае, а што яны яму гэну думку навярнулі.

— Дарэмна, цётка, так кажаце. Мы йшчэ йдучы да вас думалі гэтак, — сказаў Сёмка.

Стэна змоўчала і трэзва сама сабе падумала: „і чаму-ж ім не пагуляць! іх пара!“

Рыгор апануўся і ўсе ў трох моўчкі вышлі на вуліцу. Дождж чучь-чучь накрапляў і была гэткая цемь, што хоць вочы выкалі. Хлопцы павярнулі направа і хуткім крокам пашлі вуліцаю.

— Стойце, куды вы? — хтось азваў іх з над вугла хаты.

Усе ў трох, як ішлі, так і сталі ды пачалі ўзірацца ў цемру.

— Хто там? выходзь сюды! — пазваў Янка.

— Адгадайце?

— Ня Волька? — запытаў Сёмка.

— Яна самая! — падыходзячы к хлопцам, адказала Волька: — куды-ж вы йдзеце гэнаю цемнатою? — запытала яна.

— Ды вось, к Вольцы задумалі перайсьці: Лінь надаеў ужо, — сьмяшліва адказаў Сёмка.

— А ты адкуль ідзеш? — запытаў Янка.

— Ад Ліня, — адказала Волька.

— Пакінь сьмяяцца.

— Ня верыце? ... Ну, то я йду ад Гэлі.

— Ад Гэлі? Гэтак рана? — здзівіўся Сёмка.

Волька разрагаталася.

— Рана? Што ты ўшалопай сабе, хлопец? Вось, добрае раньне. Паве мой, можа за адзінаццатую гадзіну пераваліла, а яму йшчэ рана, — пасаромела яго Волька.

— Ну, то добра, добра, будзе ўжо спрацацца, — перабіў Рыгор, дасюль маўчаўшы: — А хто хаця там быў у Гэлі? Можа ... — ён хацеў запытаць аб Зосю, а потым разам перадумаў і не дакончыў пытаньня.

Але Волька (ды й хлопцы) сама дагадалася аб ком Рыгор думае і адказала:

— Не, Зосі ня было.

Усе зарагаталі; сьмяяўся і Рыгор.

— Маладчына за гэта.

— Дзякую за пахвальбу.
На момант усе змоўчалі.

— Вось што, — зварушыў ціш Янка: — мы гэтак гатовы загутарыцца і надоўга, а дождж, хоць і малы, а ўсё-ткі мочыць: ці ня прысесьці нам?

Бяз слова, цішком, усе ў чацьвярых, падыйшлі к хаце і прысели на лаўку.

— Тут ціха, а то Лявоніха гатова вадою абліць, — прасьцерагла хлопцаў Волька.

— Ты нешта сёньні вельма вясёлая, ці не жалезца адно знайшла? — пасьмяяўся Рыгор.

Волька мусібыць не расчула, бо адказала зусім іншым:

— Ды не. Я хлушу: была ў Гэлі і Зося, толькі доўга ня бавілася: яе пазвала сястрыца. Прыбегла і ўчуткі: „Зося, ідзі да хаты. Бацькі завуць. Васіль прышоў.“

— Бачыш ты яго, вот бугай! — падзівіўся Янка.

— Але, дужа спрытны, — падмацаваў Сёмка.

„Ізноў Васіль. Такі Васіль“... зварушылася ў галаве Рыгора надазойівая думка і калючым ядам разьбеглася па ўсёй істоце яго, ажно сударажна ўздрыганула ім.

— І яна пашла? — запытаў Сёмка.

— Вядома, што пашла, — адказала Волька.

„Пашла. Знача, угаманілі якраз,“ зрашыў у думках Рыгор, і яму зрабілася млосна.

— Дык, каб вы адно ведалі: кожны-ж вечар, кожны божны вечар ня міне, каб ня прыйсьці. А ўчора, дык яшчэ нават і ў дваіх, з Бокам... Уй, уй, — зацягнула Волька нейкім асобна зьненавісным голасам, мэрам-бы яна была за вошта зла на Пятруся: — хай то ўжо гэты, то нічога, вядома, як малады, а то, на табе, і таму прысьпела. Сваяўство завязалася, што і казаць. Бокі з Берагамі, Берагі з Прыдатнымі, гэтак зрадніліся, што быццам бы ад веку роднымі былі. Вось што гарэлка робіць! А ці даўно тое было, што яны тое й рабілі, што толькі памылі лілі цэлымі макатрамі адно на другога, паганіліся, паскудзіліся? А цяпер што-дня Мартачка к Тадосі, а Тадося к Мартаццы; Хлёрыха, шкулепа тая, ізноў. А ці надоўга, — запытайце. Вось, покуль гарэлку папыюць.

Волька кінула гаварыць і задумалася, мэрам шукаючы думак на далейшую гамонку. Але Янка ня даў ёй іх найсьці і запытаў яе.

— Дык і цяпер Васіль у Зосі?

— А як-жа. Вось я толечкі з-над вакна: сядзіць з Міколам за сталом і аб нечым гэтак пільна вядуць рэч, што пане ты мой, толькі рукамі размахваюць, як твой аблакат, альбо судзьдзя. Марта разьзявіўшы рот іх слухае; тут-жа стаіць і меншая дзяўчынка іх. Адна Зося чагосці калупаецца ў мыццальніку“... Гэтак і не пманае, што малады прышоў... Эх, эх! Бедная Зоська! Колькі ёй давялося перанясыці мук — і падумаць цяжка. А што яшчэ абядае ёй жыцьцё з гэстым кацалалам! Горкія ды няшчасныя мы дзяўчаты — чаго-чаго не даводзіцца нам цярець! — Волька глыбока ўздыхнула.

— Ды пакінь скардзіцца. Знаем добра вашу долю, — упічна праказаў Сёмка.

— Ну, вы заўсёды няўмаверны, што-ж з вамі зробіш. Вы ня хочаце наверыць таму, што ёсьць, а падводзіце й дзяўчат пад сваю мерку.

— А вы, дзяўчаты... — голасна пачаў Сёмка, зашто яго Рыгор спыніў:

— Ша, ша, паціху.

— Добрыя, нябось, няма чаго сказаць, — паціху казаў далей Сёмка: — сёньні дакладна робіцца аднаму, клянецеся, а на заўтра растапырваеце рукі другому — дзе выгадней шукаеце. Ого-о-о! Я ведаю вашу душу, добра ведаю. Ад мяне дужа цяжка ўтаіць што-б там ня было. Ды, трэба прызнацца, вы зусім і таіць нічога ня ўмеце. Вось хоць-бы тая Зося. Перш дык так і сяк, а калі пасватаўся Бераг, хоць заўтра вясельле грай.

Сёмка казаў гэта ня ўсур'ёз, быццам хочучы выведаць настрой Вольчынай душы і яе думкі на гэта. Рыгору словы таварыша ні то падабаліся, ні то не: падабаліся затым, бо і ён сам быў такіх думак, не падабаліся таму, што не ў пару Сёмка іх выказаў; ён цяпер думаў аб іншым. За тое-ж Янка знашоў, што Сёмка дужа хітра падчапіў Вольку і быў рад, калі той не знашлося чаго адказаць...

Пакуль яны сядзелі ды гутарылі, мінула гадзіну часу. Дождж з маленькага дробненькага паціху ды ўкрадкай пачаў убольшвацца ды ўбольшвацца. Стала чуваць, як яго каплі булькалі ў лужачках гразі, шумелі па лістох дзярэўцаў і бахалі па стрэхах.

У многіх хатах, калі яны сядзелі, шчэ бліскаў агоньчык, цяпер быў стушан. Толькі здалёк было відаць, як з Прыдатных хаты выходзіла жоўтая прамя і слалася па гразі шырокаю стужкаю, перарэзанаю ўшыркі і ўдоўжкі чорнымі палоскамі рамавай цені. Калі глядзець было на святло, то кідаліся ў вочы тоненькія рагі дажджу, бы ніткі распушчанай асновы, якія цягнуліся зверху да зямлі.

— Ці не пара толькі спаць? — запытаў Янка, пасля таго, як усе прасядзелі колькі хвілін моўчкі.

— Але, такі й пара: я толькі на часінку выбегла, а цяпер, нябось, за поўнач перацягнула, — праказала Волька і паднялася з прызьбы.

За ёю ўсталі і хлопцы.

— Мы ўжо сваю варту здаём Мікіце, — пасмяяўся Сёмка: — а вы, мае даражэнькія, бываіце здаровы, — дабавіў ён, разьвітваючыся з усімі за рукі.

Сьледам за Сёмкам разьвіталіся і ўсе між сабою ды разыйшліся. Чуваць быў шлёп ног па гразі ў трох баках вуліцы.

VII

„Ідзе дзень за днём, нясе сваю работу час... Паціхеньку ды памаленьку і дазваньня сатрэцца весь той дзіўны малонак нашага каханьня з Зосяю,“ думаў Рыгор, прышоўшы дамоў, разьдзёўшыся і лёгшы на пасьцелі. „Ох, і як усё выпадкова, як надзвычайна ў гэтым жыцьці! Тут ты, здаецца, ля самага берагу тае старонкі шчасьця, у якую прагся ўсім сэрцам і дзе меўся дастаць тае красы, тае пекнасьці, якія абмалёўваюць жыцьцё ў фарбу дзіўнасьці і хоць на момант

адцягваюць ад праяў яго будзённасці. Падумаць толькі ды пагадаць і трэ заплюшчыць вочы, заткнуць вушы, абмазаць усё цела густым клеєм, каб усё чупцьцё амярцьвіць . . . Чакалася, верылася ў штось харошае і прытнае; забывалася патрошку ўсё тое, што давялося цярпець мне ў жыцці . . . Цьвіла надзея, і я дазвольваў вайсці ў думкі словам Гарасіма Жбанка, сказаным мне калісьці на маю скаргу: „не гадай, браце Грышка, што ўперад будзе: ты йшчэ свайго жыцця не перажыў. Можна і шчасьце цябе напаткаць.“ Гарасім Жбанок чалавек пажылы і яго словы мяне абнадзевалі да таго, што я рада пачаў глядзець у вочы свайму лёсу. Мне шчасьце нясло каханьне з Зосяю і я Гарасіма пачаў лічыць за прарока. Цяпер-жа ізноў сумленьне, адно сумленьне . . . А можна я і ашукваюся. Траха! Я-ж яшчэ не пражыў жыцця, а ну-ж — шчасьце і прыдзе. Толькі, божа мой! Ласьне можна мне хто другі замяніць Зосяю? Ці-ж устрывожанае першым каханьнем чупцьцё сумее адрадіцца з гэткай сілай, з гэткай гарачнасьцю да другога чалавека? Мне здаецца, што ніколі, ніколі. То ўжо будзе, калі йшчэ яно можна быць, другаразрадным нечым, напалову слабшым. Другая трава — ня цьвіце. А другое каханьне — то атава. Ніякай гэтак. Ня дзіва, што вялікі смутак агортае маю душу. Ня хочацца верыць . . . Праклятая дзяўчына-а . . . Ох, не, не! Што я раблю, няпрытомны я, шалёны. За вошта-ж яе праклінаць, тую, якую гэтак кахаеш шчыра . . . Гэта-ж мой бог, маё шчасьце . . . Хай яна мяне ня любе, хай забывае, абы я быў шчырым ля яе . . . Ой, чаму-ж я дазвольваю ўжывацца ў сабе двум розным чупцьцям? Што я за чалавек? Дзе мая заўсёднасьць? Не. Ніколі не папушчу я гэтага, ніколі. Ого-о-о! Хай сабе Зося не кахае, хай стане жонкаю другога і паставіць крыж на нашых былых адносінах — я прашчу ёй гэта. Ды мо’ і ўпраўду тут ня зусім яна павінна. Можна . . . хто-ж разгадае . . . А мо’ гэтым утыкаецца на маёй дарозе палё, каб я ня змог выйсці да шчасця. Тады ты не вінавата, Зося, не. Не магу з’ясніць сабе, не магу зразумець “ . . .

І чымсь далей, тым нагальней рабіліся яго думкі: наладзілі ў душу, блыталіся ў вузлы, адна другую пераганялі, цьмілі, адпіралі назад. Рыгору зрабілася цяжка і душна, і ён пачаў сіліцца адагнаць іх ад сябе і заснуць. Але ня было патолі . . . Толькі на сьвітанні ўжо расплюшчыўшая вочы маці, углядзіла, што сын яе смачна-смачна сьпіць . . .

VIII

На заўтра, у надзелю, дзень выдаўся ясным, пагодным: але мусіць дождж сьціх за якіх-небудзь дзьева ці тры гадзіны пасья ўсходу сонца, бо на вуліцы, калі Рыгор вірнуў у вакно, яшчэ было напалавіну гразка: толькі на пукатасьнях ды ўзгрудках тоненькая плеўка гразі скарувала і бялела; у нізінах-жа і на роўнасьнях між ступаў коняў і кароў блішчэла каламутная жоўтага колеру вада. У раўчуку жарала блішчэлі, памытыя вадою каменьчыкі і зіхацеў залаты жвір.

Рыгор а дзесятай гадзіне раніцы, з кніжкаю і палкаю ў руках, перакусіўшы крыху хлеба з салам, пакінуў хату і пайшоў у лес. Маці яму нічога не сказала, толькі запытала, калі ён вернецца.

— Зусім вечарам, — адказаў Рыгор.

— Та ты-ж прагаладаешся, сыноч.

— Не кланацецеся, матуля.

— А калі хлопцы цябе спытаюць, што ім адказаць? — ужо на дварэ дагнала Рыгора маці.

— Скажэце, што я ў Хвойніку, — адказаў ён.

Як сказаў, так і зрабіў: у лесе Рыгор прабыў да восьмае гадзіны. І добра зрабіў. Па крайней меры, яму ня прышлося быць сьведкаю таго, што не прамінуў убачыць стары і малы на Сівулінскай вуліцы.

А сёмай гадзіне вечара, калі ўжо жыцьцё з-пад цэркві і рынку перайшло на вуліцы, кожны, хто праходзіў Сівулінскаю вуліцаю, страціў высёлую і п'яную кампанію, якую зложвалі сабою: Васіль, Пятрусё, Хлёр і Мікола. Абняўшыся па двух, Мікола з Васілём, а Хлёр з Пятрусём, яны расьцягнуліся на ўсю вуліцу і гэтак ішлі з самага рынку. Ішлі — і то пасьпеўвалі, то крыкам гутарылі. За імі цэлаю грамадою беглі дзеці, у свой чарод крычучы і жартуючы з п'янымі. Здалёк, самі сабою, пацьвільваліся і старыя жанкі дз мужчыны. Але гэта ня смучала, як мушчын, Хлёра і Міколу, так і хлопцаў, Пятрусё і Васіля. Нават наадварот: ім здавалася пад п'яную руку, што яны сёньні чужыя на рыцары і чым далей адыходзілі ад цэркві, тым гучней і ахвотней гутарылі. „Што мне гэны бізунец, гэны галадранец? што мне ён за шышка?! Плюю я на яго!“ драўся на ўсё горла Васіль: „Ён думаў мне падножку зрабіць, а сам пакаціўся... Ха-ха-ха! Вось шчанюк, і куды ён задумаў лезьці. Гэ-э-э! Адзень, брат, перш порткі ды прышпілі добра, каб ня з'ехалі. Тады будзем часьцей і пабольш купляць у старца нажабраванага хлеба... Ага! Ды дроў не забудзь купіць, каб другі раз маці ня крала з маёй пасякі, тады можна будзе і рызыкаваць... А цяпер — ой, шчэ зялёны зусім. Хі-хі-хі! І лезе, нябось, к Прыдатнаму: „Мая Зося-а-а, я нікому ня дам яе-э!“ Пабачым яшчэ, ці не дасі толькі, пабачым... Не-е-э, брат! Не на таго нарваўся, ня з тым маеш справу... Вось шчасьце тваё, што мы з Пятрусём не падсьцераглі цябе на Тройцу, а то-б добры пачастунак справілі. Ой-о-о! Ды йшчэ пачакай — гэта табе дарам ня пройдзе: я пасьпею адрывнуцца.“ — Васіль злосна заскрыгітаў зубамі і вымахнуў вольнаю рукою няроўную дугу ў паветры. Хлёр барджэй прытрымаў нябогаву руку і адцягнуў яе ўніз.

— На каго ён так гразіцца? — зацікавіўся адзін з мужчын, стоячы з суседам ля вешніц свайго двара.

— Ня ведаю. Нешта, мусібыць, мае к каму, — адказаў другі.

— Ды гэта-ж на Нязвычайнага Рыгора. Бач, той хацеў адбіць у яго Зося Мікалаішку, — паведаміў зацікаўленых, ушчуўшы іх гутарку, піявы хлапчук.

Мужчыны засьмяяліся, адварнулі вочы і прыняліся за сваю гутарку.

А Васіль ня ўнімаўся:

— „Ды не, не! Ты толькі, дзядзька, ня лякайся — то ўсё будзе добра, супакойваў ён Хлёра.“

— О, не, не, я троха сьмялей за цябе: я хутчэй запраўлю яго туды, дзе Макар козы пасе, — адказаў Хлёр.

— А і варта гада, варта. Н-не-э, братан, з намі табе ня здабраваць, не!

— Што-о, што гэта . . . Хто там цябе, зяць, хоча крыўдзіць? — пытаў Мікола.

— Ды вунь з Рыгі прыехаў баяжк нейкі . . . Стэпы Нязвычай сын . . . Усё стараецца падгаварыць Зосю, каб яна не згадзілася выйсці замуж за Васіля . . . Падбухторвае яе.

— А што там за ён? — і Мікола моцна топнуў нагою, ажно пырскі гразі разляцеліся ва ўсе бакі і заляпілі ўсю хэўру: — Пакажэце хаця мне яго, што там за мацыя. Хто навязваецца мне ў зяці . . . Хэ-хэ-хэ! Няпрошаны зяць. Нет, брат! Мая дачка намнога даражэй за гэтых зяцёў. Ёй бог выбраў не табе раўня. Не надзейся-а! Мая дачка з сядогняшняга дня не павінна і стрэцца з табою. Пры-ы-ка-а-жу-у! Не дапушчу-у!

— А і праўда, а і праўда, сваце, — пахвальваў Міколу Хлёр: — І ня сьлед, каб твая дачка шалендалася з кім-небудзь . . . Люблю цябе за рашымацьць, хвалю за адважнасьць. Давай пацалую.

І Хлёр адыйшоў ад Пятруся, навесіўся на шыю Міколе і разоў дзесяць ўпадрад плюснуў яму ў поўную сытую шчоку. Мікола не астаўся ў доўгу і пацалаваў Хлёра. Гэта сцэна рассьмяшыла дзяцей, якія напхам закрычалі:

— Во, во, дзядзькі, так! Гэтак!

Дзіцячы крык Хлёру не спадабаўся і ён шарахнуўся ў бок. Дзвці разам, яшчэ з гучнейшым піскам і шоламам, як успугненныя вароны, разляцеліся ва ўсе бакі.

З гэтакім вясельлем падвялі Прыдатнага да самае хаты.

— Ну, што-ж, сваце, цяпер трэ разьвітацца, — хістаючыся на нагах, — праказаў Хлёр.

— Н-не-э, пачакайце-э, — спыніваў Мікола.

— Пойдзем, пойдзем дамоў, — настайваў Пятрусь.

— Ну, як хочаце. Зяця-ж я ня пушчу.

Хлёр з Пятрусём з гарачымі пацалункамі разьвіталіся з хаўрусьнікамі і пашлі за гору. Мікола-ж пацяг Васіля к сабе ў хату.

ПОСТАЯ ЧАСЬЦІНА.

I

Калі часамі цябе вымушаюць думкі кінучь зіркам ў прыдучыя клопаты жыцця, ты вразу знаходзіш сабе ўцеху ў адказе: „Э-э-э! Пакуль яшчэ тое будзе-э-э! Столькі часу яшчэ ў мяне, а я ўжо й думаю. Кожны дзень у бога на ліку — дык на вошта мне кідаць думкі за цэлыя тыдні ўперад. Што тады будзе — тады і бачыць будзем. А мо' ішчэ і нічога ня будзе.“

Пасудзіўшы ды парадзіўшы, яно бадай, што і праўда гэтаму, але — з другога боку — калі нічога ня думаеш, дык яшчэ горай: бо ўсякая будучнасьць, а барджэй кароткая дарога, якую адгароджвае яна ад сучаснасьці, прыходзіць к нам зусім няпрыкметна і вельмі хутка.

Гэтак было і з Рыгорам. Як ён адтрымаў з канторы хвабрыкі маленькую паперачку, у якой быў напісан „отпуск крестьянину-рабочему“ на тры тыдні, яго да таго абрадавала гэта, што ён зьлегчана ўздыхнуў і падумаў: „Тры тыдні! Падумаць, колькі часу! Эх, і нагуляюся-ж дома з Зосяю!“

І гэтыя маладыя і бадзёрыя думкі не пакідалі Рыгора праз усю дарогу, не пакідалі і цэльны тыдзень дамашняга жыцьця. Нават дома яшчэ яны болей расцвілі ды разбуялі. Таму пасобіла гэтак шчасна адсвяткованая стрэча яго з Зосяю.

„Мне нічога болей ня трэба,“ здавольна цешыў Рыгор сябе першы і другі дзень Тройцы. Але за хмелем сора прышлося ацвяразіцца. Зосіны сваты разьбілі, як ценькае шклячка, усе яго надзеі і жаданьні і яму жыцьцё адчыніла свае будні. Уласнае шчасьце дыхтуе чалавеку бадзёрасьць і адвагу да працы супольнай, цяжарны-ж пагнёт ня-долі зьвязвае сілу і ханць. Рыгору стала бяспікаўным швэндацца аднаму па вуліцы ці ў полі, дзе кіпела прыпарная праца і душа цягнула да работы, у якой бы стухлі в надзеямі й нярадыя думкі. . . Але такоўскае работы ня было. Час цёк хутка: устаючы, Рыгор азіраў усьцяж дню і дзвіўся яго даўжыні. Маці ніколі ня было ўжо дома: яна йшла ці на заробаткі, ці ў дровы, пакінуўшы сыну сяго-таго есьці. Ён уставаў, браў пітнік з халоднаю вадою і мыўся; потым адзяваўся і еў; а, пад’еўшы, засоўваў хату і йшоў з кніжкаю ў Хвойнік.

Дарогаю к лесу, Рыгор цешыўся зяленьню і доўга, прышоўшы ў лес, не разгортаў кніжкі. Потым прымаўся чытаць і чытаў з запоем, ажно не прыкмечаў, як дзень прыходзіў к вечару. Перад захадам сонца, калі ў лесе сыціхалі песьні пташак і ноч пачынала маркотнымі пацёмкамі вызіраць з-пад цёмных кустоў, ён пакідаў Хвойнік і капусьніккі вяртаўся дамоў. Дома-ж, прышоўшы, вчэраў, потым разгуторваўся і подаўгу гаманіў з мацераю, аб усім тым, што толькі прыходзіла яму на вум і хоць трохкі заклапочвала. Між іншым — зусім нярэдка мова датыкалася Зосі і ўсяго роду Прыдатных. Пасьля вчэры Рыгор выходзіў на кароткі час з хаты на вуліцу, шнураваў па ёй сюды і туды, часта страчаючы то сяго, то таго са знаёмых.

Гэтак мінтрэжылася часу да гадзіны адзінаццатае, ці яшчэ пазьней, пасля чаго Рыгор укладаўся спаць. Сном мінаў яго дзень, каб аслабаныць мейсца другому — точ-у-точ спадабнаму да першага. Шэсьць днёў у тыдзень былі як родныя браты. Ад гэтага біла ў вочы гострая будзённасьць, якая стамляла душу і наводзіла вяласць.

Толькі ў нядзелю трохкі пераіначвалася: апошняю нядзелю перад-ад’ездам Рыгор вышаў на цвінтар і гуляў з хлопцамі дагуль, пакуль не кончылася ў царкві служба. Гэта яму спадабалася: сьвятошні выгляд людзей, з разагнатаю кляпатлівасьцю на тварах, сьпеўны звон, зялень мураўкі і дзіраўцаў — усё гэна заняло Рыгорава пачуцьцё і салодкім лёгкім козлытам прабегла па сэрцу.

З цвінтару Рыгор вярнуўся да хаты, паабедаў і адправіўся ў Хвойнік з кніжкаю. І там ён сіліўся быць вясёлым, бесклапотным. Сіліўся. Бо Рыгору толькі сілаю трэ было адганяць нудныя думкі аб Зосі, якая з кожным часам болей й болей займала яго голаў. Гэта-ж падыходзіў Пятрок — яму трэ было выбірацца з дому, а к Зосі

йшлі ўладзіны. Калі Рыгор азірнуўся назад і браў час ад моманту сва-тоў, то яму яскрава малявалася карціна іх стасункаў з Зосею, схо-жая на заманчывы вобраз тае пудзіны, якою йдзеш, зіркаючы на зорку-вадыра ў небе і ня зможаш зраўняцца з ёю.

Але кожны момант, якія-б думкі не выглядалі сабою, Рыгор гарэў прагаю ўбачыць Зосю. Вечарамі, спапаруючы па вуліцы, ён некалькі разоў прайходзіў між Ярмалаевай хаты, дзе, як вядома, збіраліся на прызьбе дзяўчаты; падыходзіў к ім, садзіўся і гутарыў. Гутарыў, а сам нямерна хацеў убачыць Зосю. Але Зося выходзіла зрэдку і гэтак выпадала, што якраз тады, калі Рыгор ня прыходзіў. Аднак на трэйці тыдзень пасья Тройцы, у чацьвер, ён прышоў на Ярмалаеву прызьбу раней, як звычайна і застаў з усёю хэўраю і Зосю. Калі ён падыходзіў к дзяўчатам, то вразу скмеціў, што ўсе сёньні вясёлыя, часось раго-чудь і жартуюць. Між другіх галасоў ён вылавіў і Зосін. Рыгору перадалося чужое вяселье і ён прыветным голасам праказаў:

— Рад бачыць вас!

— Просім садзіцца! — папрасіла Гэля.

— Дзякую, — адказаў Рыгор і сеў у сярэдзіне між ёю і Зосею. Зося сумелася і бы засаромелася, бо крыху падалася ад Рыгора.

— Мне ня цесна, — перапыніў яе Рыгор і неадважна дакрануўся яе рукі. Зося ахвотна падалася. Ёй міла было чуць яго ўсёцкік! На-ват з галавы дзесь выляцелі ўсе іншыя думкі і пагрозы бацькоў „па-кінуць і думаць аб ём“ разам з назойлівым прыставаньнем Васіля „ва-быць мінулае“ — адляцелі кудысь... Яна нізваньня ня калялася-б, хоць бы засталі яе з Рыгорам маці ці Васіль.

Гэлі было не ў галаве, што гаманіў з боку яе Рыгор з Зосею: яна была занята другімі. Рыгору гэтага і трэ было.

— Зося, а я-ж табе ўсё-ткі не казаў, што маю падарыць гасьцінец. Я прывёз з Рыгі пярсыцёнак. Ты возьмеш ад мяне яго? — ціха, на вуха, запытаў Зося ён.

Зося маўчала: ёй няўрымсьціцца было спакойна ад набегшага па-чуцьця, якое аднімала мову, мучыла, пужала і радаіла надзеі. Апошні час, калі яна, доўга не страчаючы Рыгора, зьлёгка пачынала прывы-каць к іншаму, сэрцу яе было вальней. Цяпер-жа ізноў-ізноў зава-рушыліся загоеныя раны! „Рыгор, Рыгор! Колькі раз яшчэ ён узбух-торыць усю маю істоту,“ праказала яна сабе нутраным голасам.

— Чаго-ж ты маўчыш? Я-ж кахаў цябе, а ты можа мяне — дык хай будзе на памкі.

— Я вазьму, дзякую табе... — нясьмела адказала Зося.

Рыгору мэрам ладанам дыхнула ад яе слоў. Яму ня трэ было болей нічога. Прыпадак стрэчы меўся ў яго руках.

— Дзякую і я табе, — адказаў Рыгор і шчыльна прытуліўшыся да Зосі, падараваў ёй нясьмелы пацалунак.

Зося ўздрыгнула ад яго запалу і хутчэй жа азірнула, каб ніхто ня прыкмеціў. Потым раптам паднялася, і даўшы „дабранач“, па-бегла дамоў. Рыгор спакойна паглядзеў усьлед і, не чакаючы другіх, разьвітаўся з усімі і хуткім крокам пашоў ад прызьбы. Ногі ня чулі пад сабою зямлі, вачам ня прашкоділа цемь. На душы зарухаліся ізноў нейкія смутныя, але салодкія і хмельныя жаданьні, сэрца за-

білася надзей. Разам зрабілася шкода, што надыходзіў час яго ад'езду. Добра-б было прабыць яшчэ хоць месяц дома! . . .

Вярнуўшыся дамоў і лёгшы спаць, Рыгор доўга ня мог заснуць: усё думаў ды перачуваў перажытыя хвілі. А на заўтрае ішчэ быў гэткім вясёлым, што з сваёю вясёласцю зразу кінуўся ў вочы мацеры, якая ссмецла перамену з сынам. Стэпу гэта зацікавала, як цікавіць кожную маці настрой сваіх дзяцей, і яна не сьцярпела, каб не запытаць Рыгора; ухмыльнуўшыся, яна праказала:

— Ты сёньні вясёлы, як яшчэ ня быў так!

Рыгор, аднак, стаіў ад мацеры прычыну свае вясёласці.

— І сам ня ведаю — чаму гэта! — адказаў ён.

Маці згадзілася з сынам і болей не заговорвала аб сім. А Рыгор праз увесь дзень не раставаўся са сваім настроем.

II

Ня толькі весь заўтрашні дзень, а нават некалькі дзён упадрад Рыгор не пераставаў думаць аб гэнай стрэчы з Зосею на прызьбе Ярмалаевай хаты. Думаў і дзівіўся, як яно так добра трапілася убачыцца. Чым-чым, якою прымхаю ён не зьясніў сабе гэтага трапунку! „То найначай зьявля нас неабачная сіла каханьня,“ зрашыў Рыгор. І на сім спыніўся. Спыніўся і не абмыліўся.

То была праўда. Гэля яму надоечы, страўшыся выпадкам, паведала, што перад тым чацьвяргом вечарам Зося забягала яе наведаць і якая між імі адбылася гаворка. Не застаўшы ў хаце нікога, апроч яе, Гэлі, яна адкрылася сваёй таварышцы ва ўсём і паведала ёй, што: „больш інакшых думак ня маю, акром адной: як-бы ішчэ хоць раз убачыцца з Рыгорам“. „Ты ведаеш, мая сястрыца,“ уся разгорненая, з бліскучымі сьлязьмі ў вачах, спавядалася Зося: „Ты ведаеш, Гэлечка, як мне цяжка-а-а, цяжка на сэрцы-ы. Дальбог, мая галубачка, я ня ведаю, ці перажыву гэты час . . . Падумаі толькі сабе — што мне прыходзіцца перацярпець! Ці-ж я думала калі, ці гадала, каб упёрціся ў гэткія палі? Божачка-а-а мой, да чагосьці я дажыла-а! Не хацела верыць, што ў мяне бацькі такоўскія, што не пашкадуець разьбіць надзеі і жаданьняў свае дачкі. Гэтак моцна, гэтак шчыра я кахаю Рыгора, што сама не вазьму сабе на вум: к чаму прыльгалі гэта тую знатнасьць ды славу! Каму яна трэба? Не перажыву я ні за што! Чуе маё сэрца многа благога; чуе і баліць бязмерна. Жывасілам пхнуць мяне ў яму. Ой, бацькі, бацькі, давялі вы мяне да страшнага грэху: я буду праклінаці вас. А можа і вы пашкадуеце, ды будзе позна. Цяпер — я ваша ахвяра: сунце, дзе хочаце. Перакорыцца я бязмоцна. Калі налягла на маім небасхіле чорная хмара — даві мяне беспанадна, з болью націскай да зямлі, не давай адгібнуцца . . . І ты ведаеш, Гэлечка, я . . . даўно ўжо надумала: угледжуся з Рыгорам, вышлячу перад ім усе мукі, а потым і скажу: „каб не сумляваўся на ўсё жыцьцё — бяры ад мяне ўсё, што можаш узяць.“ Злосьць ва злосьць . . . Набегаўшая горнасьць прашкодзіла Зосі далей гаварыць: кончыкам паркалёвае хусцінкі яна выцірала вочы і шчыльна прытулілася да Гэлі. Той ставала крыўда на таварыш-

чыну долю і горна за яе, ажно сьлёзы спагады выбліскалі на вачах. — Зосечка, даражэнькая, — суцяшала Гэля: — Што-ж ты парадзіш, што-ж ты зробіш! Такоўская наша доля дзівочая. Як тая вярбінка, мы павінны хістацца па ветру, каб не зламацца. Хініся-ж і ты. Толькі не надрывавай свайго сэрца. Госпад самажока і ты прывыкнеш к усяму. Бацькі ўсіх такоўскія. Нашы думкі ім здаюцца дзікімі і яны стараюцца пасвойму наставіць. Бач, яны клапаціцца аб табе і добра хочучь. Згадзіся-ж, Зоська, нічога не парадзіш. Рыгор убачыць табе ўсё . . . — Ой, Гэлячка мая, як цяжка, як трудна мне зьмірыцца! Я гэтак люблю Рыгора і гэтак баюся Берагоў! А мне-ж прыдзецца век з імі жыць. А я-яй! Падумаць баязно! Здацца, што-б я дала, каб Рыгор зьняў віну з мяне ў маёй разлуцы нявольнай з ім. Але . . . ён не паверыць, ён ні за што не паверыць і ўсю-усенькую віну на мяне ўзложы. Не, не! Я ўгледжу яго, няпраўда, я вырву гэткую хвіліну і пакажуся яму тэю, якою ёсьць“ . . .

На гэтым гутарка іх абарвалася: у хату ўвайшоў Ярмалай і перабіў іх.

— Ведаеш, Рыгор, — у канцы сказала Гэля: я той-жа вечар выбегала на вуліцу, каб стрэціць цябе і расказаць аб сём. Гэтак я была тронута шчыраю Зосінаю сповядзю.

„Ага! — падумаў Рыгор: — знача нас зьвяла той вечар наша любоў. Будзь-жа благаславленным той час, калі яна зарадзілася!“

III

Тымчасам аставалася толькі чатыры дні прабыць Рыгору ў Сілцох. Чым хутчэй падыходзіў тэрмін яго вопуску, тым болей брала яго рушыць, тым шкадней станавілася раставацца з родным мястэчкам, з якім, здавалася, ніколі не разлучаўся-б. Каля месяцу, а так шчыра прыгарнула яго душу к роднаму кутку!

„Калі я ізноў буду тут?“ думаў сходнымі днямі Рыгор, устаючы з пасьцелі і тушаючы па хаце: „Мала што можа здарыцца са мною на чужыне. А чалавеку, бач, гэтак мала трэба, што няпрыкметнага прыпадку даволі, каб зьвясьці яго са сьвету; к таму-ж, на сьведзе ровных нечаканасьцей процьма; тым болей у гэтым вялікім горадзе. А гэтта, дома, я ўжо прывык, ажыўся. Усе тут так мілы, гэтак блізкі . . . Ды й Зося! Ах, Зося, ты атруціла маю душу, не даеш ты мне спакою! Як я забуду цябе? Ды, ці забуду калі? Мне, здаецца, твой вобраз ня сойдзе з майго ўражэньня! Ты, мэрам ангел боскі, будзеш дэтац укол мяне . . . Чакай, Зоська! Я йшчэ стрэнуся з табою, вольна пазнаеш, як глыбока мая любоў! Стрэнуся, стрэнуся . . . А можа й не? Ой, цяжарна так думаць, вельмі цяжарна! Праўда, я йшчэ дам табе пярэцёнак гэны. Ты павінна насіць яго заўсёды і помніць аба мне. А мо' ня схочаш і сяго? Бог з табою тады . . . Не! Дужа-дужа я шкадую цябе, кут мой родны! Але не магу нічога зрабіць, калі ўжо лёс напісаў на раду з табою вечную разлуку . . . Выбіла доля з-пад маіх ног цвёрдую глебу — няма на чым абаперціся. Зямля правальваецца! Жыцьцё гоне мяне з мілага краю. Ой, як крыўда, калі бачыш, што маці-зямелька родная ня мае хлеба ля мяне! Колькі мук у гэтым

хаваецца! Ці-ж я лішнія яе дзіця? Чаму-ж другім ёсьць, ды нават многа! І тыя, маючыя, ня так нат кахаюць яе! Мне казаў хтось, ах, адзін бедны грэх, так-сама пакінуўшы краіну сваю, каб з голаду не памерці: „Там наша родзіна, дзе нам жыць можна.“ Я веруў яму, веруў, але ня мог забыць свае краіны. А цяпер, калі вось пабываў ізноў пасля разлукі, яшчэ й болей зацяраю спакой свае душы.“

І Рыгору ўжо не хацелася ў астаньнія дні йсьці ў Хвойнік, каб праседжваць там увесь дзень за кніжкаю, а сэрца звала хадзіць, вандраваць па акаліцах Сілцоў, аглядаць нівы і паплавы, зьмяраць сыценкі між збожжа і любаватца плёнам сялянскай цяжкай працы. І ён праз тры дні шпадараваў па ваколіцах Сілцоў, як паплаўнічы, чуючы сябе надта здавольным.

А ў гэту пору ўжо жыта красавалася і раньняя высыпала яр. Бегалі роўныя хвалі жытнім морам, а пад снім небам віліся жаваранкі і сыпалі сярэбранымі дзяленьчыкамі сваіх песень. Шнуруючы па сыценках і цешучыся дарагім яго душы абразом, Рыгор вельмі шкадаваў, што нельга прабывць яму да касьбы і жніва, каб палюбавацца стагамі сена і мэндлямі жыта і наслухацца песень касцоў і жняцоў. Ён-жа сам, такіта, бывала, пняў іх!

За два дні да ад'езду — Рыгор працнуўся раней, як усе разы: яго абудзіў рэзкі бразг: то сусед каваў касу к падыходзячай касьбе. Адзеўшыся й перакусіўшы ён а восьмай гадзіне пашоў на Паплаўе. Шырокая раўніна, зложаная з палосак сялянскіх лугоў, расцілалася перад ім зялёным мошастам, па махрастасьці-траве якога прабягаў лёгкі ветрык і пераліваў золатасьць ад сонечнага покасту. Рыгор спыніўся на гоны ад Паплаўя, на кургане сярод шэрага папару і доўга-доўга глядзеў на шырокія паплавы, зрэдку азіраючыся на рэдкіх арацых. Чулася яму, мэрэм, нейкая моцная сіла прыкавала яго к зямлі і заварожвала на адным мейсцы.

Не хацелася нічога, нічога-а!...

І ён стаяў доўга-доўга, можа больш за гадзіну. Чыстая паветра яго ап'яніла, хацелася легчы. Але толькі Рыгор пасліўся, сышоў з мейсца і вышаў на сыценку — прабегла ў яго галаве: — „Вось перайду дамоў, прабуду да вечара, а тады вярнуся ізноў сюды,“ — рашыў ён і напавіўся сыценкаю да мястэчка. Йшоў ціха, прыслухоўваючыся, падняўшы высока голаў. Ішоў і не перасьціхаў думаць.

— Берагіся! — пракрычаў хтось якраз з боку яго, ажно Рыгор увесь затросься.

— Га-а! Гэта ты? Янка?! — скорамоўна праказаў ён, азірнуўшыся і ўгледзіўшы перад вачыма таварыша з сякераю.

— Чаго ты тут у гэткую рань? — запытаў Рыгора Янка.

— Вось праходжваў: люблю поле, прастор. Вось, думаю, пацешуся пайду. І з самае раніцы стаяў на кургане. А міла, ведаеш.

— Глядзець! Араць — то йначай! — пажартаваў Янка.

— Ай, пакінь жарты. А ласьне, я ня ведаю, што знача араць? Добра ведаю! Па мойму ляпей араць сваё, чымсь глядзець, на чужое, — адказаў Рыгор.

Янка не нашоўся, што далей казаць на гэту тэму і павярнуў на іншае:

— А сёньні і Зося паехала араць . . . Толькі што развішоўся в ёю. У Лужкі пашла, — паведаміў Рыгора Янка.

— Няўжо-о?! — зацікавіўся Рыгор.

— Дальбог, ня хлушу, — сур'ёзна адказаў Янка.

— Цікава . . . Адна паехала?

— Можна пайдзеш?

— Нне-э . . . так сабе . . .

— Паехала адна . . . Ох, выбачай, і мне дужа часу няма . . . Ну, а калі едзеш?

— Пасьлязаўтра, у аўторак, — адказаў Рыгор і, бачучы, што Янку дранчыць хутчэй ісьці, працяг яму руку на развітаныне. — Не забудзь прыці на праводзіны, — напамніў ён.

— Прыходзь на Ярмалаеву прызьбу, — папрасіў Янка, ціснучы таварышаву руку, — яшчэ ня раз угледзімся.

— Чаму не, прыду; толькі вы з Сёмкам будзьце там.

Янка хутка павярнуў на мяжу і пашоў к паплавом, а Рыгор — сьценкаю.

„У Лужкох будзе Зося-а!“ думаў ён, прыжмурыўшы вочы. „Гм! Добра, добра!“ Цяпер вось, сёньні, толькі і можна бачыцца. Сёньні, сёньні! Ах, ды пярсьцёнак ёй ўручыць“ . . . міжвольна Рыгор памацаў у кішэні камізэлькі, дзе насіў са дня прыезду пярсьцень для Зосі: „Толькі сёньні! А, божа, якая пекная можа быць стрэча! Чырвоны захад, пахкая трава, залаты пярсьцень, шчырая споведзь! . . . Ха-ха-ха!“ . . . зычна рассьмяяўся ён, ажно перапужаўся свайго рогату. „Але, ці ўдасца? Можна, думаеш, Васіль і сочыць за ёю? Альбо бацька наедзе? Ой, хай бы гэнага нічога ня было, хай бы было ўсё ціха-а, ці-і-ха! . . . Пайду, барджэй пайду паабедаю і — навад!“

Рыгор вірнуў на неба і ўскорыў хадзьбу.

IV

Быў адвячорак. Духата спадала, але вельмі непрыкметна. Рыгор ішоў вузкаю сьцяжынкаю між жытніх ніў, трымаючы дарогу к Панскаму лесу. Ён ведаў добра, кудэма ямчэй прабрацца ў Лужкі і пашоў зварок гэтаю пуцінаю. „Ах, каб-жа да ў добры час!“ казаў ён сам сабе і, хоцькі ніколі ня верыў у забабоны, цяпер усяму паверыў-бы.

Як лічыць ад Сілцоў нацянькі, то да Лужкоў было ня болей, як ганоў дзесяцёра, ну, але ісьці па сьценцы, кудэма йшоў Рыгор, трэ было датачыць яшчэ ганоў са трое. Рыгору гэту дарогу прайсьці нічога не значыла і ўжо за паўгадзіны ён быў недалёка ад Лужкоў.

Толькі яго вочы спыніліся на іх, як пачалі самі швэндаць між рэдка раскінутых кусьцікаў. Але доўга і дарма шукаць ня прышлося: на адгон ад выпхнутага ўперад канца палоскі, за густым кудравым дубком, пры возе, з граблямі ў руках, варушылася Зося. Недалёка пасься на прыпону конь. Вакол нікога было ня відаць і ня чуваць. Пуставала папярочная сьценка. Рыгор ускорыў ход і павярнуў проста к Зосі. Сэрца яго пачало цюкаць часьцей і часьцей, раптам прабегла салодкая казлытаньне па ўсёй істоце, ажно зрабілася гарача і ўтомна, але ногі йшлі, як заведзеныя. Прагал між ім і Зосею скарочваўся.

Думак была поўна галава, але разблытацца ў іх ня было ніякай рады. Чуцьцё, нейкае асобнае, ні то спагаднае, ні то жадаючае, тапіла ў сабе ўсё-усё.

А Зося гэтак пільна ўвіхалася ля сахі, што не адрывала зірку і падпусьціла Рыгора падыйсьці чуць ня к самаму возу. Ён нат мог бы схвацаць перад яе вачыма, да толькі, убачыўшы яго, пачаў парогтваць конь. Зося пасля гэтага спынілася аглядаць соху і стала, ўгледзіўшы яго, як няпрытомная ад нечаканасьці.

— Выбачай! Выбачай, Зоська! — ласкава і просячна праказаў Рыгор, падблізваючыся да яе і нібы перапрашаючы за раптоўнасьць прыходу.

Зося зразу не магла нічога адказаць; толькі спусьціўшы хвілін пяць, калі Рыгор ачуўся ля яе, запытала:

— Чаго ты сюды?

— Зоська, выбачай! — перапрасіў Рыгор.

— Чаго ты трапіў сюды? — перапытала Зося.

— Я... я гуляў... я спацараваў на полі і... угледзіў-ву! — заблытаўся Рыгор.

— Ня хлусі. Табе хто-небудзь сказаў?

— Мне? Не... Ах, адкрыюся табе: мне сказаў Янка... А ты патам выбачай, Зоська!

— Ну, ну, я дарую... Падыйдзі бліжэй...

Рыгор зрабіў два крокі і ажно прыткнуўся да яе, пачуў прабеж эляктрычнасьці па ўсяму целу і барджэй хапіў за яе руку, з якое выпалі вяроўкі...

— Ты не чакала мяне?

Зося змаўчала, але гэткім мілым і цёплым зіркам абмерыла яго, што зусім і казаць ня трэ было нічога. Рыгор ушчуў гэна сваёю душою і не дакратаўся болей гэтага запытання.

— Але-ж зарабілася ты сёньні! Чаму гэта? — перавёў ён гутарку на другое.

— Ці толькі сёньні...

— Ты-ж заробісея да вяселья.

Зося раптам нахмурылася.

— Не атручай шчасных хвілін, — сур'ёзна папрасіла яна.

— Ах, выбачай, Зоська! І мне гэтак добра з табою...

Ён прысеў на паплавінцы і абгарнуў рукою Зосю; тая апусьцілася ля яго.

— Мне... чым шчасней я, тым больш цяжкіх пытанняў... Дай я цябе пацалую...

Зося не спрачалася.

— Ах, калі-ж я даару? Скора пачне цямнець... Ах, Рыгор...

І бязвольна апусьцілася на Рыгора...

— Нічога, Зоська! Я памагу, — прыціскаючы к сабе, казаў Рыгор... Казаў і ня помніў, што кажа... Чуцьцё глушыла ўсё... Ён ня чакаў, ён ня думаў нават, калі выходзіў сёньні а восьмай гадзіне ў поле, што ўсё гэтак можа здарыцца. „Ці то часіна выпала такоўская, ці хто добры дарогу перайшоў яму, ці... ах, то сіла каханьня кірвала ўсім-усім! Ён пакідаў скора Сілцы, чаму-ж выяжджаць з пустою

душою?"" Гэткія кавалачкі думак мог разабраць Рыгор, седзячы з Зосяю і пчыльна прыгартваючы да сябе.

— Зося-а? Ты помніш лес? Тады ты... Зоська-а! Я-ж твой і цяпер, — неразборна шапацелі яго губы і не адрываліся ад цёплага, палкага цела Зосі...

— Рыгору-у, Ры-ы-г-орр-у-у! Я твая! — толькі і магла адказаць Зося. Бура, настаяшчая завіруха паднялася ў ёй, аналіла ўсю, зьянволіла, скавала... Толькі мары, мэрам, жывыя зданьні замігаліся перад закрытымі вачмі і заказлыталі няўмеру добраўнка і далікатна... Твар пыхаў, мрела ўсё... Потым нібы ўшчула подух ветру, які раптам прыгнуў яе к зямлі, мягкай, пахучай...

— Хэ-хэ-хэ! Хі-хі-хі-іх! Га-га-а-га! — як гром, як стральба, страшэнная, зычная і калочая, разрэзала паветра і штурхнула па іх абаіх.

Як Рыгор, так і Зося, у квадранец стаялі на нагах і глядзелі асабелымі вачыма к сьценцы, па якой слупом імчаўся пыл за бягучаю падводаю... Отгукі глухога лёскату даносіліся да іх... Знача ўсяго трэску калёс яны ня чулі... Божа мой!

— Хто там праехаў? — пужліва запытала Зося.

— Ня ведаю; мала хто?

— Ён бачыў?!... Ой, бачыў, бачыў!... Зося абедзьвюма рукамі закрыла твар, адхілілася ад Рыгора і ківала галавою.

— Чаго ты, а? — запытаў Рыгор.

— Маўчы-ы, ідзі барджэй ад мяне-э!...

— Што ты, дзіўная, што? Ты-ж сама... Ну, віновен... Выбачай... Я пайду, пайду... Ужо ня скоро ўбачыш...

Рыгор паслухна пашоў ад яе. Зося адпусьціла яго на гоны ці болей, потым пазвала:

— Вярніся! Памажы даараць... Ужо цямее...

Рыгор кінуўся бегам назад, запрог каняку ў саху і бадаёра пашоў па пракладанай гострым дэмышом разоры. Зося стаяла ля воза і глядзела яму ўсьлед. Работа кіпела гэтак сьпешна, што ня мінула й гадзіны, як увесь недаворак быў скончан. Рыгор вярнуўся к возу і запрог каня.

— Я правяду цябе да Выгану? — запытаў ён нясьмела.

Зося маўчала.

— Та чаго-ж маўчыш?

— Правядзі... Ах... Хто то рагатаў?

— Супакойся, Зося! — сьцешыў Рыгор.

— Зося? — пазваў ён.

— Чаго?

— На, табе на помкі... на... хай сьведчыць, што я кахаю цябе, — Рыгор павярнуўся к ёй і ўкраў пацалунак; пры гэтым улажыў Зосі ў руку пярэцень...

— А ты злаваць ня будзеш? Верыш, што я з табою ўсягды? — мягкім голасам, апусьціўшы ў зямлю вочы, праказала Зося.

— Клінаўся, што веру... Веру йшчэ і ў большае... Я веру... будзеш ведаць... А влюю — толькі на сябе, на сябе аднаго... Ты не вінавата ні званьня, мілая Зоська.

— А ты ўжо скоро едзеш?

— Скора . . . скоро . . .

Зося змоўкла. Маўчаў і Рыгор . . . Ё гэта іх змоўк ясьней размовы сьведчыў аб тым, што рабілася ў іх абодвух на душы. А рабілася там — страшна вымавіць! . . . Але нікому ня было да іх дзела . . . У салодкіх расстаньных муках яны няпрыкметна пад'ехалі к сьценцы.

— Ах, вось і сьценка! — праказаў Рыгор.

— Тпру-у-у! — спыніла Зося каня.

— Знача? . . . — толькі і мог праказаць Рыгор. Буйныя сьлёзы, заліўшыя Зосін твар, былі адказам яму й стрымалі яго далейшую мову . . .

— Ха-ха-а . . . Ня буду жыць, — яшчэ вымавіла Зося, нэрвова здрыганулася і міжвольна кранулася йсьці; пашоў і конь . . . Рыгор спыніў яе і яны расцалаваліся . . . бязмоўна, але шчыра-шчыра . . .

Зося пашла за возам. Праз некалькі крокаў яна азірнулася на незварухна стаяўшага на мейсцы расстаньня Рыгора, паківала яму галавою і памахала рукою. Рыгор паслаў ёй паветраны пацалунак, зьняў з галавы капялюш і патрос ім. Ё пасьля доўга сачыў за яе аддальваньнем, пакуль змрок не схваў яе з яго вачу.

На двара-ж стаяў позны вечар. Чыстая ад хмар неба абнімала зямлю і тысячамі зор узіралася ў яе. Зямля не аставалася ў даўгу і з зялёнае яры, ды са свежае травы аднімала пах і пускала яго к небу ў белыя лёгкім луне. Над Сілкамі насіўся глухі шум; з многіх хат глядзелі агоньчыкі.

Рыгор паважна к ім шагаў.

VI

Пятрок выпадаў на аўторак, а ў аўторак, за тры дні да яго, Рыгор мусіў выяжджаць. Зьбірацца к дарозе яму ня трэ было многа: самае няпрыменнае ён прасіў мацэру прыгатовіць перад ад'ездам за дзень. Праўда, Стэпа хацела як найляпей абстаіць выезд сына і прыпасла бутэльку гарэлкі на праводзіны, а Рыгорку дык, у свой чарод, купіла і сала, і каўбасы, і булак. Рыгор упрашваў мацэру не клапаціцца аб ём:

— Да кіньце вы, маці, усё гэта! Вам думаецца, што мне ўсё гэта так патрэбна. Ой, колькі ў горадзе там можна дастаць! Вось ляпей прыберажэце гэтыя капейкі ля сябе, — патрабуюцца вам.

— Сыноч мой, я ўсё хачу, каб табе не ўспаміналася я ліхам: чымсь магу, тым спрыяю, Рыгорка мой. Ужо-ж, госпад ведае, калі мы ўбачымся ізноў.

— Матуля мая! Бог ласкаў, убачымся.

Стэпа разгорнілася і заплакала: ёй стала дужа цяжка на сэрцы, што доля гэтак устроіла, як яна не хацела. „Маючы аднаго сынка — ды в тым прыходзіцца расставіцца, і таго прыходзіцца чурацца. А як цяжка жыць гэтак беднай магулі! Адна радасьць, адно шчасьце — і тое лёс адымае!“ варушыліся ў Стэпінай галаве думкі. Ё ёй ня верылася, бач, не хацелася верыць, што заўтра, ужо заўтра, ёй давя-

дзецца растацца в Рыгоркам. Тры тыдні, якія ён пражыў в ёю, былі гэткімі сьветлымі, гэткімі яснымі, што перад імі зыходзіла ў бок усё, што толькі мелася ў жыцьці. Хай-бы ім ня было канца! Ох, каб Стэпа мела сілу, яна-б расьцягнула сынаву набыўку на ўсё жыцьцё! Але ўсё выходзіла не па яе хаценьню, нават, мэрам бы йшчэ наперакор: гэты час прамігнуў адным квадранцам.

І ў панядзелак вечарам, гутаручы з сынам аб хвілях расстаньня, Стэпа вярталася к першамудню Тройцы і жахалася: нібы яно было ўчора.

— Ведаеш, сыноч, — колькі разоў пераказвала яна Рыгору: — як яскрава адбілася ў маёй галаве хвіля нашай стрэчы! Вось, як бачу цяперыча зялёны май, высыпаная плюшнікам вуліца, вясёлы звон, яснае сонца, блакітнае неба . . . І я, здаецца, страчаю цябе на ганку, кідаюся на шыю, цалую гэтак пчыра, што ўсё чучьцё, усю душу ўкладваю ў свой пацалунак . . . А, тымчасам, заўтра ўжо . . . расстаньне! . . . Сыноч мой, сыноч! Нясушына рвуцца на вочы сьлёзы, спадаюць на зямельку. Цяжка гаварыць мне ад горнасьці! А гамонкі столькі назьбіралася ўнутры, што хашла-б на два дні . . . Хоцькі ўжо ты, сыноч мой даражэнькі, пішы мне часьцей лісты, каб я знала ды ведала аб тваім здароўю, ды аб тваім жыцьці. А то я буду глядзець на твой гасьцінец і плакаць, горка плакаць, успамінаючы цябе . . . Не, Рыгорка, крый божа, што-кольвек трапіцца з табою, заняндужаеш, ці што, кідай усё і прыяжджай да хаты: гэтта я пагляджу за табою, а там — то хто-ж? Пішы, пішы! Ты ня ведаеш, якое пчасьце прыносіць з сабою твая вестачка з чужыны! Я, здаецца, калі чытаю твой ліст, дык бачу твой тварык, чую твой голас . . . Здаецца я не адна, а ўдвох . . . Тыдзень-другі — і сэрца пылае нясьцерпам ведаць што-небудзь . . . Мы толькі ўдвох з табою і сям'ю і радню і знаёмства складаем.

— Не гаруй, матуля, — сучышаў мацэру Рыгор: — вось дасьць бог, я выбяруся там на пудіну ды стану зарабляць болей грошы і вам прышлю і наяжджаць часьцей стану. Не, матачка, вас я не забуду . . . Ведайце, што і мне ня лёгка расставацца з вамі, і мне вы бясконца-бязмеры дорагі! Ягэтак прывык за гэтыя тры тыдні, здаецца, я не выяжджаў і не прыяжджаў, а ўвесь час жыву в вамі . . . Але, што-ж парадзіць? Іначай не перастроіш: няма на гэта мочы. Куды хвалі гоняць — туды і плывеш. Вымушан чалавек зьмірыцца з гэтым, хоць і ня хоча. Пакулы нойдзецца сілы пайсьці наперакор, дык . . .

— Ну, а скажы-ж, Рыгорка, ці маеш надзею хоцькі цераз год наведатца? — надумалася Стэпа запытаць сына.

— Ой, маці, на сё так цяжка адказаць . . . Не ад мяне залежыць . . . Каб я змог, я-ж кажу, то я-б зусім не выбіраўся-б ад вас! А то, вы-ж самі бачыце, што мне тут рабіць? . . . Буду прасіцца ў начальства, буду старацца . . . А мо, а мо? . . . і раней году прыеду . . .

Стэпа толькі паківала галавою: сказаць болей нічога не магла . . .

— А ведаеце што, маці? — ужо зусім іншым голасам праказаў к мацэры Рыгор.

Стэпа настаражылася.

— Вось ня шкодзіла-б купіць к заўтраму кварту гарэлкі ды назваць сяго-таго. Як вы кажаце?

Маці ўхмыльнулася.

— Я ўжо кушля, сынку. А а якой-жа гадзіне ты паедзеш?

— Ого, добра зрабілі . . . Ды так, па палудні, думаю. Вось Сёмка абяцаў мне адвезці к Ліцку.

— Як? Сёмка?

— Вядома.

— А, ды маладчына, аднак!

— Добры, матачка, хлопец, вельмі добры, — адазваўся Рыгор.

На гэтым гутарка бы абарвалася: Стэпа паддалася думкам аб заўтрашнім, Рыгор насіўся ў марах па полю ды па лесу . . . на Лужкох, з Зосею . . . апошні раз . . .

У лямпе выгарвала газа і лямпа цямнела; але ні Рыгор, ні Стэпа не прыкмячалі гэтаго похмуру сьвятла ў лямпе. Толькі калі зусім зазмірочыла ў хаце, Стэпа падышла к лямпе, паглядзела на магазын і праказала:

— Бачыш, Рыгорка, як засядзеліся мы: поўны магазын газы выгарэла.

— Ага! Ужо першая гадзіна! — паглядзеўшы на гадзіннік сказаў Рыгор.

— Лажэмся, сынок, спаць.

— Але, трэ; нават захацелася.

Стэпа паднялася з лавы, падышла к полу і паслала дзэве пасьцелі: адну сыну, другую сабе. Рыгор, доўга не чакаючы, разьдзеўся і ўлёгся спаць. Думкі настолька яго змардавалі, што, ня мінула і паўгадзіны, як ён ужо хроп. Стэпа-ж, хоць лягла адначасна з ім, аднак доўга йшчэ не спала.

VII

На заўтра, аднак, Рыгор прачнуўся а дзесятай гадзіне раніцы. Барджэй пададзеўшыся, ён пасьпяшыў к Сёмку, каб дапаўніцца аб часу выезду.

— Ды вось, а гадзіне пятай будзь гатоў! — сказаў яму Сёмка.

— А можа, слухай, Сёмка-а . . . папрабаваў усумніцца Рыгор ў таварышавай дабраце: — А можа бацькі на цябе будучь сярдзіцца, што ты . . . павязеш мяне?

— Э-э! Ды кінь казаць . . . Што мне яны зробіць? Мала патураю . . . Другі раз — я ўжо іх пытаў. Вунь, бацька мой — ні слова. Ты-ж ведаеш яго . . .

— Усё-такі, ведаеш, што я за сваяк . . .

— Ну-у-ну! Шша-а! — ня даў Сёмка Рыгору гаварыць.

— Ну, дык пчыра дзякую табе, таварышу, — ціснуў Сёмку руку, дзякаваў Рыгор: — А цяпер, вось, зайдзі па Янку, захапі бацьку свайго і прыходзьце ка мне.

— На вошта гэта?

— Гэй, і ты нічога не кажы! — спыніў Сёмку Рыгор і хутчэй вышаў з хаты.

На вуліцы ён спаткаў мацэру, якая йшла з рынку.

— Адкуль вы? — спытаў Рыгор.

— А вось кушіла сяго-таго.

— А пятай гадзіне Сёмка будзе гатоў. Перад тым прыдуць к нам.

— Хто?

— Ды, вось, я папрасіў сяго-таго . . .

— Ну, то добра, сынок, добра. Трэ хаця прыбраць крыху.

Стэпа прыбавіла шагу і завярнула ў двор, а Рыгор яшчэ забег па дарозе к суседу Лявону.

А чацьвертай гадзіне, к Рыгору сыйшліся: Лявон з жонкаю Юзьяю, Янка і Сёмка з бацькам. Стэпа гасьцінна прыняла ўсіх і хутчэй-жа рассадзіла за стол, на якім красаваліся дзэве паўбутэлькі гарэлкі і ў трох пасудзінках сякая-такая закуска.

— Выбачайце, даражэнькія мае, што гэтак шчэдна я частую вас: чымсь хата багатая! садзецеся, родненькія, за стол! — убачалася перад імі Стэпа.

— Пакінь, пакінь, Стэпа; ці-ж то вясельля якое, ці што, — сьцешыў яе Лявон.

— Эй, эй, цётка, і гэтага ня варта было; на вошта дарэмная тра-та, — дабавіў Сёмка.

— Ды што вы кажаце: а мо' гэна і вясельле і ўсё маё; можа я ўжо болей і ня ўбачуся са сваім Рыгоркам.

— Ня горніся, не бядуў: бог ласкаў: вось пераедзе ў горад, ажывецца там ды цябе йшчэ забярэ к сабе. Ого-о! Ня журыся, — сццяшаў Лявон: — Вунь падзівіся на сына — золата! Ведаеш, Стэпа, я ня схлушу табе: здаецца, вы ніякія не сваякі мае, а я гэтак зжыўся з вамі, што выказаць нельга. Твой Рыгор, бы мой сын — гэтак я яго зважаю дым цяно высока. Мне здаецца, я не ліпчу ні каліва, што перад ім ня ўстоіць ні адзін сілкоўскі хлопец . . .

— Дзякую, дужа дзякую, Лявонка, за твае словы . . . І ты наш самы блізкі прыяцель. Вось Рыгорка мой кожны раз не прамінае, каб не запытаў у лісьце аб табе: дужа ён вашу сям'ю шануе.

— Дык хай яму госпад на чужыне спрыяе, а табе дасьць здароўя прычаканца яго вясельля, — выпіваючы чарку, пазычыў Стэпе Лявон.

— Дай госпад! — адказала Стэпа: — Закусвайце, мае даражэнькія, закусвайце, — абярнулася яна к усім.

— Нічога, нічога, ня пільнуй нас, — спыніў яе Сёмкаў бацька.

Рыгор перш маўчаў, а пасля раптам перамяніўся яго настрой і ён весела праказаў:

— Ведаеце, як мне нялёгка пакідаць вас. Як цяжка разлучацца з роднай краінай! Я-б, здаецца, куды сам еду, браў-бы ўсіх вас, нават усё сваё мястэчка — гэтак я зродніўся з ім. Толькі — я вымушан йсьці на гэта. Што-ж, трэ гадзіцца!

— Але, — ушчаў за ім Янка: — і чаму ўсё так збудована ў сьвеце: сёньні вось мы гэтта, а заўтра — схопе цябе чугунка і зацягне за тысячы вярстоў; хай бы было так: усе людзі жыліб у адным мейсцы. На вошта гэтыя сьлёзы, разлукі, плач, разьвітаныне?

— Мала што: гэтак ужо з покан вякоў напісана богам, — сказаў бацька Сёмкі.

— Так! наша мэта такоўская: калі доля разлучае — душы няхай і за тысячы вярстоў братаюцца, — дабавіў Сёмка.

Стэпа,

— Вось то і важнае, — падхапіў Рыгор: — Гэтым я і сьцешан крыху. Мне здаецца, усё тое, што вырабляе між людзей таварыскае і прыяцельскае чупьцё, ня мае межаў перад сабою і не баіцца нічога.

— То праўда, праўда.

— Праўда, сынку...

І яны яшчэ цэлую гадзіну гутарылі аб усякай усячыне, пераходзячы то памаленьку, то ўскокі з адной рэчы на другую. За гутаркаю час бег няпрыкметна і, калі Рыгор прыпадкам ўспомніў аб сім, то на яго гадзіньніку ўжо паказвала шэсьць гадзін пасья павудня.

— Колькі часу? — запытаў Сёмка, убачыўшы, як Рыгор вымае з кішэні гадзіньнік.

— Шэсьць!

— Ах, я хутчэй пабегу за падводаю. Пара ехаць, каб пасьпець к адходу машыны.

І Сёмка вылез з-за стала ды пабег дамоў. Рыгор так-сама адыйшоў ад гасьцей і то сёе, то тое пачаў зьбіраць ды вязаць у клункі. Скора куфэрак і адзін звязак стаялі пры печы на гатове.

— Пасьпееш яшчэ к машыне, — прасьцярог Рыгора Лявон.

А Стэпа глядзела на гэтую варухню і горнілася: разлука з сынам — бач ня сон, а ачавідкі.

— Сыноч мой, я сама ўсё зьбяру, не пакідай стала, паеш сяготаго, — прасіла яна Рыгора.

— Нічога, не клапацецеся, матуля, і ня горніцеся. Вось прыеду праз год панам, — жартаваў Рыгор і ўхмыляўся. Ухмыляўся ня весела, бо душа шчымела моцна: разлука ўсё-ткі балоча!

— Ай, ды малайчына Рыгор! Чаго-ж там ныць! Сьвет ня дасьць ў крыўду нікога, — пахваліла Юзя.

— Дыгэтак, галубачка, але-ж усё-ткі, як ты некажы — дзіцёсваё...

На дварэ пачуўся грукат калёс. Усе вірнулі ў вокны: то пад'ехаў Сёмка.

— Гатоў, Рыгор? — прагукаў ён, прывязваючы лейцы за вугал прызьбы.

— Іду, йду! — адазваўся Рыгор.

Усе паваяжна пачалі вылазіць з-за стала і цалавацца з Рыгорам. Апошнюю падыйшла Стэпа і расплакаўшыся абняла сына. Ня вытрымаў і Рыгор: і ў яго вачах заблішчалі сьлёзы.

— Супакойцеся, матка! Што-ж зробіш, — суцешыў ён мацэру, адхіліўшы яе голаў.

— Ой, Рыгорку, не магу...

— Што-ж парадзіш...

— Годзі, годзі, Стэпа, трэ ехаць, пара, — спыніў Стэпу Сёмкаў бацька: — не нацалуешся надоўга... Ня горніся так, не апошні раз бачыш.

Рыгор адыйшоў ад мацэры і, узяўшы куфэрак, пашоў на двор; Янка захапіў другія рэчы. За імі вышлі ўсе.

— Едзь, Сёмка, мы пойдзем, — праказаў Янка.

Сёмка адвязаў лейцы, сеў на воз і паехаў, а ўсе ціха пашлі за ім. Гуляўшыя на вуліцы дзеткі пакідалі гульнію, сабраліся ў грамадку й пільнымі зіркамі сачылі за праводзінамі.

Рыгор быў вельмі рад, што хоць гэткай маленькай сямейка блізкіх людзей ды ёсьць у яго; і ён йшоў з імі і бесперасьціханку глядзеў на ўсіх; глядзеў, а, здаецца, малюсенькія крупінкі ад яго душы адрываліся і ўліталі ў паветра, каб з ім усапіся ў нутро яго праводзячых людзей. „Жаль, ой, які жаль мне расставацца з імі“, прыбліжваючыся к Скрыжаваным дарогам, думаў Рыгор: „Дзе я стрэчу другіх гэтых людзей? Нідзе!... Хоць і будуць... хоць і ёсьць у мяне знаёмыя, але ласьне яны спадобны гэтым? Кожнаму ад сіх знаёма ня толькі мая хата, я, а і мае думкі, маё пачуцьцё, як і іхнія мне знаёмы. Ад роду мы саплі адным паветрам, грэліся на адным сонцы, гулялі ў адну гульню, гаманілі аднаю моваю... Эх!“ Рыгор паглядзеў паабапал дарогі: „Гэты нівы, гэта збожа! Каб вы ўчулі ўсю ўтратнасьць маёй разлукі з вамі, каб вы ведалі мае думкі і зналі маю шчырую прыязнь к вам, вы-б тады кожным каласком аўса ці ячменю, кожнаю травінкаю, узрошчанай на сваей глебе, запратэставалі-б супроць беспараднасьці таго лёсу, які разлучае мяне з вамі, крыкнуўшы: — „Ён наш сын — хай з намі навекі астаецца!“ Хоць вы, нівы, і не мая ўласнасьць, а патом я родзен вам, а вы мне дорагі. Вы — часьціна мае краіны, якая маткаю мне завецца, бо гадала мяне... Ды гэны нівы скоро пасьнеюць і нібы-то золатам абліюцца ўсе, бы той канастас у царкві. А к ім высыпле вясёлы працоўны люд з гострымі сярпамі ды з песьнямі вясёлымі; пад сонцам пры крышталовай расе будуць жаць. Здаровыя дзяўчаціны рукі будуць часта шастаць сярпом і класьці на прост. Разам з другімі будзе за гэнай працаю і Зося... ўжо жонкаю Берага... Ах! Зосечка, Зоська! Дзе ты ў гэны момант? Няўжо тваё сэрца не заве цябе ўбачыцца са мною? Ды ці патрэбен я хаця табе? Можна йшчэ ты рада, што я пакінуў цябе, зьбег з тваіх вачэй і ня буду прашкаджаць рабіць тое, што табе аблюбуецца? Ня ведаю, як і што ты думаеш, хоць ведаць хацелася-б нямерна. А каб ды ўбачыць цябе сёньні! Вось у гэну хвіліну паглядзець, як твае вочкі сьвецяць, што гавора міна! Што-б я даў, чым адплаціў! Зоська, ах!... А ўчарашні адвечорак?... Ці благаславіш ты яго, ці праклінаеш... разам са мною?... Знаць-бы, знаць...“

Рыгор азірнуўся вакол сябе, акінуў паглядам абшар ніў: нідзе нікога не бачылася. Толькі поміж з ім ішла сямейка праводзіўшых, жыва гутарыўшых аб жыцьцёвых справах. Бліжэй к яму была маці; але ён няўглядаўся ў іх твары і бы ня чуў, што яны гутарылі: ім валадалі свае думкі.

— Сёмка-а-а! Спы-ы-ні-і-ся-а! — прагукаў раптам Янка; яго окліч быў нагэтулькі асобным, што ўсе яму павініліся і пасталі. Спыніўся і Рыгор.

— Гэта трэ разьвітацца! — парадзіў Лявон. — Гэй, Рыгору, хадзі пацалуемся! — абярнуўся ён да Рыгора.

Рыгор падышоў к яму, прынадняў шапку, а пасля абняўся накрыж і тройчы расцалаваўся. Ад Лявона ён перабраў усіх; пад канец падышоў к мацеры і праз сьлёзы праказаў:

— Ня плач, матачка.

Але Стэпа ўжо рыдала.

— Варочайцесья, маці, дамоў! — прасіў Рыгор, расцалаваўшыся.

— Не, не, я йшчэ прайду!

— Матуля родная — ня трэба . . . І так далёка ісьці . . .

— Гэй, Грышка, садзіся! — пазваў Сёмка.

Рыгор узлез на воз, абярнуўся к усім, і, матаючы капялюшом прагукаў:

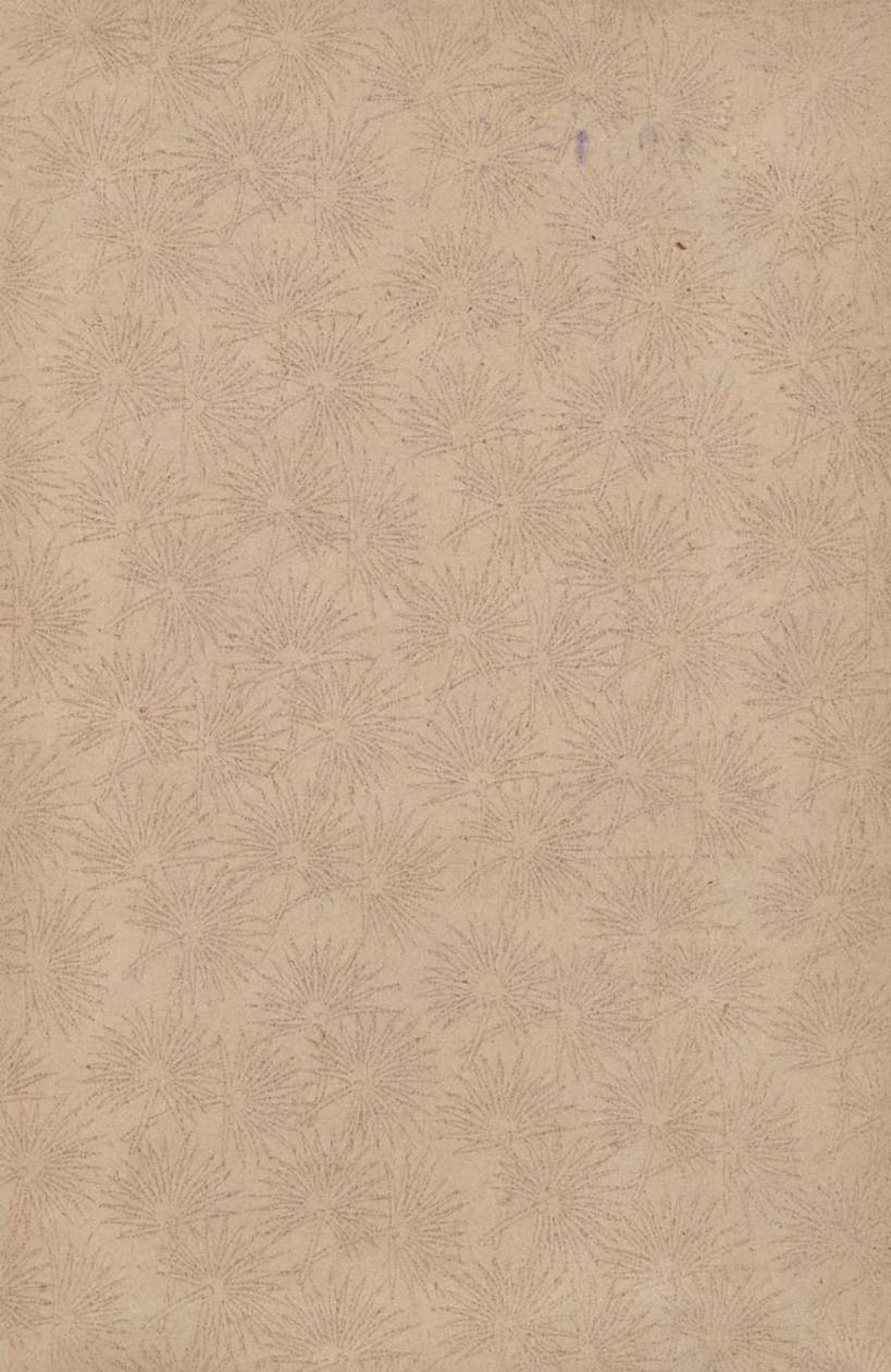
— Бывайце здаровы! Шчасьліва аставацца!

— З богам! ды нічасьця! Усяго лепшага! — няслася за ім. ✓

Сёмка пагнаў каня. Затарашчэлі калёсы, паднялі слупы пылу.

Стэпа рыдала. Сьмяялася толькі сонца, ужо нявысока стаяўшае над зялёным лесам, ды вярцеўшыся ў душным паветру рэзвы жаваранак, дапяваючы сваю даённую песьню.

Канец першай часткі.

1964

